

**USMANU XANFODIYO UNIVERSITY, SOKOTO
(POSTGRADUATE SCHOOL)**

NAZARI A KAN RAYUWA DA WAQOQIN MALAM ALIYU UMAR KAFIN HAUSA

**A Dissertation
Submitted to the
Postgraduate school,**

USMANU XANFODIYO UNIVERSITY, SOKOTO, NIGERIA

In Partial Fulfilment of the Requirements

For the Award of Degree of

MASTERS OF ARTS (HAUSA STUDIES)

BY

MUSA ISAH ABUBAKAR

(Adm. No. 15210106001)

DEPARTMENT OF NIGERIAN LANGUAGES

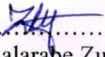
MAY, 2019

SADAUKARWA

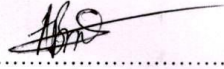
Na sadaukar da wannan aiki ga mahaifana Malam Isah Abubakar (Namairo) da Khadija Musa (Faxi) Allah ya gafarta musu bisa irin tarbiyyar da suka ba ni.

CERTIFICATION

This Dissertation by Musa Isah Abubakar (15210106001) has met the requirements for the award of the Degree of Master of Arts (Hausa Studies) of the Usmanu Danfodiyo University, Sokoto and is approved for its contribution to knowledge.

.....
Prof. Balarabe Zulyadaini
(External Examiner)

18-03-19
.....
Date

.....
Dr. I. S. S. Abdullahi
Ag. Head of Department

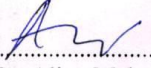
18-03-19
.....
Date

.....
Prof. H. A. Birniwa
Major Supervisor

18/03/2019
.....
Date

.....
Dr. A. A. Atuwo
Co-Supervisor I

18-03-19
.....
Date

.....
Dr. Aliyu Malami
Co-Supervisor II

18/03/19
.....
Date

GODIYA

Godiya ta tabbata ga Allah Ubangijin talikai mai jinqai, mai rahama. Tsira da Amincin Allah su qara tabbata ga Shugabanmu Annabi Muhammadu (SAW). Ina kuma qara gode wa Allah da ya ba ni damar kammala wannan aiki.

Da farko ina miqa godiyata ga jagoran da ya duba wannan aiki nawa wato babban malamina Farfesa Haruna Abdullahi Birniwa da yake Sashen Harsunan Nijeriya Jami'ar Usmanu Xanfodiyo Sakkwato. Duk da irin tarin ayyukan da suke gabansa amma ya sami damar duba wannan aiki. Tabbas ba don shi ba da wannan aiki bai wanzu ba. Ina roqon Allah ya saka masa da Aljannar Firdausi.

Haka kuma ina miqa godiyata ga malamina Dr. Abdulbasir Ahmad Atuwu da yake Sashen Harsunan Nijeriya Jami'ar Usmanu Xanfodiyo Sakkwato, a matsayin mai duba aiki na biyu saboda irin xawainiyar da ya sha da ni game da wannan aiki, Allah ya saka masa da Aljannar Firdaus. Har ila yau ina miqa irin wannan godiyar ga Dr. Aliyu Malami na Sashen Nazarin Harshen Larabci, Jami'ar Usmanu Xanfodiyo Sakkwato a matsayin mai duba wannan aiki na uku, Allah Ya saka masa da Aljannar Firdausi.

Haka nan akwai malamaina waxanda suka ba da gudummuwa wajen wanzuwar wannan aiki. Daga cikinsu akwai Farfesa Abdullahi Bayero Yahya da Farfesa Ibrahim Ahmad Mukoshy da Dr. Ibrahim S.S. Abdullahi, Shugaban Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya na Jami'ar Usmanu Xanfodiyo Sakkwato da Dr. Yahaya Idris. Haka nan kuma akwai Farfesa Sa'idu Muhammad Gusau da Dr. Ahmad Magaji dukkansu a Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya da ke Jami'ar Bayero Kano. Ina miqa saqon godiya a gare su Allah ya saka musu da alheri.

Ba zan gushe ba sai na miqa godiyata ga iyalaina musamman uwargidana Hafsatu Abubakar Tukura da Turaki Fatima Muhammad Lakwaja da Kwari Ruqayya Amadu Musa da kuma amaryata Zainab Baba Jahun da dukkan 'ya'yana maza da mata. Haqika

sun yi namijin qoqari da juriya har tsawon shekaru na ganin wannan karatu nawa ya kammala cikin nasara. Allah Ya saka mu su da mafificin alheri, amin.

QUMSHIYA

TAKE	i
SADAUKARWA	ii
CERTIFICATION	iii
GODIYA	iv
QUMSHIYA	vi
TSAKURE	xii
ABSTRACT	xiii

BABI NA XAYA: GABATARWA

1.0 Shimfixa	1
1.1 Dalilin Bincike	1
1.2 Manufa da Muradin Bincike	1
1.3 Muhimmancin Bincike	1
1.4 Farfajiyar Bincike	2
1.5 Hanyoyin Gudanar da Bincike	2
1.6 Ginshikiyar Hanya	2
1.7 Hira da Sauran Jama'a	2
1.8 Hanyar Xora Aiki	3
1.9 Naxewa	4

BABI NA BIYU: BITAR AYYUKAN DA SUKA GABATA

2.0 Shimfixa	5
2.1 Kundayen Digiri Na Uku	5
2.2 Kundayen Digiri Na Biyu	8
2.3 Kundayen Digiri Na Xaya	10
2.4 Maqalu	12
Bugagun Littattafai	17

2.5	Hujjar Ci Gaba Da Bincike	19
-----	---------------------------	----

2.6	Naxewa	20
-----	--------	----

BABI NA UKU: TARIHIN RAYUWAR MALAM ALIYU UMAR

3.0	Shimfixa	21
-----	----------	----

3.1	Salsala Da Haihuwar Malam Aliyu Umar Kafin Hausa	21
-----	--	----

3.2	Iyali da Sana'a	22
-----	-----------------	----

3.3	Dalilin Fara Waqa	22
-----	-------------------	----

3.4	Salsalar Mahaifinsa	23
-----	---------------------	----

3.5	Salsalar Mahaifiyarsa	23
-----	-----------------------	----

3.6	Halayensa	24
-----	-----------	----

3.7	Dangantakarsa da sauran Jama'a	24
-----	--------------------------------	----

BABI NA HUXU: NAZARIN WAQOQIN MALAM ALIYU UMAR KAFIN HAUSA

4.0	Shimfixa	25
-----	----------	----

4.1.	Waqar Renon Juna	25
------	------------------	----

4.1.2	Jigo	25
-------	------	----

4.1.3	Jigon Faxakarwa	25
-------	-----------------	----

4.1.4	Ma'anar Faxakarwa	25
-------	-------------------	----

4.1.5	Zubi da Tsarin Waqar Renon Juna	30
-------	---------------------------------	----

4.1.6	Amsa – amo/Qafiya	31
-------	-------------------	----

4.1.7	Kari	32
-------	------	----

4.1.8	Salon Waqar Renon Juna	32
-------	------------------------	----

4.1.9	Salon Dabbantarwa	33
-------	-------------------	----

4.1.10	Jinsintarwa	33
--------	-------------	----

4.1.11 Gangara	35
4.1.12 Hoto Cikin Bayani	35
4.1.13 Salon Ambaton Sunan Mawqi	36
4.1.14 Salon Amfani da Karin Magana	36
4.1.15 Larurar Waqa	37
4.1.16 Amafani Da Karin Harshe	37
4.1.17 Aron Kalmomi	38
4.1.18 Kalmomin Larabci	40
4.2.0 Waqar Gyara Kayankaa	41
4.2.1 Jigo	41
4.2.2 Zubi da Tsari	43
4.2.3 Amas-Amo	44
4.2.4 Karin Waqa	46
4.2.5 Salon Waqa	46
4.2.6 Salon Siffantawa	47
4.2.7 Salon Amfani da Nassi	48
4.2.8 Ambaton Sunan Mawaqi	48
4.2.9 Salon Amfani da Karin Magana	49
4.2.10 Larurar Waka	49
4.2.11 Amafani da Karin Harshe	49
4.2.12 Aron Kalmomi	51
4.3.0 Waqar Uwa da Uba	53
4.3.1 Jigo	53
4.3.2 Zubi Da Tsari	56
4.3.3 Amsa – amo	57

4.3.4 Karin Waqa	58
4.3.5 Dabarun Salo	59
4.3.6 Salon Amfani Da Karin Magana	59
4.3.7 Amfani da Karin Harshe	60
4.3.8 Aron Kalmomi	61
4.4.0 Waqar Mace Tagari	63
4.4.1 Zubi Da Tsari	64
4.4.2 Amsa-amu	65
4.4.3 Kari	66
4.4.4 Gangara	66
4.4.5 Aron Kalmomi	67
4.4.6 Salon Sarrafawa	68
4.4.7 Salon Kinaya	68
4.5.0 Waqar Road Safety	68
4.5.1 Zubi Da Tsarin Waqar Road Safety	78
4.5.2 Amsa – amu	79
4.5.3 Karin Waqa	80
4.5.4 Gangara	81
4.5.5 Salon Waqar Road Safety	81
4.5.6 Kamance	81
4.5.7 Ambaton Sunan Mawaqi	83
4.5.8 Salon Amfani Da Karin Magana	83
4.5.9 Larurar Waqa	84
4.5.10 Amfani Da Karin Harshe	85
4.5.11 Aron Kalmomi	86

4.5.12 Kalmomin Turanci	86
4.6.0 Waqar Ilolin Talla	86
4.6.1 Zubi Da Tsari	98
4.6.2 Amsa – amo	99
4.6.3 Karin Waqa	100
4.6.4 Gangara	100
4.6.5 Salon Waqa	100
4.6.6 Kamancen Fifiko	101
4.6.7 Kamancen Daidaito	102
4.6.8 Salon Amfani Da Karin Magana	102
4.6.9 Amfani Da Karin Harshe	103
4.6.10 Ambaton Suna	104
4.6.11 Aron Kalmomi	104
4.6.12 Ambaton Sunan Mawaqi	106
4.7.0 Waqar Makarantar Imamu Hassan	106
4.7.1 Zubi Da Tsari	107
4.7.2 Amsa – amo	108
4.7.3 Kari	109
4.7.4 Gangara	109
4.7.5 Salon Waqar Makarantar Imamu Hassan	110
4.7.6 Kamantawa	111
4.7.7 Kamantawa/Kamance Na Fifiko	112
4.7.8 Salon Kinaya	113
4.7.9 Jinsintarwa	113
4.7.10 Hoto Cikin Bayani	113

4.7.11 Ambaton Sunan Mawaqa	114
4.7.12 Aron Kalmomi	115
4.8.0 Waqar Xaliban Miga	116
4.8.1 Zubi Da Tsari	117
4.8.2 Amsa –amo	118
4.8.3 Kari	119
4.8.4 Gangara	119
4.8.5 Salon Waqar Xaliban Miga	120
4.8.6 Amfani Da Karin Harshe	122
4.8.7 Salon Amfani da Sunan Mawaqi	123
4.8.8 Aron Kalmomi	123
4.8.9 Naxewa	124
BABI NA BIYAR:	
5.0 Kammalawa	125
5.1 Sakamakon Bincike	126
5.2 Matsalolin Bincike	126
5.3 Sharwarwari	126
Manazarta	128
Ratayen Waqoqin MalamAliyu Umar Kafin Hausa	133

TSAKURE

Wannan bincike ya dubi tarihi da waqoqin Malam Aliyu Umar Kafin Hausa ne. Manufar binciken ita ce yin nazarin waqoqinsa tare da taskace su. An xora tubalin binciken a kan tsarin babuka, daga babi na xaya wanda yake a matsayin gabatarwa, zuwa babi na biyu da na uku da na huxu. A cikin wannan binciken an yi bitar ayyukan magabata da tarihin rayuwar marubucin tare da sharshin wasu zavavvun waqoqinsa guda takwas waxannan suka haxa da ‘Waqar Renon Juna’ da ‘Waqar Gyara Kayanka’ da waqar ‘Uwa da Uba’ da waqar ‘ Mace Tagari’ da waqar ‘ Road Safety’ da waqar ‘ Illolin Talla’ da waqar ‘ Xaliban Miga’ da waqar ‘Xaliban Imamu Hassan’. Daga qarshen an gano cewa jigogin waqoqin da marubuci ya rubuta sun taimaka wajen faxakar da al’umma a fannonin rayuwar yau da kullum. Sannan angano cewa mawaqin ya yi amfani da salo miqaqqe mai armashi kuma sabo, domin salon ya tafi kai tsaye kuma yana da sauqin ganewa. Har ila yau an gano cewa marubucin ya yi amfani da zubi da tsari cikin waqoqin ta hanyar jeranta tunaninsa wanda babu kwan – gaba – kwan baya, kuma baitocin waqoqin na da danganta da xangwayensu.sun kuma qunshi manufofi don cika ma’ana Sannan an kawo jawabin kammalawa da sakamakon bincike da matsaloli da kuma shawarwari a taqaice.

ABSTRACT

The research work focused on the biography and poetic works of Malam Aliyu Umar Kafin Hausa. The hypothesis behind this work is to make a thorough investigation into the poems of Malam Aliyu Umar together with the aim of preserving them. The research work was composed on chapters, from chapter one of introduction to chapter two, three and four. Literature review, biography of Malam Aliyu Umar and investigation into some of his poems like ‘ Renon Juna’, ‘Gyara Kayanka’, ‘ Uwa da Uba ‘, ‘ Mace Tagari’, ‘Road Safety’, ‘Illolin Talla’, Xaliban Miga’ and Xaliban Imamu Hassan’ dicussed in those chapters. The work is purposely to bring to a relevant and reasonable degree the resoucess available in Malam Alyu Umar work for profitable use in generality and in a particular at levels of education. Finally the work has been a reflections in brief of discoveries from a stylistic analysis of the works involving the various linguistics features used un the poems in such away that they amount to poetic idiosyncracy and state the extent to which other factors such as extra-linguistics features of stylistic significance, the poets involvement in the universe of the poems and possible use of idiosyncratic lexicon affect the interpretation of the work.

BABI NA XAYA: GABATARWA

1.0 Shimfixa

A wannan babi an fito da wasu muhimman vangarorin tushen bincike, manufar bincike da muhimmancin bincike da dalilin bincike sannan kuma da farfajiyar bincike wadda a aka duba tarihin rayuwar Malam Aliyu Umar Kafin Hausa da kuma wasu waqoqinsa ta hanyar nazartar jigoginsu da zubi da tsarinsu da salailan da marubucin ya fitar a cikin waqarsa.

1.1 Dalilin Bincike

Malam Aliyu Umar Kafin Hausa ya rubuta waqoqi da dana waxanda suke faxakar da al'umma a fannoni na daban – daban na rayuwa. Waxannan waqoqi ba a yi nazarinsu ba balle a sami damar adana su. Wannan dalilin ya sa aka ga ya dace a yi wannan bincike.

1.2 Manufar da Muradin Bincike

Manufar wannan bincike ita ce a yi nazarin waqoqin Malam Aliyu Umar Kafin Hausa da taskace su. Muradun wannan bincike sun haxa da :-

- i. Fito da tarihin Malam Aliyu Umar Kafin Hausa
- ii. Fito da jigo
- iii. Zubi da tsari
- iv. Salo

1.3 Muhimmancin Bincike

Wannan bincike zai taimaka wa xalibai masu nazari kan rubutacciyar waqa sanin makama idan sun sami kansu a irin wannan hali na neman tarihi da kuma ayyukan marubuta waqoqin Hausa. Ana sa ran cewa wannan bincike zai bayar gudummawa wajen havaka adabin Hausa ta fuskar rubutacciyar waqa da kuma faxakar da al'umma cikin waqoqinsa. Wannan bincike ana zaton cewa zai zama tamkar fitila wajen haskaka

wa na baya hanya domin ci gaba daga inda mai bincike na farko ya tsaya don fito da abubuwan da ba a yi tsokaci a kansu ba.

1.4 Farfajiyar Bincike

An aiwatar da wannan bincike ne kan rayuwa da waqoqin malam Aliyu Umar Kafin Hausa. Da'irar binciken ta faxa ne a kan wasu daga cikin waqoqinsa ta hanyar nazarin jigo da zubi da tsari da salo da sarrafa harshe.

An duba waqoki guda takwas waxanda suka haxa da waqar Renon Juna (Haihuwa Lafiya) da waqar Gyara Kyanka da waqar Mace Tagari da waqar da waqar Uwa Da Uba da waqar Road Safety da waqar Makarantar Imamu Hassan da waqar Xaliban Miga da waqar Illolin Talla.

1.5 Hanyoyin Gudanar da Bincike

Hanyoyin da aka bi domin gudanar da wannan aiki su ne : (1) Ginshiqiyar Hanya (2) Sauran Hanyoyi

1.6. Ginshiqiyar Hanya

Wannan hanya ita ce hanya ta farko ta gudanar da wannan aiki. A qarqashinta an tattaro waqoqin da aka yi wannan aiki daga hannun mawallafin wato Malam Aliyu Umar Kafin Hausa.

1.7 Hira da Sauran Jama'a

An yi hira da sauran jama'a ne ta hanyar yi musu tambayoyi dangane da halaye da xabi'u da kuma dangantakarsa da sauran jama'a .

Sauran hanyoyi sun haxa da karance- karance kamar haka:

- i. Karanta kundayen bincike na samun shaidar karatun na xaya da na biyu da na uku.
A nan an ziyarci xakunan karatu na makarantu irin su Jami'ar Usmanu Xanfodiyo da Jami'ar Bayero da ke Kano da sauran makarantu, duk dai domin ganin samin nasarar wannan bincike.

- ii. Karanta maqalu da mujallu da masana suka gabatar domin taimakawa wajen gudanar da bincike.

Ta wannan vangare kuma an samo maqalu da mujallu waxanda masana suka rubuta a wajen taron qara wa juna sani, duk dai domi ganin an cimma nasarar wannan bincike.

1.8 Hanyar Xora Bincike

Tun a wajen 1972- 1973 manazarta suka fara samar da kalmomin nazarin waqa rubutacciya musamman ta Hausa. Farfesa Abdulqadir Xangambo ya fitar da wata maqala kan hanyar fexe waqa rubutacciya mai taken ‘ Gadon Fexe Waqa’. Sannan daga qarshe ya fitar da littafinsa mai taken ‘ Xaurayar Gadon Fexe Waqa’ a 2007. Saboda haka wannan aiki an xora shi ne a kan hanyar Xangambo 2007. Tsarin wannan hanya ya qunshi manyan hanyoyi ne guda biyu na nazarin waqa, hanyar gargajiya da kuma hanyar zamani. An yi amfani da hanyar zamani domin wannan hanya tana qunshe da hanyoyin nazarin gargajiya da kuma hanyar nazarin waqoqin Larabawa da kuma Turawa. Sannan kuma wannan hanya ce da ake amfani da ita wajen koyarwa duk da cewa akwai rashin musayar ra’ayi, amma akan sami ‘yan bambance -bambance a wajen masana da malama na Hausa. Abubuwan da ake dubawa a qarqashin wannan hanya sun haxa da :-

1. Bayanin Share Fage Marubuci/ Mawallafi.
2. Bayanin Diddigi/ Salsala.
3. Shekarar da aka Wallafa ta.
4. jigo.
5. Aruli.
6. zubi da tsari.
7. salo.

1.9 Naxewa

Wannan babi da ya gabata an fito da wasu muhimmana vangarori ne da suka shafi kowane irin bincike, kamar irin su tushen bincike da manufar bincike da muhimmancinsa da kuma dalilin yin binciken. Sannan kuma da irin farfajiyar da binciken da binciken zai tsaya, kuma daga qarshe aka kawo tarihin mawaqin da ake so a yi nazari a kan waqoqinsa.

BABI NA BIYU: BITAR AYYUKAN DA SUKA GABATA

2.0 Shimfixa

Masana da manazarta da kuma xalibai sun bayar da gudummawa qwarai da gaske dangane da nazari da sharhi kan rubutattun waqoqin Hausa. Sun shiga kowane lungu da saqo na rubutattun waqoqin sun yi nazarinsa. Saboda haka mai wannan bincike zai yi qoqarin zaqulo waxansu daga cikin irin waxannan ayyuka.

2.1 Kundayen Digiri Na Uku

Xalibai masu yawa sun rubuta kundayen bincike kan rubutacciyar waqa da yin nazari da sharhi. Daga cikin irin waxannan ayyuka da za a duba akwai: Muhammed (1977); Xangambo (1980); Yahya (1987); Dunfawa (2002); Sa'id (2002); AINU, (2006); Usman, (2008); Omar (2010); Malami (2010); Bunguxu (2015).

Mahammed, (1977) a kundan digirinsa na uku wanda ya kasa shi zuwa gida biyar a kashi na farko ya qunshi gabatarwa da kuma bayani kan dangantaka tsakanin waqar baka da rubutacciya sannan ya kawo tarihin Malam Aqilu Aliyu. Kashi na biyu ya yi bayani ne dangane da amsa - amon yanki, sannan a kashi na uku ya yi bayani dangane da amsa- amon kari, daga nan sai kashi na huxu ya yi bayani kan aruli sannan kashi na biyar ya yi bayani kan irin harshen da Malam Aqilu Aliyu ya yi amfani da shi a cikin rubutattun waqoqinsa. Wannan aiki na Xalhatu zai taimaka min ta yin amfani da abubuwan da ya zayyano a cikin aikinsa a nawa aikin.

Xangambo, (1980) a cikin kundan digirinsa na uku ya yi nazari ne dangane da jigon waqoqin da salonsu da kuma zubi da tsari. Wannan aiki nasa yana da alaqa da nawa. Musamman ta fuskar jigo da salo da kuma zubi da tsari, kuma zai taimaka wajen nawa aikin.

Yahya, (1987) A cikin kundan bincikensa na neman digiri na uku, wanda ya yi nazari ne kan waqoqin madahu. Cikin wannan aiki nasa ya duba jigogin waqoqin da salonsu da

kuma irin salsalar waqoqin da tasirin addinin Musulunci kansu. Saboda haka shi ma yana da alaqa da nawa musamman kan abin da ya shafi jigo da salo da kuma zubi da tsari.

Sa'id, (2002) a kundin digirinsa na uku ya yi tsokaci ne dangane da rubutattun waqoqin Hausa. Mai wannan bincike ya yi bayani kan waqoqin qarni na sha tara da kuma na qarni na ashirin, sannan ya tavo tarihin samuwar waqoqi da irin gagarumar gudunmawa wadda rubutun Ajami tare da na Boko suka bayar wajen rubuta waxannan waqoqi. Sannan wannan aiki nasa ya tavo bayani kan jigogin waqoqin da a cikin jihohin Sakkwato da Zamfara cikin jigon da ya yi bayani a kansu akwai na ilimi wanda yana xaya daga cikin jigogin da zan yi tsokaci a kansa a nawa binciken.

Dunfawa, (2002) ya kasa aikinsa zuwa babi- babi har guda biyar. A babi na xaya ya yi sharar fage sannan a babi na biyu ya yi bayani dangane da yara da waqoqinsu a inda ya kawo matasayin yara a rayuwar al'umma da waqoqin yara da kuma amfanin waqa ga yara sannan da dangantakar waqa da yara. Babi na uku kuwa ya yi magana ne a kan hanyoyin cuxanyar yara da waqa, wanda a qarqashin wannan babi ya kawo matakan aiwatar da waqoqi da matakan sadar da waqa ga yara. A babi na huxu ya mayar da hankali a kan yanayi da sigar waqoqin yara inda ya yi bayani a qarqashin wannan dangane da jigogin waqoqin yara da zubi da tsari da kuma salon sarrafa harshen waqoqin yara. Babi na biyar kuma ya qarqare da kwatance tsakanin waqoqin baka na yara da rubutattu. Wannan aiki na Dunfawa yana da dangantaka da nawa aiki, duk da cewa ya yi magana ne kan waqoqin yara waxanda yawanci waqoqin yara na baka ne to, amma ya haxa da rubutattun waqoqi na yara inda ya tavo jigoginsu da zubi da tsarinsu da salo da sarrafa harshe. To ni ma a nawa aikin kan nazarin rubutacciyar waqa ne inda za a tavo waxancan abubuwa da Dumfawa ya tavo.

Ainu, (2006) a cikin kundi digirinsa na uku ya bibiyi tarihin samuwar rubutattun waqoqin Hausa kafin samuwar rubutun Boko qasar Hausa da kuma bayan zuwan addinin Musulunci da bayan zuwan ilimin Boko qasar Hausa. Sannan ya yi tsokaci dangane da ma'anar addu'a da dalilinta da rabe-rabenta. Daga nan kuma sai ya yi bayani kan jigogin addu'a da irin salailai na waqoqin addu'a sannan daga qarshe ya zavo wasu daga cikin waqokin ya yi nazarinsu, ta fuskar jigoginsu da salo da kuma zubinsu da tsarinsu. Shi ma wannan aiki na Ainu yana da dangantaka da nawa, duk da cewa ya yi nasa aikin kan waqoqin addu'a, to amma duk da haka zai taimake ni ta fuskar nazarin jigo da salo da zubi da tsari a nawa aikin

Usman, (2008) ya bibiyi tarihin rayuwar Dr. Umaru Nassarawa Wazirin Gwandu. Cikin wannan aiki nasa ya kawo tarihin rayuwar Dr. Umaru Nassarawa (1916-2000). Wannan mai bincike shi ma ya yi bayani kan jigogi da zubi da tsari da salo da kuma nazarin wasu waqoqin Wazirin Gwandu Umaru Nassarawa.

Haqiqa wannan aiki na Usman zai taimaka ga nawa aikin, domin kamar Xanjuma ne da Xanjummai, domin Usman ya yi aikinsa kan tarihin rayuwa da waqoqin Wazirin Gwandu ni kuma nawa za a yi shi ne kan tarihin rayuwa da waqoqin Aliyu Umar Kafin Hausa.

Sadiyya Omar (2010) a kundi digirinta na uku ta raba aikinta zuwa babi-babi biyar kamar haka; babi na xaya ta kawo tarihin rubutacciyar waqa tun daga qarni na 17-18 da kuma qarni na 19-20. Sannan a babi na biyu ta bayyana tarihin rayuwar Malam

Mu'azu Haxeja daga lokacin haihuwarsa har zuwa lokacin da ya rasu. Sannan a babi na uku ta yi bayani kan zubi da tsari na waqoqin Malam Mu'azu Haxeja tun daga kan mabuxin waqoqinsa da marufinsu da ginin baiti, daga qarshe ta qare da irin amsa-amon waqoqin. A babi na huxu kuwa na wannan aiki nata ta yi bayani dangane da jigogin waqoqin Malam Mu'azu Haxeja, inda ta kawo jigogi harguda tara. A babi na biyar kuwa

wanda shi ne na qarshe a cikin wannan aiki nata ta yi bayani ne a kan irin salon da Malam Mu'azu Haxeja ya yi amfani da shi a cikin waqoqinsa.

Wannan aiki na Sadiyya Omar ya yi kama da nawa aikin domin ta yi magana ne kan tarihin rayuwar Malam Mu'azu Haxeja da waqoqinsa, ni kuma nawa aikin zan yi magana ne kan tarihin rayuwar Malam Aliyu Umar Kafin Hausa da waqoqinsa.

Malami, (2010) a kundan digirinsa na uku duk da cewa wannan bincike ya yi shi ne cikin harshen Turanci to amma ba zai rasa nasaba da nawa aikin, domin aikin an yi nazari ne a kan wasu marubuta waqoqin Hausa na Turanci a Arewanci Nijeriya da irin ayyukansu.

Bunguxu, (2015) a cikin kundan digirinsa na ukuya yi tsokaci kan bara da mabarata a Zamfara, sannan bayani kan waqoqin bara a Zamfara, sannan ya fito da sigogi da falsafar waqoqin bara daga nan kuma ya koro magana kan jigo da salo da zubi da tsari na waqoqin bara. To, dangatakar aikinsa da nawa ita ce, magana a kan jigo da salo da zubi da tsari. Domin nawa aikin nima zan yi tsokaci a kan su. Shi ma wannan aiki na Bunguxu zai haskaka min hanya.

2.2 Kundayen Digiri Na Biyu

Sa'id, (1978) ya yibayani kan ayyukan da wasu mutane guda 19 suka aiwatar kan rubuce-rubucen waqoqi da suka shafi jihadin Shehu Usmanu Xanfodiyo. Mai wannan bincike ya xauki waxannan mutane xaya bayan xaya ya kawo taqaitaccen tarihinsu. Sannan marubucin a cikin babi na biyar ya kawo irin salo da tsari na rubuce-rubucen waqoqin masu jihadi na Hausa. Wannan aiki nasa zai taimaka mini wajen xora nawa aikin ka a bin daya shafi salo da tsari na rubutacciyar waqa.

Bashir, (1999) ya yi bayani ne kan ilimi a matsayinsa na jigo a cikin waqoqin qarni na ashirin. A babi nabiyu na aikinsa yakawo ma'anar ilimi da rabe-rabensa da yaxuwarsa a cikin adabin Hausa. Sannan ya yi maganar jigo da salon waqoqin ilimi, sannan ya yi

nazarin wasu waqoqi masu jigon ilimi. Wannan aiki na Bashir ya yi kama da nawa ta vangaren jigo da salo, kuma haqiqa zai taimakawa nawa aikin.

Yusuf, (2000) ya yi tsokaci kan salon sarrafa nassi a cikin waqoqin qarni na ashirin. Saboda haka aikinsa zai taimakamin wajen fahimtar salo cikin rubutattaun waqoqi, domin wanda zan yi nazarin waqoqinsa shi ma ya yi amfani da nassi cikin waqoqinsa domin akwai waqoqin da suka shafi ilimi da tarbiyya a cikin nasa.

Mungadi, (2000) ya yi bayani ne cikin nasa kundan kan jigon bijirewa hukuma cikin waqoqin qarni na ashirin daga 1940 zuwa 1999. Wannan aiki nasa ya yi dukan ‘ya’yan kaxanya ne domin ya tavo jigogi da salailai na waqoqin baka da kuma rubutattu. Duk da cewa ga inda ya nufa, wannan aiki nasa zai taimakamin wajen kallon jigogi da salailai na rubutacciyar waqa. Domin nima nawa aikin ya danganci fito da jigo da salo.

Maigandi, (2009) A kundan Digirinsa na Biyu ya kawo tarihin rayuwar Malam Isan Kware da gudummawarsa a waqoqin Jihadi. Sannan ya zavo wasu daga cikin waqoqin malam Isan Kware ya yi nazarinsu ta hanyar fito da jigonsu da salo da zubi da tsari. Wannan aiki nasa yana da dangantaka da nawa. Domin ni ma na xauki wani marubucin waqoqi ne zan yi nazarin tarihin rayuwarsa da kuma nazarin wasu waqoqinsa. Saboda haka wannan aiki zai taimaka min.

Namala, (2013) ya zavo wasu daga cikin waqoqin Nana Asma’u ‘yar Shehu Usmanu ya yi bayani a kansu ta fuskar fito da jigoginsu da kuma irin salon da Nana Asma’u ta yi amfani da shi. Sannan daga bisani ya kawo taqaitaccen tarihin rayuwar Nana Asma’u. Haqiqa wannan aiki nasa yana da alaqa da nawa ta fuskar jigo da salo da kuma tarihi.

Sani, (2012) a bincikensa cikin kundan digiri na biyu ya yi nazarin kan waqoqin Malam Hassan na Kutama an kawo tarihin marubucin waqoqin daga nan kuma aka kawo jigo da salon waqoqin Nakutama. Wannan aiki ya sha bamban da nawa domin aikin an yi shi ne kan abin da ya shafi waqoqin siyasa to, amma duk da haka ba zai rasa ‘yar

dangantaka da nawa aikin ba domin akwai magana kan abin da ya shafi tarihin marubuci da jigo da kuma salo na rubutacciyar waqa.

2.3 Kundayen Digiri Na Xaya

Muhammed, (1974) a nasa binciken a kundi digiri na xaya ya yi bayani kan rayuwar Malam Mu'azu Haxeja tare da yin sharhi na wasu waqoqin Mu'azu Haxeja. Wannan aiki nasa yana da dangantaka da nawa, domin zai taimaka ta bin irin salon da ya bi.

Othman, (1975) a cikin bincikensa na kundin digiri na xaya, cikin wannan bincike nasa mai taken “Waqoqin Qarni na Ashirin da Jigoginsu”. Mai wannan aiki ya yi qoqarin kawo wasu jigogi waxanda yake sababbi ne domin sun bambanta da irin jigogin da marubuta waqoqin masu jihadi suka yi amfani da su cikin waqoqinsu. Wannan aiki yana da alaqa da nawa domin nawa aikin zan yi magana ne kan jigogin da wanda nake nazarin waqoqinsa shi ma ya faxyo cikin qarni na ashirin zuwa ashirin da xaya.

Sharifai, (1981) a bincikensa cikin kundin digiri na xaya ya kawo tarihin rayuwar Yusuf Kantu Isa da kuma irin waqoqinsa. Duk da cewa mai wannan bincike ya gudanar da shi ne kan waqoqin siyasa, wannan ba zai hana a samu wani abu da zai taimaka wa nawa aikin ba, musamman na tahirin rayuwar wanda ake yin bincike a kansa da kuma waqoqinsa.

Majiya, (1986) shi ma wannan bincike an gudanar da shi ne kan tarihin rayuwar wani marubucin waqoqi mai suna Malam Alhaji Mazuga. Wannan aiki ya tavo jigogin waqoqinsa da salon da ya yi amfani da shi a cikin waqoqin, sai dai kash! mai binciken bai ambaci zubi da tsari ba. To amma duk da haka ba za a rasa abin da za a amfana da shi ba a binciken nasa.

Mu'azu, (2007) a nasa kundin digiri na xaya ya bi diddigin tarihin rayuwa Xahiru Kimi ne tun daga lokacin quruciyarsa har zuwa lokacin da ya fara waqa sannan aka yi nazarin wasu waqoqinsa ta fuskar fito da jigoginsu da salo. Shi ma wannan aiki yana da alaqa

makusanciya da nawa domin zan yi nazari ne kan rayuwa da waqoqin Malam Aliyu Umar Kafin Hausa.

Muhammad, Hadiza (2008) cikin kundan bincikenta da ta gudanar ta yi bayani ne kan tarihin rayuwar Malam Mudi Sipikin da irin faxi-tashinsa kan neman ilimi da kuma harkokin siyasa. Sannan ta ci gaba da bayani kan waqoqinsa waxanda suka danganci gargaxi da madahu da kuma tauhidi, sannan ta yi bayani kan jigo da zubi da tsari na waqoqin. Wannan aiki nata yana da alaqa da nawa don kasancewar nawa aikin ma ya shafi tarihin rayuwar wanda ake son yin bincikea kansa da kuma nazarin wasu daga ciki waqoqinsa.

Kurfi, Zainab Aliyu (2008) a binciken da ta gudanar a kundan digirinta na xaya ya qunshi bayani kan tarihin rubutattun waqoqin qarni na sha tara da na qarni na ashirin da kuma na qarni na ashirin xaya. Sannan kuma ta yi tsokaci kan jigon gyaran hali cikin wasu fitattun marubuta waqoqin Hausa irin su Alhaji Mudi Sipikin da Aqilu Aliyu da Malam Mu'azu Haxeja da Malam Salihu Kwantagora da sauransu.

Wannan aiki nata zai taimaka qwarai da gaske ga nawa aikin ta fuskar sanin tarihin samuwar rubutattun waqoqin Hausa da kuma bayani kan waqoqi na qarnukan nan guda uku kasancewar wanda zan yi bincike kan aikinsa ya faxo cikin qarni na ashirin da xaya. Shi kuwa Adamu, (2011) a nasa binciken ya kawo tarihin rayuwar Umar Xanbazamfara da yadda yake shirya waqoqinsa. Sannan ya kawo jigogin waqoqin. Wannan aiki nasa duk da cewa ya shafi mawaqin baka ne ba za a rasa abin da zai taimaka mini ba musamma abin da ya shafi jigo.

Malami, (2012) a kundan digirisa na xaya shi ma ya gudanar da nasa aiki kan rayuwar Malam Muhammadu Sambo Wali. Cikin wannan aiki nasa ya kawo ma'anar waqa rubutacciya da rabe-rabenta, sannan ya yi magana a kan jigo. Sannan wannan mai bincike ya yi nazarin wasu daga cikin waqoqin Malam Muhammadu SamboWali inda

ya fito da jigoginsu da zubi da tsari da kuma salo. Tabbas wannan aiki nasa yana da alaqa da nawa domin zan yi koyi da nasa aikin don gudanar da nawa.

2.4 Maqalu

Malamai masana da manazarta sun bayar dagudunmawa dangane da abin da ya shafi rubutacciyar waqa da yadda ake nazarinta. A nan an dubi wasu maqalu da su waxannan masana da manazarta suka yi tsokaci a kansu dangane da sha'anin rubutacciyar waqar Hausa.

Sa'id, (1978) a cikin muqalarsa ya kawo abubuwa guda tara da ake sa ran a ga sun tabbata kafin a hukunta cewa rubutacciyar waqa ta Hausa ta yi yadda ake son ta. Daga cikin akwai mabuxi da marufi da ma'auni da amsa-amo da shirin baitoci da ambaton jigon waqa da wawarar jigo da ambaton sunan mawaqi da salon waqa da gwanintar harshe. A cikin wannan bincike da za a gudanar za a bi sawun Sa'id domin ganin cewa waqoqin da za a yi binke a kansu sun cika waxannan sharuxxa da ya kamata waqa rubutacciya ya kasance tana da su.

Sa'id, (2001) a muqalarsa ya kawo tarihin mutane uku wato Garba Janbarodo wanda aka yi wa waqar da Audi Sha'iri Gwandu wanda ya yi waqar da kuma Malam Muhammadu SamboWali wanda ya yi wa waqar tahamisi. Sannan ya ci gaba da kawo tsarin waqar da salonta da kuma ma'anar wasu muhimman kalmomi. Kasancewar waqar tana da jigo na yabo sannan kuma akwai maganar tsari na waqa da salo to waxannan abubuwa su za a duba domin kafa hujja a wannan bincike da za a gudanar.

Yahya, (2001) a muqalarsaya yi tsoakci ne dangane da dangatakar waqa da tarbiyyar 'ya'yan Hausawa. A cikin wannan muqala ya kawo bayani kan jigo da saduwar waqar baka da tarbiyyar yara da kuma saduwar rubutacciyar waqa da tarbiyyar yara da hanyoyin inganta wannan dangantaka. Abin da za a duba wannan muqala shi ne magana

kana bin da ya danganci jigo da kuma tarbiyya. Domin binciken da ake sa ran aiwatarwa akwai abin da ya danganci jigon tarbiyya.

Usman, (2006) cikin muqalarsa ya yi tsokaci ne kan jigogin waqoqin marigayi Malam Umaru Nassarawa Wazirin Gwandu ta fuskar jigogin faxakarwa da addu'a da gargaxi da siyasa da kuma madahu. Dangantakar wannan muqala da wannan bincike shi ne akwai maganar jigon faxakarwa da gargaxi a cikin wannan aiki.

Mukhtar, (2016) a cikin muqalarsa ya kawo ma'anar waqa da kuma yanayin waqa sannan kuma ya xauko magana a kan waqoqin siyasar Musulunci da na siyasar zamani ta yadda suka bayar da gudunmawa wajen adana tarihin siyasar Nijeriya. Wannan bincike da za a gudanar shi ma zai sahan wannan muqala domin fito da irin waxacan abubuwa a cikin waqoqin da za ayi nazarin su wato ma'ar waqa da yanayin waqa.

Kware, (2010) a muqalarsa ya kawo tarihin rayuwar Malam Isan Kware sannan ya kawo waiwaye kan aikin magabata da ma'anar waqa da kuma gudummawar Malam Isa a jihadi ta fuskar waqa da misalan waqoqin da Malam Isa ya yi da kansa da waxanda ya yi wa qari (tahmisi) da waxanda ya fassara daga qarshe ya kawo matsayin waqoqin Malam Isa da tasirinsu ga jama'a. Wannan muqalatana da dangantaka da binciken da za a gudanar musamman ta fito da tarihin wanda ake bincike a kansa da kuma nazari kan waqoqinsa.

Yahya, (2013) a cikin muqalarsa ya yi tsokaci kan ma'anar salon tsattsafi da ire-irensa. Daga bisani ya kawo misalai na salon tsattsafi daga cikin rubutattun waqoqin wasu mashahuran marubata waqoqin Hausa kamar su Sambo Wali Gixaxawa da Alkali Haliru Wurno da Malam Sa'adu Zungur da (Dr.) Alhaji Umaru Nassarawa Wazirin Gwandu. Wannan muqala za ta haskaka wajen gudanar da wannan bincike ko za a samu wuraren da Malam Aliyu Umar Kafin Hausa ya yi amfani da irin wannan salo na tsattsafi a cikin waqoqinsa.

Isah, (2013) a wannan muqala ya yi bayani dangane da ma'anar dimokuraxiyya sannan kuma ya kawo ma'anar adabi da rabe- rabensa daga bisani kuma ya kawo ma'anar rubutacciyar waqa da irin gudummawarda waqoqin Hausa rubutattu ke bayarwa wajen bayyana jam'iyyun siyasa. Duk da cewa wannan muqala tasa ta shafi siyasa ne to, amma akwai abin da za a iya amfana da shi a cikin muqalar, musamman dangane da abin da ya shafi ma'anar rubutacciyar waqa da kuma irin gudummawar da take bayarwa.

Abubakar da Yahaya, (2013) suma a tasu muqalar sun kawo ma'anar waqa da dimokuraxiyya kuma yadda jama'iyyun siyasa suka samu a Nijeriya, tare da irin gudummawar da waqoqin na Hausa suke bayarwa tafuskar jan hankalin jama'a. Wannan muqala za ta taimakawa nawa bincike ta fuskar waqoqin jan hankali da nasiha a ciki.

Muhammad, (2013) a muqalarsa ya yi ne kan ra'ayin masana dangane da rubutacciyar waqa. Sannan kuma ya yi tsakaci kan jigogin waqoqin baka da rubutattu. Wannan muqala tasa tabbas za ta taimaka a wannan bincike da za a aiwatar domin kuwa akwai waqoqin da jigoginsu iri xaya ne da jigogin da mai wannan muqala ya yi bayanin su.

Abubakar, (2013) shi ma a tasa muqalar ya kawo ma'anar waqa, kamar yadda Xangambo (2003) da Umar (1980) suka ce. Sannan kuma ya kawo ma'anar rubutacciyar waqa kamar yadda Sarvi (2007) da Gixaxawa (2006) da Yahya (2010) suka bayyana. Sannan kuma sai ya ci gaba da kawo tarihin rayuwar SamboWali da irin gudummawar da ya bayar kan rubutattunwaqoqin siyasa. Sannan ya yi nazarin waqar siyasa ta Sambo Wali, inda ya fito da zubinta da tsarinta da kuma warwarar jigo da kuma ma'anar wasu kalmomi. Haqiqa wannan muqala ta zama kamar an tsinci dami ne a kala, don kuwa tana qunshe da abubuwan da wannan bincike zai tattauna a kansu.

Idris, (2013) ya tavo wani jigo ne da marubuta waqoqin qarni na sha tara suka yi rubutu a kansa wato jigon wa'azi. Bayan ya gabatar da muqalarsa bai yi qasa gwiwa ba sai ya kawo taqaitaccen tarihin Sarkin Zazzau Aliyu Xansidi, sannan ya yi tsokaci kan

jigogin wa'azi cikin wasu waqoqin Aliyu Xansidi, inda ya yi magana kan wa'azi bakandame da wa'azi kan halin duniya da wa'azi kan tuna mutuwa da wa'azi kan ibada da sauransu. Wannan muqala ita ma za ta taimaka domin a cikin wannan bincike da za a gudanar akwai waqoqin da suka danganci jigon wa'azi.

Usman, (2013) a muqalarsa ya kawo tarihin Haruna Aliyu Ningi a taqaice, sannan sai ya xauko nau'o'in adon harshe a waqoqin siyasa, inda ya yi bayanikan siffantawa da mutuntawa da qarangiya da rayarwa da tamka da alamtarwa da kinaya. A nan sai mu ce faxuwa ta zo daidai da zama, domin a wannan bincike da za a gudanar akwai qoqarin fito da nau'o'in adon harshe acikin waqoqin da ake son yin nazarinsu.

Shi kuma Gusau, (2013) a muqalarsa ya yi bayani ne game da matakan da za a iya bi a gane mizanin waqoqin baka da rubutattu ne. A inda ya kawo tarihin waqa a wajen Hausawa a taqaice, ya kalli waqar baka daga bisani kuma ya kalli rubutacciya, sannan ya yi bayani kan hanyoyin da ake bi a shirya su. Sannan ya yi bayani kan saqonin da waxannan suke isarwa dangane da kalmomin fannu da aka yi amfani da su a nazarin saqo ko manufar waqa. Duk da cewa wannan muqala tasa ta yi bayani ne kan nau'o'in waqoqi da ake da su guda biyu, watowaqar baka da kuma rubutacciya to, a za amfana da muqalar musamman kanabin da ya shafi nazarin rubutacciyar waqa ta vangaren tarihintar da yadda aka shirya ta da kuma irin saqon da take isarwa wato manufa ko jigo.

Dunfawa, (2013) a muqalarsabayan ya yi shimfixa sai ya kawo taqaitaccen tarihin Ibrahim Aminu Xandago, daga bisani kuma ya kawo bayani kan irin hanyoyin jan hankali da aka yi amfani da su ga masu jefa quri'a a cikin waqar "Gaskiya Ba Ta Neman Ado". Wannan muqala za ta taimaka ga wannan bincike musamman kan abin da ya shafi tarihin marubuci da kuma hanyoyin jan hankali (salo).

Garba, (2013) shi ma a muqalarsa ya yi qoqarin fayyace ma'ana da tasirin qayen harshe a cikin rubutacciyar waqar nan ta "Saqo A Hannun Mumini". Muqalar ta yi bayanin

haqiqanin manufa (jigo) da ke zuciyar Malam Aqilu Aliyu. Sannan ta yi bayani kan irin qwarewar fasihi wajen sarrafa tubalin salo wanda kamar ishara ce da gwanintar ga mai tsara rubutacciyar waqa. Wannan muqala tasa za ta amfani wannan bincike musamman kana bin da ya shafi manufa da salo.

Xangambo, (2014) a muqalarta mai taken “Wasiqa Ko Qasida Tsokaci Kan Jigon Wasiqar So” Ta M. B. Umar. Ta yi waiwaye ne dangane da yadda gabata suka faxi albarkacin bakinsu kan ma’anar waqa. Sannan ta yi bayani kan jigon soyayya daga bisani kuma ta xauko wata waqa ta soyayya wadda M. B. Umar ya rubuta ta fito furucin gundari jigo/qwayar jigon waqar da taqaita jigo da warwarar jigo. Wannan muqala tana da alaqa da wannan bincike da za a gabatar duk cewa a cikin muqalar ba a kawo tarihin marubuci waqar ba, to amma ta vangaren nazarin jigo wannan muqala za ta yi amfani a wannan bincike.

Sani, (2015) a muqalarsa an kawo bayani game da jigo kamar yadda magabata irin su Xangambo da Yahya da Gusau da Umar suka ce. Daga bisani kuna aka karkasa jigogin waqoqin na Malam Hassan kamar haka jigon yabo da madahu da jigon sauran mutane da wasun su da jigon gargaxi da faxakarwa da na ta’aziyya da wa’azi da siyasa da talla, sannan ya kawo misalai na jigogin daga wasu waqoqin Na Kutama. Wannan muqala tasa za ta zamo fitila mai haskaka hanya game da wannan bincike da za a gabatar domin akwai ire- iren waxannan jigogin a cikin binciken.

Muhammad da Liman, (2016) cikin muqalarsu sun kawo taqaitaccen tarihin Malam Mu’azu Haxeja da ma’anar Nassi, sannan suka kawo matsayin iyaye daga cikin ayoyin Alqur’ani. Daga nan kuma suka kutsa cikin waqar suka fito da duk wuraren da aka kawo nassi dangane da bin iyaye. Dangantakar wannan muqala da wannan bincike ita ce a matsayin Malam Aliyu Umar Kafin Hausa na malamin addini ba zai rasa yin amfani da

nassi cikin waqoqinsa ba. Saboda haka za a duba cikin waqoqin nasa idan har akwai wuraren da ya yi amfani da nassin to za a fito da su kuma a yi bayaninsu.

2.5 Bugaggun Littattafai

A wannan vangare za a yi qoqarin yin bitar wasu littattafai da masana suka rubuta domin samun dacewa kan wannan bincike da za a gudanar.

Yahya, (1997) a littafinsa ya yi bayani ne kan tubalan sharhi kan waqa, inda ya kawo tarihi kan makaxi ko mawaqi da siga/zubin waqa da jigon waqa dasalon waqa da tasirin waqa muhimmancin waqa. Haqiqua shi ma wannan littafi nasa zai yi mana jagora a cikin wannan bincike da za a gudanar.

Bunza, (2002) a littafinsa ya kawo tarihin Alhaji Muhammadu Sambo Wali Bassakkwace ne. Sannan ya xauko waqoqin da aka yi kan waxannan batutuwa ya yi nazarin jigoginsu da zubi da tsarinsu da karin waqoqin. Saboda haka shi ma wannan littafi zai zama fitila mai haskaka hanya ga wannan bincike da za a gudanar.

Sarvi,(2007) a littafinsa ya kawo ma'anar rubutacciyar waqa da kuma tarihin rubutacciyarwa waqa. A babi na biyu kuma ya yi bayani dangane da nau'o'in rubutattun waqoqi, sannan a babi na uku ya yi magana kan ma'aunin waqa, babi na huxu kuma ya kirashi da mabuxi da makullin waqa, babi na biyar shi ne nazarin jigo, babi na shida nazarin zubi da tsari da kuma babi na bakwai shi ne zubi mai jan hankali. Haqiqua wannan Sarvi ya yi namijin qoqari dangane da zaqulo duk wani abin da waqa ta qunsa a cikin littafinsa, saboda haka za a bi sahuksa domin ganin an fitar da jaki daga duman suruka a wannan bincike da za a gabatar.

Xangambo, (2007) shi ma a cikin littafinsa mai suna ya yi bayanin ne kan hanyoyin da ya kamata a bi wajen nazarin waqa rubutacciya. Inda ya kawo hanyoyi guda biyu wato hanyar gargajiya da ta zamani. Saboda haka wannan littafi nasa zai zama jagora ga

wannan bincike da za a gudanar ta hanyar amfani da hanyar zamani waje nazarin da za a yi kan waqoqin da ke cikin wannan bincike.

Junaidu da ‘Yar’aduwa, (2007) a wannan littafinsu sun yi bayani ne dangane da nazarin rubutacciyar waqa. Inda suka yi bayanin kan jigo da zubi da tsari da kuma salon sarrafa harshe, sannan daga bisani suka xauki waqar Bagauda ta Kano suka yi nazarinta ta fuskar jigo tsari da kuma salosarrafa harshe. Shi ma wannan littafi zai zama jagora a wannan bincike.

Omar, Sadiyya (2013) a cikin littafinta ta yi qoqarin kawo tarihin rayuwar mashahurin marubucin waqoqin nan Malam Mu’azu Haxeja ne da irin gwagwarmayar da ya yi a rayuwarsa. Sannan daga bisani ta yi bayani kan jigo da salo da zubi da tsari na waqoqin Malam Mu’azu Haxeja. Zai bi sawunta domin gudanar da nawa binciken na fito da tarihin Malam Aliyu Umar Kafin Hausa da kuma bayani kan jigo da salo da tsarin waqoqinsa.

Yahya da AINU da Idris, (2015) a cikin littattafansu sun kasa su zuwa babi-babi har huxu, babi na xaya ma’anar waqa, babi na biyu taqaitaccen tarihin samuwa da bunqasar waqoqin Hausa, babi na uku matakan nazarin waqa, babi na huxu waqoqin da aka yi wa Sarkin Yamma tare da nazarinsu. Haqika waxanna bayin Allah sun yin namijin qoqari wajen fito da dukkanin abin da ya kamata ayi la’akari da su wajen nazarin waqa. Waxannan littattafai nasu zasu taimaka qwarai dagaske dangane da yin sharhi kan waqoqin da ke cikin wannan bincike da za a gudanar.

Yahya, (2016) a littafinsa a wannan littafi nasa ya yi bayani kan asbin da ya danganci salo ne kawai inda ya kawo nau’o’in salalai ya yi bayanin su a cikin waqoqin baka da rubutattu. Duk da cewa wannan littafi nasa ya yi dukan ‘ya’yan kaxanya ne to abin za a duba shi ne salailai na rubutacciyar waqa domin wannan bincike da za a gudanar ya shafi rubutacciyar waqa ne kawai.

Sa'id, (2016) A littafinya koro bayani dangane tubalan ginin waqa da sabuwar hanya ta auna waqa da kuma wasu ra'ayoyi na masana kan yadda suke ganin haka ya kamata a auna waqar Hausa maimakon amfani da hanya irin ta Larabawa, sannan ya ci gaba da bayani kan amsa-ammo da ire-irensa da ire-iren waqar Hausa dangane da qwar sannan ya qarqare da sigogin waqar Hausa. Haqiqa wannan littafi nasa ya zayyano dukkanin abin da wannan bincike ya qunsa, saboda haka zai zama jagora.

Auta, (2016) shi ma a littafinsa ya yi tsokaci ne kan adabin Hausa da tarihin rubutattun waqoqin Hausa a babi na biyu kuwa ya yi bayani kan faxakarwa a matsayin babban jigo a rubutattun waqoqin Hausa tare da qananan jigogin da ke qarqashin faxakarwa. Sannan babi na uku ya yi bayani kan zamantakewa, sannan babi na huxu ya kawo sigogin rubutattun waqoqin faxakarwa, kamar jigo da zubi da tsari da kuma salo, sannan a qarshe ya rufe da tarken wasu rubutattun waqoqin faxakarwa. Wannan littafi zai taimaka wajen gudanar da wannan bincike musamman kanabin da ya shafi tarihin rubutattun waqoqin Hausa da sigoginsu da kuma yadda ya kamata a yi tarken wasu waqoqi na cikin wannan bincike.

2.6 Hujjar Ci Gaba Da Bincike

Dagane da abin da ya gabata wannan ya nuna cewa haqiqa ayyukan da aka yi bitarsu an samu maganganu a kan irin gudunmuwar masana da masu nazari suka bayar kan abin da ya shafi rubutacciyar waqa cikin dukkanin matakan karatu, tun daga vangaren karatun digiri na uku da na biyu da na xaya, amma ban samu wani nazari ko bincike da aka tava yi kan wannan mawallafi ba. Saboda haka wannan zai iya zama hujjata ta ci gaba da wannan bincike don fito da irin gudummawa da Malam Aliyu Umar Kafin Hausa ya bayar ta vangaren faxakar da al'umma cikin rubutattun waqoqinsa.

2.7 Naxewa

Kamar yadda ya gabata cikin wannan babi an kawo bayani dangane da bitar ayyukan magabata waxanda suke da alaqa da wannan daga kundayen digiri na uku da na biyu da na xaya sannan kum aka kawo hujja domin ci gaba da wannan bincike.

BABI NA UKU TARIHIN RAYUWAR MALAM ALIYU UMAR KAFIN HAUSA

3.0 Shimfixa

A wannan babi an dubi salsalar rayuwar Malam Aliyu Umar Kafin Hausa da kuma salsalar mahaifansa da neman iliminsa da irin ayyukan da yake yi, da kuma dukkan waxansu abubuwa da za su iya sanyawa a san halin mutum. Sannan kuma an zavo wasu daga cikin waqoqinsa domin yin nazarinsu ta fuskar fito da waxansu abubuwa da suka shafi rubutacciyar waqa.

3.1 Salsala da Haihuwar Malam Aliyu Umar Kafin Hausa

An haifi Malam Aliyu Umar Kafin Hausa a cikin garin Kafin Hausa ta Jihar Jigawa a shekara ta 1973. Ya ci gaba da rayuwa a wurin iyayensa yana kuma samun kyakkyawar kulawa da tarbiyya a lokacin quruciya kamar yadda addini da al'adar Bahaushe suka tanada. Malam Aliyu ya kasance yaro mai hankali da tunani da kuma girmama na gaba da shi, saboda haka ya zama gwanin ban sha'awa ga duk wanda ya gan shi domin halinsa nagari.

Mahaifan Malam Aliyu sun tura shi karatun allo zuwa Gabas (wato Maiduguri) yana da shekaru goma sha shida a duniya wato a shekarar 1989, inda aka haxa shi da yayansa mai suna Malam Muhammadu Umar wanda bayan 'yan shekaru shi kuma ya danqa shi a hannun wani malami mai suna Malam Sulaiman a garin Gashuwa ta Jihar Yobe inda ya sauke Alqur'ani mai girma. Malam Aliyu ya ziyarci garuruwa da dama domin neman karatun Alqur'ani maigirma, garuruwan kuwa sun haxa da Damaturu da Gwaneri da Cirokusko a Jihar Yobe da Takai a Jihar Kano. Bayan ya dawo gida sai ya shiga qaramar makarantar sakandaren Islamiyya wadda da aka fi sani da Imam Hassan Islammiyya da take garin na Kafin Hausa shekarar 1991 zuwa 1993, ya yi shekaru uku a wannan makaranta. Bayan ya kammala sai ya sami shiga makarantar koyon harshen Larabci da addinin Musulunci (wato SAIS) da take garin Haxejia, inda ya kammala a

shekara 1996. Bayan ya kammala karatun sakandare da shekara xaya sai aka xauke shi aiki a matsayin malamin makaranta a shekarar 1997 inda ya fara koyarwa a makarantar Imam Hassan Islamiyya Kafin Hausa, daga nan sai ya sami damar qaro karatu inda ya tafi babbar Kwalejin horon malamai ta Jihar Jigawa da ke Gumel a shekarar 1999 ya kammala a shekarar 2002 inda ya karanci harshen Larabci da harkokin addinin Musulunci.

Malam Aliyu ya yi karatun litattafan ilimi a cikin garin Kafin Hausa a wurin malamai da dama, daga cikin malaman da ya yi karatu a wurin su akwai Imam Abdulwahab Hassan limamin babban masallacin Juma'a na garin Kafin Hausa, inda ya karanci littattafan *Qawa'idida Ahlari* da Nahawu da Sarfu da Balaga da Manxiq a wurinsa. Daga nan sai wurin Malam Umaru Qani inda ya karanci litattafan *Iziyya* da *Risala* a wurinsa sannan sai Malam Buba wanda ya karanci Tafsir a wurinsa.

3.2 Iyali da Sana'a

Malam Aliyu ya yi auren fari yana da shekaru ashirin da shida a shekarar 1999 inda ya auri matarsa ta farko mai suna Rahana Muhammad. Dangane da iyali kuwa Allah ya albarkaci Malam Aliyu da matan aure guda uku Rahana da Maryam da Zahara'u, sannan da 'ya'ya goma sha huxu; maza takwas mata shida. Daga cikin mazan akwai Muhammadu Auwalu da Ishaq da Muhammadu Sani da Muhammadu Bashir da Muhammadu Nazir da Idris da Umar da Alhassan. Mata sun haxa da Fatima da Khadija da Hafsa da Habiba da Fatima ta biyu da kuma Fatima ta uku. Ta fuskar sana'a kuwa kamar yadda aka faxe a baya cewa shi malamin makaranta ne kuma babban manomi ne sannan yana haxawa da sayar da magunguna irin na addinin Musulunci

3.3 Dalilin Fara Waqa

Babban dalilin da ya ba shi sha'awa cikin harkokin rubuta waqoqi shi ne ba zai rasa nasabar yake da ita ba dangane da sha'awar da yake da ita kan wasu marubuta waqoqin

Hausa guda uku wato Malam Mu'azu Haxeja da Malam Xahiru Musa Jahun da kuma Baba Maigyaxa Agege. Waxannan mutane sun yi matuqar tasiri a gare shi cikin sha'anin rubata waqoqin Hausa. Ga ma wani baiti da ya kawo inda yake cewa a cikin wata waqa.

“Allah ka gafarta wa numfashi,
Na Mu'azu Haxeja mai kishi,
Allah dafa wa iyalan shi,
Ya ba da gudummawa tagari.”
(Aliyu Umar Kafin Hausa: Waqar Illolin Talla).

Malam Aliyu ya fara rubuta waqarsa ta farko mai suna ‘Ilimi Garkuwa’, ga ma abin da yake cewa a cikin wani baiti na waqar.

Farko za na fara begen Manzo kafin faxata.
Almuktari Musxafa haskaen zuciyata
Allah ya sani ina son sa a zuciyata,
Babu kamar sa tunda Allah bai faxa ba.
Sannan ya qara da cewa a halin yanzu yana ji ya rubuta waqoqi fiye da talatin kan jigogi da dama kamar jigon faxakarwa da tarbiyya da kuma jigon addini.

3.4 Salsalar Mahaifinsa

Dangane da abin da ya shafi salsalar mahaifin Malam Aliyu Umar kuma shi ne, sunan mahaifinsa Malam Umar xan Malam Yunusa wanda asalinsa mutumin garin Aujara ne da ke qaramar hukumar Jahun ta Jihar Jigawa. Yawon karatu ya kawo Malam Yunusa kakan Malam Aliyu wani gari da ake kira Kwazima a qaramar hukumar Auyo da ke Jihar Jigawa inda a wannan gari ne aka haifi mahaifin Malam Aliyu wato Malam Umar, wanda daga baya ya taso daga wannan gari na Kwazima ya dawo garin Kafin Hausa da zama a wata unguwa da ake kira Gambawa, wadda a nan ne aka haifi Malam Aliyu.

3.5 Salsalar Mahaifiyarsa

Ita kuwa mahaifiyarsa sunanta Habiba ‘yar Malam Sule mutumiyar garin Katije da ke karamar hukumar Auyo ta Jihar Jigawa.

3.6 Halayensa

Malam Aliyu mutum ne mai fara'a da sauqin hali kuma ga shi da taimakon jama'a musamman marasa qarfi, sannan kuma mutum ne wanda ya san girman na gaba da shi, wanda duk qanqantarka matuqar ya zamanto kai ne shugabansa to zai ba ka girmanka a matsayin shugabansa. Malam Aliyu mutum ne mai tawali'u da kuma zuciyar neman abin kansa, domin bai yarda da zaman banza ba. Ranakun aikin gwamnati yana wurin aiki, ranar da ba aiki kuwa za ka same shi a gona ko wurin sana'arsa ta sayar da magunguna.

3.7 Dangantakarsa da Sauran Jama'a

Dangantaka tsakanin Malam Aliyu da sauran jama'a musamman maqwabta da sauran jama'ar gari, dangantaka ce ta fahimtar juna da kuma taimakon al'umma cikin harkokin yau da kullum. Malam Aliyu mutum ne mai sauqin kai da kuma son mutane su yi karatu na addini da na zamani, ga shi kuma da taimakon jama'a musamman masu rauni, sannan kuma a matsayinsa na malami yakan yi hulxa da kowane irin mutum ba tare da bambancin xarika ko mazhaba. Sannan kuma mutum ne mai gaskiya da riqon amana.¹ Cikin wata hira da muka yi da Ahaji A. G. Zakar shi ma ya tabbatar min da cewa Malam Aliyu mutum ne almajiri kuma kammalalle mai sauqin kai da son taimakon jama'a²

¹ Hira da Muhammad Muktar Ahmad Rufa'i ranar 22-05-2018 a garin Kafin Hausa.

² Hira da Alhaji A. G. Zakar Kafin Hausa ranar 22-05-2018.

BABI NA HUXU: NAZARIN WAQOQIN MALAM ALIYU UMAR KAFIN HAUSA

4.0 Shimfixa

A wannan babi an zavo wasu daga cikin waqoqin Malam Aliyu domin yin nazarinsu ta fuskar fito da waxansu abubuwa da suka shafi rubutacciyar waqa musamman abin da ya shafi jigo da zubi da tsari da kuma salo.

4.1 Waqar Renon Juna

Malam Aliyu Umar ya yi waqa ne domin faxakar da al'umma musamman mata dangane da muhimmanci zuwa awo asibiti yayin da suka samu juna biyu.

Saboda yana ganin cewa mafi yawa daga cikin mata ba su da mu da zuwa asibiti ba, maimakon haka sun gwammace su tsaya a gida su yi amfani da hanyoyin gargajiya.

4.1.2 Jigo

Qamusun Hausa, (2006) ya bayyana jigo da cewa “ Itatuwa da ake kafawa su tallabi gudan ruwa ko shugaba ko ginshiqi ko turke ko saqo na musamman da marubuci ke qoqarin bayyana wa jama'a a qagaggen labari ko wasan kwaikwayo ko waqa.³

Daga cikin waxannan ma'anoni da qamusun Hausa ya bayar ma'anar da za mu iya xauka ita ce ta qarshe wato saqo na musamman da marubuci ke son bayyana wa jama'a a waqa.

4.1.3 Jigon Faxakarwa

Jigo shi ne muhimmin saqo da marubucin waqa yake son isarwa. Dangane da wannan za a iya cewa waqoqin Malam Aliyu Umar sun shafi jigoginsu na faxakarwa da ilimantarwa da nasiha da nagarta da kuma yabo.

4.1.4 Ma'anar faxakarwa

³ Qamusun Hausa (2006) Jami'ar Bayero, Kano shafi na 216-217.

Bargery (1993:288) ya ce kalmar faxakarwa ta sami asali ne daga 'faxakar da' yayin faxakarwa ke nufin abin da yake ta da tsumin mutum. Wato faxakarwa na nufin tunatar da mutum game da abin da yake da ma an rigaya an san shi, sai dai a qara jaddada tunatarwar nan domin a jawo hankalin mutum zuwa ga manufa.

Sa'id (2002:82) ya bayyana cewa yawanci kuma an fi faxakarwa ga wanda da ma sun san abin amma suka take saninsu, sai a sake tunatar da su. Idan haka yake kuwa, ashe faxakarwa tana xauke da saqonta da ma'anarta ta asali, wato kamar mutum ne ya yi barci, sai a tashe shi ya koma cikin hayyacinsa, ko kuma idan ya manta da wani abu da ya riga ya sani sai a tunatar da shi.

Auta (2017:26) ya bayyana da cewa faxakarwa, ana tunatar da mutum ne a kan waxansu al'amuran rayuwa domin ko dai ya aikata abubuwan nan saboda muhimmancinsau, ko kuma lurar da mutum ga waxansu al'amura munana domin ya guje su saboda illarsu.

Duk da waxannan ma'anoni da aka bayar a sama, zan iya cewa faxakarwa na nufin janyo hankali da yin nasiha ga jama'a dangane da dawo da hankulansu zuwa ga wani abu da suka sani amma daga baya suka yi biris da shi.

Dangane da abin da ya shafi jigon faxakarwa kan kiwon lafiya Malamin ya ambaci gundarin jigonsa na faxakarwa a cikin waqar da ya yi ta 'Renon Juna' haihuwa lafiya' a baiti na 2 kamar haka:

2. Matayen qasarmu ina gaishe ku ku zo mu saurara,
Saqo ne zan gaya muku in faxakar da waxanda ke lura,
Hanya ce ta renon juna tare da qanqanan yara,
Sai kuma yin kira ga mazaje da su ringa sa lura.

Idan mun dubi wannan baiti da mawaqin ya kawo a sama za mu ga cewa ya fito fili ya bayyana irin saqon da yake son isarwa ga mata waje faxakar da su kan yanda za su yi renojuna (ciki). Sannan kumaya yi kira ga mazajen waxannan mata su ringa sa lura danagane da sha'anin mata masu juna biyu.

Daga nan kuma sai ya ci gaba da bayani tun daga baiti na 5 har zuwa baiti na 10 kan yadda ya kamata mace mai juna biyu ta lura da kanta wajen tafiyar da harkokin rayuwarta lokacin xaukar ciki. A nan ya faxakar da jama'a kan alamun samun juna ga mace ta hanyar rahin gani al'ala na tsawon wani lokaci. Daga nan kuma sai juya akalarsa ta hanyar yi wa mai juna biyu shawara a kan ayyukan da ya kamata ta yi da kuma waxanda ya kamata ka da ta yi, misali kamar rage zirga – zirga da xaukar kaya masu nauyi sannan kum da daina sanya a damuwa a rai. Haka nan ya ci gaba da ba da shawarwari kan ta daina cin abu mai xaci da shan magani marar inganci sannan kuma ta ringa zuwa wurin likita domin duba lafiyarta.

5. Shi xaukar ciki alamominsa ku ringa dubawa,
 In mace lokacin al'ada ya yi takan qidawowa,
 Za ta ga har wata biyu halin nan haka za ya zarcewa
 Sai ta taqaita zirga-zirga yanzu ta samu hutawa.
6. Kad da ta xauki kayan nauyi shi ko miji ya sassauta,
 Vacin rai cikin wannan hali ta kula ta nisanta,
 Shi ko maigida an nemi ya ringa kula da haqqinta,
 Rarrashi ake so a yi mata zai rage damuwa gunta.
7. Kar ta ci ko ta tasha abu mai xaci kada ma ya illanta,
 Ko shan magani marar inganci haka na zama cuta,
 Ko xauka ta sha babu kwatanci haka na zama wauta,
 Kowane magani a bi dokokinsa da kyau a daidaita.
8. Tun daga lokaci ko ko a wata huxu sai ta hanzarta,
 Fara zuwa awo don ba ta kula da kiyaye yaronta,
 Duk a cikin awun an tsara har da riga – kafi cuta,
 Mai sa jijjiga ko sarqe haqwara su kasa kama ta.

9 Shi kuma maigida ya kyautu ya san matsalar iyalinsa,
Don wani tambaya ma za ta yi sai ya kawar da fuskarsa,
Kun ga rashin sani ya sa ya danne haqqin iyalinsa,
Da zai ba ta umarni na zuwa awo da harshensa.

10 Tsarin cin abinci a nan shi ma a kula a inganta,
An so in da nama ko kifi na miya a sabunta.
Lura da zogalai kabeji salat da alayyaho ba ta,
In da akwai zuma bayan ta qoshi ta ringa lasawa.

A qoqarin fito da wannan manufa sai mawaqin ya sake juya akalar tunaninsa wajen
kawo bayanin matsalolin da mai ciki za ta fuskanta da kuma hanyoyin da za ta iya
kuvutar da kanta daga waxannan matsaloli.

Waxannan matsaloli kuwa sun haxa da ciwon kai da ciwon ciki da zazzavi da zubar
jini da kumburin fuska da sauransu. Wannan kuwa ya bayyana ne a baiti na 12 zuwa
na 17.

12 Alamomin akwai da suke nuna ba a rasa matsala ba,
Ciwon kai gurin mace mai juna alama ce babba,
Shi ciwon cikinta yana nuna a kai ta a dudduba,
Ban bar zazzavi da yake qona ruwan jikin nan ba.

13 Masu zubar jini kuma ga juna ka da ai sake babba,
Ko kuma kumburi fuskarta haxa da qafafuwa a dudduba.
Ko rama gurin mace mai juna ba a san dalili ba,
Inda da hajijiya da jiri ma ku taho a dudduba.

14 Ciwon jijjiga kada ai sakaci ba xau mataki ba,
Shi da rashin jini kada ai barci ba a je a duba ba,
Ko kuwa naquda ta tsawaita a ce ba haifi yaro ba,
Kar ta wuce awanni sha biyu ba je ga dokta ba.

1 5 Gun mai naquda kai in ya fara zuwa khairi ne,

Hannu in ya fara zuwa matsala ce kad da kui zaune,

Koko qafa ta fara zuwa wannan shi ma larura ne,

Kar ku tsaya ku je gun masu ruwa da tsaki hadisi ne.

16 Kun san haihuwa ba mai mata in ban da ubangiji Rabba,

Sai ka ga xa ya faxo mabiyya ba ta zo da sauri ba,

Har minti talatin in ya wuce ba a cimma buri ba,

To maza sai ku leqa asibiti nai muku shawara babba.

17 Bayan haihuwar mace zub da jini da yawa abin tsoro.

Ko ko zubar ruwa nan mai wari ku ji ma su suraro,

Lalle kar ku zauna nan a garai ko ko rigar Jauro,

To maza sai ku leqa Doctocinku suna sauraro.

Bayan ya gama bayani kan irin matsalolin da ake iya samu a lokacin haihuwa, waxanda ke iya haifar da illoli ga mai haihuwa da jaririnta, sai kuma ya faxakar da mutane muhimmancin ungozoma. Ita ungozoma ita ce ke xaukar xawainiyar mai haihuwa a matakin farko . Amma shi a ra'ayinsa aikinta bai wuce shawara ba a duk lokacin da zaune lafiya ga mai haihuwa amma da zarar wata matsala ta faru sai a yi qoqarin garzayawa zuwa asibiti.

A baiti na 20 zuwa 30 sai Malam ya juya akalarsa wajen faxakar da al'umma a kan muhimmancin zuwa asibiti wajen ganin an yi wa jariri dukka allurai waxanda za su iya zama riga – kafi gare shi wajen kamuwa daga cututtuka.

20 Bayan haihuwar yaro tsari da akwai na allurai,

Tsari ne ya qunshi riga – kafi don a kula da jarirai,

B.C.G da HB farko ai masa babu vacin rai,

Tare da Polio ziro a xiga masa masu jarirai

21 Bayan haihuwar sati shida in ya yi za a mai da shi,
 D.T.P. da HB 2 su za a yi tun da ga shi,
 Tare da Polil 1 domin da Allah ya kare shi,
 Kan cututtukan da suke nemansa kar su kama shi.

Haka nan ya cigaba faxakar da al'umma wajen hanyoyin da za su bi don su kare lafiyar jarirai ta hanyar yi musu allurorin riga-kafi.

Bayan mawaqin ya gama faxakar da al'umma kan amfanin yi wa jarirai riga – kafin allurai daga baiti na 20-29. A baiti na 30-31 kuma sai ya ci gaba da faxakar da al'umma kan abin da ya shafi tsaftar jiki da tufafi da abinci da ruwan sha da kuma muhalli.

30 Sai tsaftar jiki da guri da tufafi mu ringa wankewa,
 Ga tsaftar ruwa da abin da mukan ci a ringa wankewa,
 Ba shakka amai da gudawa ba su tausayin kowa,
 Mata ko maza har yara qanana suna fa kamawa

31 Wanda ya je masai banxaki hannunai ya wanke su
 Toka sabulu duka duk wanda ya samu sai ya dirje su,
 Kafin cin abinci da bayan cin sa a sake wanke su,
 Tare da kwanukan da muke cin abinci a sake wanke su

A taqaiƙe dai wannan jigon faxakarwa da Malam Aliyu Umar yake son isarwa ga al'umma, ya sami cimma manufarsa ta hanyar amfani da hikima. Domin idan mun lura za mu tarar cewa ya faro ne tun lokaci xaukar ciki, wanda sanadiyyar hakan kan haifar da matsaloli na jinyace – jinyace ga mai ciki.

4.1.5 Zubi Da Tsarin Waqar Renon Juna

Zubi da tsari na rubutacciyar waqa ya shafi irin yadda marubucin waqa ya jera tunaninsa wajen rubuta waqarsa.. Yana daga cikin zubi da tsari a dubi tsarin baitocin waqa shin masu layuka nawa-nawa ne? Sannan kuma sai a duba abin da ya shafi qafiya/amsa-amo da za iya duba shin marubucin ya ambaci sunansa cikin wasu baitocin waqarsa.

Marubucin wannan waqa ya buxe waqarsa da ambaton Ubangiji da kuma yin salati ga Annabi domin neman albarka. Wannan kuwa ya bayyana ne a baiti farko na waqarasa ta ‘Renon Juna’ inda yake cewa

- 1 Na fara da sunan Allah wanda nake yi wa bauta,
Mai hikimar da yai kowannenmu xa ne wurin mata,
Tsira da aminci yi wa mafi jin tausayin mata,
Manzona Muhammadu wanda ka wa daraja ka fifita

Sannan kuma wajen rufewa ya rufe waqarsa da gode wa Allah (SWA). Ga ma abin da yake cewa a baiti na 41 na wannan waqar.

- 41 Na gode wa Sarki Allah wanda ya so na tsattsara,
Wannan baituka da mukai muku kuma kun ka sarara,
Xan kafin Hausa ne Ali Umar ko ku karan uban Zara,
Fatana jiki zai tsira idan kunne ya saurara.

Waqar tana da baituka 41 sannan ‘yar qwar huxu ce, wato xango huxu ne a kowane baiti

8. Shi xaukar ciki lamominsa ku ringa ganewa,
In mace lokacin al’ada ya yi takan qi dawowa,
Za ta ga har wata biyu halin nan haka za ya zarcewa,
Sai ta taqaita zirga – zirga yanzu ta sami hutawa.

Amma an sami baiti na 31 wanda ya sava domin ya zo da xango biyar. Wanda wannan shi ya haifar da samuwar taqadarin baiti.

31. Wanda yake amai da gudawa kar ku bari su kama shi,
O.R.T. ruwan gishiri da suga a bixo a dama shi,
Ko kuma cokali tara cif na suga gishiri guda ne shi,
Sai kwalbar lemo biyu a cika da ruwa a dama shi,
Ya zamo taimakon gaggawa kan likita ya duba shi.

Sannan waqar tana qunshe da yawan layuka wato xango guda 165.

4.1.6 Amsa-amu/ qafiya

Shi ne wata gava ko harafi ko kalma ko ma karin sauti da mawaqi kan zava ya dinga ajiye qarshen baitocin waqarsa da shi.⁴

Amsa – amo yana nufin sauti da yake qarewa a qarshen kowane xangon na baitin waqa. Amsa – amo waqa na iya kasuwa zuwa kaso da daban- daban. Daga cikin su akwai amsa – amon ciki da amsa – amon waje da amsa – amo mai cin gashin kansa da amsa – amo mai hawa da saukar murya da amsa - amon buxewa. Amsa – amon wannan waqar kowane baiti amsa – amonsa na ciki da na waje iri xaya ne. Domin kowane yana da amsa – amonsa daban da na xan uwansa. Saboda haka za a iya cewa wannan amsa – amo ne mai ‘yanci. Misali

Kar ku ji wai akwai tsarin UNICEF a cikin qasidata,
Babbar qungiya ta qasa da qasa mai agaji kyauta,
Bitar nan haxin guiwa da NOA ce ya shirya ta,
Ta ce lafiya jari ce za ta taya mu kiwonta.

Shi xaukar ciki da alamominsa ku ringa dubawa,
In mace lokacin al’ada ya yi takan qi dawowa,
Za ta ga har wata biyu halin nan haka za ya zarcewa,
Sai ta taqaita zirga – zirga yanzu ta samu hutawa.

4.1.7 Kari

Wani rauji ne na waqa da ke haifar da reruwarta.

Abin nufi da kari shi ne wani ma’auni ne ko tsari da ake aza baitocin waqa a kansa domin ta reru, wanda matuqar ba ta hau kan wanna tsari ba to ba za ta reru ba.

Dangane da wannan bayani na sama wannan waqa ta ‘Renon Juna’ za iya cewa tana iya hawa kan ma’aunin mutadarak qafa ta faa’ilun faa’ilun

- / - v - / - - / - - / v v - / v v / -
- v - / - / v - / - - / - v / v v - - -
- - / v - / - v - / v - - - / v - / - -
- - / - / v - / v v - / v v - / v v - / v - / - -

**Naa faa/raaa/ da suunan/ Allah wanda/ nakee yi waa/ bautaa,
Mai hiki/mar/ da yaa/ yi koowannen/ mu/ xaa nee/ wurin maataa,**

⁴ Sa’id, B. (2016:25) Rubutacciyar Waqar Hausa: Ma’auninta da Amsa-amonta da Ire-irenta.

**Tsiiraa/ da amincii/ yii wa/ mafii jin tausayin/ maataa,
Manzoo/ naa/ Muham/ madu wan/ da kawaa darajaa kaa fiifiitaa.**
4.1.8 Salon Waqar ‘Renon Juna’

Salo wani yanayi ne da ya qunshi zavi cikin rubutu ko furuci. Wannan yana nufin yin amfani da wata kalma ko lafazi maimakon wani.

Dangane da waxannan bayani game da salo, za a iya cewa salon wannan waqa na gaba xaya salo ne mai armashi kuma miqaqqe. Domin an yi amfani da kalmomi masu sauqin fahimta ga dukkan wanda ya karanta waqar a rubuce ko ya saurara.

Ta fuskar amfani da wannan hanya ta salo kuwa za a iya cewa Malam Aliyu ya amfani da su daidai gwargwado a cikin wannan waqa ta ‘Renon Juna’.

4.1.9 Salon Dabbantarwa

4. Kar ku ji wai tsarin akwai UNICEF a cikin qasidata,
Babbar qungiya ta qasa da qasa mai agaji kyauta,
Bitar na haxin gwiwarta da NOA ce ta shirya ta,
Ta ce lafiya dabba ce za ta taya mu kiwon ta.

A wannan baiti mawaqin ya yi mafani da salon dabbantawar ne yayin daxauki lafiya ya dabbantar ta hanyar mayar da ita abin kiwo.

Salon Jinsitarwa

4.1.10 Jinsintarwa

Kamar yanda Yahya (2016:102) ya bayyana, jinsarwa/jinsintarwa yana nufin xaukar wata halayya ko daraja ko aiki na wani jinsi (mutum ko dabba ko wani abu) a xora a kan wani jinsi daban akasin mai su da aka sani da su.

Dangane da wannan marubucin waqoqin ya yi amfani da nau’in mutuntarwa a baiti na 3 inda ya xauki halayyar mutum ya xora ta a kan hukumar NOA kamar haka:

3. NOA ce take muku bita NOA nan hukuma ce,
Mai wayar da kan jama’armu fari da baqi mu tantance,
NOA dai tana da fasahar sanya raha cikin zance,
Ta ce lafiya jari ce kar mu bari ta susuce.

Idan an dubi wannan baiti za a tarar cewa yin bita da wayar da kai da fasahar sanya raha cikin zance da magana duk halayya ce ta mutum, amma marubucin ya ce duk NOA tana yin su. Alhali NOA ba mutum ba ce.

Gangara/ savi – zarce

Xangambo (2017: 51) ya bayyana gangara da cewa tana aukuwa ne inda za a faro wata magana a cikin wani xango, ba za a qare ba sai a xangon na gaba.

Yahya (2016:126) ya bayyana cewa a kan samu baiti a cikin waqa wadda kan qunshi wani xango wanda zaren maganarsa bai cika ba sai a wani xangon mai bin sa. To wannan ita ce ake kira salon gangara a nazarin waqa.

Dangane da wannan bayani na Yahya za a tarar cewa Malam Aliyu ya yi amfani da salon gangara cikin wannan waqa. Misali a baiti 7 yana cewa:

7. Kar ta ci ko ta sha abu mai xaci kada ma ya illanta,
Ko shan magani marar inganci haka na zama cuta,
Ko xauka ta sha babu kwatanci haka na zama wauta,
Kowane magani a bi dokokinsa da kyau a daidaita.

Idan an dubi wannan misali za a tarar cewa xango na farko ma'anarsa ba ta cika ba, sai da aka gangara cikin xango na huxu.

Sannan a baiti na 32 zuwa na 33 na wannan waqa marubucin ya sake amfani da salo na gangara wannan, inda yake shawartar jama'a da su kiyaye da maganar da mutane suke dangane da cutar qanjamau da bayani hanyoyin da ake xaukarta da hanyoyin yin riga-kafin wannan cuta. Wannan bayani da ya yi a baiti na 32 amma maganar ba ta ci ba sai da gangara baiti na 33.

32. Kar ku sake da cutar nan ake ta faxe cikin zance,
Cutar qanjamau Sida mai karya mutun ta kai kwance,
Hanyoyin gamonta da jini da jima'i don ku tantance,
Hanyoyin riga-kafi za na faxe muku don ku kakkauce.

33. Farko dai idan allura za a yi kar xau kunce,

Ko xaukar jini an za a daxe wa mutum a tantance,
Almakashi reza ko aska a gasa su hanya ce,
Sai hanya ta qarshe ku lura zainace – zinace illa ce.

4.1.11 Gangara

Xangambo (2017:52) ya bayyana savi – zarce da wata irin gangara ce mai zurfi, domin ita tana aukuwa ne daga wani baiti zuwa wani, tana qulla baitoci.

Wannan salo na savi – zarce ya auku ne cikin wannan waqa a baiti na 8

8 . Tun daga lokacin ko ko a wata huxu sai a hanzarta,
Fara zuwa awo don ba ta kula da kiyaye yaronta,
Duk cikin awo an tsara har da riga – kafin cuta,
Mai jijjiga ko sarqe haqwara su kasa kama ta.

Idan mun dubi wannan baiti xango na farko ma'anar bata cika ba sai ka faxo cikin xango na biyu. Sannan xaango na uku ma'anarsa ba ta cika ba sai da aka faka kan xango huxu.

4.1.12 Salon hoto cikin bayani

Wannan wata hikima ce da mawaqa kan yi amfani da ita ta hanyar kawo hoton abubuwan da ke cikin waqarsu ta hanyar bayani. Wanda idan mai karatu ko sauraro zai ga kamar abin ga shi a gabansa yana kallo.

A cikin wannan waqar Malam Aliyu ya yi qoqarin kawo wannan hikima ta hoto cikin bayani a wurare da dama . Ga wasu misalai a baiti na 8 da na 13.

8. Tun daga lokacin ko ko wata huxu sai a hanzarta,
Fara zuwa awo don ba ta kula da kiyaye yaronta,
Duk a cikin awon an tsara har da riga – kafin cuta,
Mai sa jijjiga ko sarqe haqwara suka sa kama ta.

13. Masu zubar jini kuma ga juna kada ai sake babba,
Ko kuma kumburi fuskarta haxa da qafafu a dudduba,

Ko rama guri mace mai juna ba a sa dalili ba.

Inda hajijiya da jiri su ma ku taho a dudduba.

Baiti na 8 yana nuna mana hoton yadda mata masu juna biyu ke fama da wahalar jijjigar jiki da kuma sarqe haqora lokacin da suka zo haihuwa.

4.1.13 Salon Ambaton Sunan Mawaqi

Wannan shi ne salon da aka fi samu cikin waqoqin mawaqin da ake nazari a kai. Takan kasance a waqoqin mawaqi a samu cewa a kusan kowace waqa ko ma dukansu akwai ambaton sunansa don a tantance wanda ya wallafa su⁵.

Wajen rufe wannan waqa Malam Aliyu ya yi amfani da irin hikimar da sauran mawaqa ‘yan uwansa kan yi amfani da ita wajen bayyana sunansu da kuma sunan garinsu a baiti

41. Na gode wa Sarki Allah wanda ya so na tsattsara,
Wannan baituka da mukai muku ku kuma kun ka saurara,
Xan Kafin Hausa ne Ali Umar ko ku kiran uban Zara,
Fatana jiki zai tsira idan kunne ya saurara.

4.1.14 Salon Amfani Da Karin Magana

Karin magana magana ce ta musamman wadda sai an yi tsokaci ake ganewa⁶

Idan mun kalli wannan za mu fahimci cewa, karin magana na nufin wani zance ne na hikima da fasaha da mai zance kan yi cikin maganganunsa domin nuna gwanita da kuma naqaltar harshe. Malam Aliyu ya yi amfani da karin magana a cikin waqarsa domin ya isar da saqo ga mai sauraro ko karatun waqoqinsa. Amfani da wannan salo karin magana ya bayyana a qarshen baiti na 41 na wannan waqa.

41. Na gode wa Sarki Allah wanda ya so na tsattsara,
Wannan baituka da mukai muku ku kuma kun ka saurara,
Xan Kafin Hausa ne Ali Umar ko ku kiran uban Zara,
Fatana jiki zai tsira idan kunne ya saurara.

⁵ Yahya, A.B. (2016) *Salo Asirin Waqa*

⁶Jami'ar Bayero (2006) Qamusun Hausa

Idan mun dubi wannan baiti na sama za mu ga cewa wannan marubuci ya yi amfani da karin maganar nan da ake cewa ‘ idan kunne ya ji to gangar jiki ta tsira’. Wannan yana nuna mana cewa lalle idan mai ciki (juna biyu) ta yi amfani da irin shawarwarin da ya bayar dangane da lafiyarta da ta jaririnta, to lalle za ta tsira tare daga dukan cututtuka ke iya auku yayin xaukar ciki har zuwa haihuwa.

4.1.15 Lararur Waqa

Abin da wannan salo ke nufi shi ne karya wata qa’idar ta harshen waqa⁷.

Ta fuskar yin la’akari da wannan bayani da Yahya ya yi za a tarar cewa mawaqin ya yi amfani da wannan salo na larura cikin waqarsa a baiti na 16 da na 18.

16. Bayan haihuwar mace zub da jinni da yawa abin tsoro,
Ko ko zubar ruwan nan mai wari ku ji masu sauraro,
Lalle kar ku zauna nan gari ko ko rigar Jauro,
To maza sai ku leqa Doktocinku suna ta sauraro.

18. Gozomar gida can da ita ke waxari a harkarku,
An faxakar da su ka da sui muku aiki kar su cutar ku,
Su shawarwari ne za su faxa muku don su shirya ku,
Hanyar nan ma fi tsafta in za ku gari ta sada ku.

Mawaqin ya yi mafani da kalmar ‘zub’ maimakon kalmar ‘zubar” wadda in ya yi amfani da ita karin waqar zai karye. Sannan baiti na 18 ya yi amfani da kalma ‘gozoma’ maimakon ‘ungozoma’.

4.1.16 Amfani Da Karin Harshe

Karin harshe shi ne harshe wanda ake amfani da shi takamaimai a wani vangare ko sashe na qasa⁸ Duk da cewa wannan mawaqi ta fuskar karin harshe Bahaxeje ne kuma Ba’auyaki to, ya yi amfani da karin harshen Sakkwatanci a cikin waqarsa a baiti na 30.

30. Wanda yake amai da gudawa kar ku bari su kada shi,
O.R.T. rowan gishiri da suga a bixo a dama shi,

⁷ Yahya, A.B. (2016:130) *Salo Asirin Waqa*.

⁸Wurma A.G. (2011: 36) *Daidaitacciyar Hausa da Qa’idojin Rubutu*

Ko kuma cokali tara cif na suga na gishiri guda ne shi,
Sai kwalba ta lemo biyu a cika da ruwa a dama shi,
Ya zamo taimakon gaugawa kan likita ya duba shi.

A nan anyi amfani da kalmar ‘bixo’ wanda take kalma ce ta Sakkwatanci maimakon ‘samo’ a daidaitacciyar Hausa.

A waqar ‘renon juna’ baiti na 16 ya yi amfani kalmar ‘zub da’ maimakon ‘zubar da’

16. Bayan haihuwar ma ce zub da jini da yawa abin tsoro,
Ko ko zubar ruwan nan mai wari ku ji masu sauraro,
Lalle kar ku zauna nan gari ko ko rigar Jauro,
To maza sai ku leqa Doktocinku suna ta sauraro.

A baiti na 18 kuwa ya yi amfani da kalmar ‘gozoma’ maimakon ‘ungozoma’.

18. Gozomar gida can da ita ke waxari a harkarku,
An faxakar da su ka da sui muku aiki kar su cutar ku,
Su shawarwari ne za su faxa muku don su shirya ku,
Hanyar nan ma fi tsafta in za gari ta sada ku.

4.1.17 Aron Kalmomi

Aron kalmomi hanya ce da marubuta waqoqin Hausa kan yi amfani da ita wajen kawo kalmomin wani harshe kamar Larabci da Turanci da sauran su cikin waqoqinsu. Sukan yi wannan ne domin burgewa da kuma nuna qwarewarsu cikin wannan harshe. Yayin da suka yi irin wannan aro wani lokacin sukan yi wa waxannan kalmomi kwaskwarima su saje da wurin ko kuma su bar su haka nan yadda suke. Wannan marubuci ya yi amfani da irin wannan aro cikin waqarsa ta ‘Renon Juna’

A waqar ‘renon juna’ marubucin ya yi amfani da kalmomin Turanci cikin wannan waqar. Misali a baiti na 3 da na 4.

3. NOA ce ta ke muku bita NOA wannan hukuma ce,
Mai wayar da kan jama’a fari da baqi mu tantance,

NOA dai tana da fashar sanya raha cikin zance,
Ta ce lafiya jari ce kar mu bari ta susuce.

4. Kar ku ji wai akwai tsarin UNICEF a cikin qasidata,
Babbar qungiya ta qasa da qasa mai agaji kyauta,
Bitar nan haxin gwiwarta da NOAce ta shirya ta,
Ta ce lafiya dabba ce za ta taya mu kiwonta.

A nan ya yi mafani da kalmomin NOA da UNICEF waxannan kalmomi na Turanci masu ma'ana kamar haka:

NOA- National Orientation Agency = Hukumar wayar da kai ta qasa

UNICEF-United Nations International Children's Emergency Fund= Asusun kula da qananan yara na majalisar xinkin duniya.

Sannan ya yi amfani da kalmomi na Turanci waxanda suka shafi kiwon lafiya musamman ga kiwon lafiyar yara qanana da masu juna biyu (ciki) a baiti na 19 da 20 da 21 da 22 da 30 da 32.

19. Bayan haihuwar tsari da akwai na allurai,
Tsari ne da qunshi riga-kafi ko a kula da jarirai,
B.C.G. da HB farko ai masa babu vacin rai,
Tare da Polio ziro a xiga masa masu jarirai.

20. Bayan haihuwar sati shida in ya yi za a maida shi,
D.P.T. da HB two su za a yi tun da dai ga shi,
Tare da Polio one domin dai Allah ya kare shi.
Kan cututtukan da suke neman sa kar su kama shi.

21. Sati goma daidai ya cika gobe a sake maida shi,
Don D.P.T. ta biyu kada ai tuwon yashi,
Tare da Polio ta biyu a xiga masa ba ganin qyashi,

Sauran zagaye biyu shi ma za ku ji nai bayanin shi.

30. Wanda yake amai da gudawa kar ku bari su kada shi,
O.R.T. ruwan gishiri da suga a bixo a dama shi,
Ko kuma cokali tara cif na suga gishiri guda ne shi,
Sai kwalba ta lemo biyu a cika da ruwa a dama shi,
Ya zamo taimakon gaggawa kan likita ya duba shi.

32. Kar ka sake da cutar nan da ake faxa cikin zance,
Cutar qanjamau Sida mai karya mutum ta kai kwance,
Hanyoyin gamonta da jini da jima'i ku tantance,
Hanyoyin riga- kafi za na faxa muku don ku kakkauce.

Cikin waxannan baituka da aka kawo a sama mawaqin ya kawo waxansu kalmomi na Turanci da suka shafi lafiya kamar yadda aka faxa a baya. Misali.

B.C.G. – Bacilli calmet gurille - Allurar tarin fuka

D.P.T. – Diphtheria Tetanus Pertussis - Allurar tarin shiqa da maqarau da sarqe hakora

HB 1 – Hepatitis 1 - Allurar ciwon hanta ta xaya

HB 2 – Hepatitis 2 - Allurar ciwon hanta ta biyu

Polio – allurar riga – kafin shan Inna

Sida – cuta mai karya garkuwar jiki (qanjamau)

O.R.T. – Oral Rehydration Therapy.

4.1.18 Kalmomin Larabci

A matsayin Malam Aliyu na malamin Arabiyya, wannan ya yi tasiri cikin rubutattun waqoqinsa, domin ya yi amfani da kalmomin Larabci a cikin waqarsa. Misali a baiti na 14 da kuma na 15.

14. Gun mai naquda kai in ya fara zuwa fa khairi ne,

Hannu in ya fara zuwa matsala ce kad da kui zaune,
Ko ko qafa ta fara zuwa wannan shi ma larura ne,
Kar ku tsaya ku je gun masu ruwa da tsaki hadisi ne.

15. Kun san haihuwa ba mai ma ta ban da Ubangiji Rabba
Sai ka ga xa ya faxo mabiyya ba ta zo da sauri ba,
Har minti talatin ya wuce ba a cimma buri ba.
To maza sai ku leqa asibiti nai muku shawara babba.

Cikin waxannan baituka ya yi amfani da kalmomin Larabci na:

Khairi – Alheri

Rabba – Ubangiji

4.2.0 Waqar Gyara Kayanka

Wannann waqa ta gyara kayanka mawaqin ya yi ya rubuta ne domin ya nuna mana muhimmanci ilimi da kuma ilar jahilci. A ciki wannan waqa Malam Aliyu ya yi bayani mai gamsarwa dangane da ba wa yara maza da ma mata kyakkyawan ilimi domin su zamo shugabanni nagari.

4.2.1 Jigo

Dangane da jigo kamar yadda bayaninsa ya gabata, za a iya cewa wannan waqa babban jigonta shi ne ilimintarwa. Domin a cikinta ya gargaxi al’umma kan cewa ya kamata su lura da muhimmancin ilimin ‘ya’yansu musamman mata, waxanda yawanci mutane ke nuna qyamar su ta fuskar neman ilimi mai zurfi. Malam Aliyu ya fito da ma’anar manufarsa a fili domin jan hankalin iyaye wajen kyautata rayuwar yaransu ta fuskar ilimantar da su.

Hausawa na cewa ‘waqa a bakin mai ita ta fi daxi’.

2. Jama’a manufar qasidata,
Mai so ya ji sai ya dakanta,

Saƙo ne za a nanata,
Kowa ya fahimci al'amari.

3. Wannan wata 'yar qasida ce,
Ga iyaye kar da mui kwance,
Ilimin yara ya lalace,
Allah kare dukkan haxari.

4. Babbar manufa da burina,
Ga uwa da uba abin qauna,
A batun ilimi a tattauna,
Don fid da xiya cikin haxari.

Babu ko shakka, sakacin da al'umma suka yi wa ilimin 'yan mata a wannan lokaci shi ya yi wa Malam Aliyu ciwo matuqa duk da cewa ana samun gudummawa daga gwamnati, wannan ta sa ya shirya wannan waqa. Domin ya yi la'akari da irin qoqarin da gwamnati wajen samar da wadatattun makarantu da kayan aiki. Duk da haka mawaqin yana tantamar samun haxi kai wajen al'umma don ganin sun kai ga cim ma moriyar wannan aiki kamar yadda ya bayyana a baiti na 5 zuwa 7.

5. Ita Gwamnati tun da ta hanga,
Matsalar ilimi ta yo jinga,
Aiki nata ko ina hanga,
A jihar mu Jigawa mai qadari.

6. Makarantu da muna fa da su,
Wadda gwamnati tag gina mana su,
Kayan aiki ta kai mana su,
Ku biyo mu gani gari da gari.

7. Jama'a ku zo mu hanzarta,
Yadda Gwamnati ke ta aikinta,
Mu taya ta cimma burinta
Domin kowa ya zam nagari.

Mawaqin ya takalo muhimmancin ilimun ‘ya’ya mata daga baiti na 12 har zuwa baiti na 22 tare da irin qalubalen da yake tattare da shi.

12. Girman dajarajarku na duba,
Mata duka ban yi togo ba,
Matsayinku ba za a raina ba,
In ji Sayyadul Bashari.
13. Malamai tunda sun duba ,
Ba su ce mana an haramta ba,
Ilimi ba a qyale mata ba,
Domin su yi rayuwa tagari.
14. ‘Yam mata maza ku taru ku ji,
Saqo ne don ku ji ku guji,
Matasalar ta zama gida da miji,
In ba ilimi akwai haxari.

Abin nufi a nan shi ne cikin baitukan 12 -21 ya yi qoqarin fito da muhimmancin ilimin mata, sannan kuma ya bayyana yadda ‘yan mata masu ilimi suke zama da mazajensu cikin kwanciyar hankali. Sannan kuma da kare kansu daga shashanci wadda wannan kan kai su zuwa wani matsayin rayuwa kyakkyawa da za ta zama sanadiyyar samuwar al’umma tagari.

Haka nan dai mawaqin ya bayyana muhimmancin ilimi da kuma illar jahilci har zuwa baiti 37.

4.2.2 Zubi Da Tsari

Wannan waqa ta ‘Gyara Kayanka’ mawaqin ya buxe waqarsa da ambaton sunan Allah (S.W.A.) da kuma salati ga fiyayyen halitta Annabi (S.A.W.)

- 1 Allah kai ne maqagina,
Tsira ka daxe wa Manzona,
Da aminci karvi aikina,
Ka tsare ni shiga cikin haxari.

A wajen rufewa wannan mawaqi sai ya yi amfani da wata hanya. Wato maimakon ya rufe da sunan Ubangiji sai ya rufe da ambaton lambar wayarsa.

50. Farko sifili takwas
Yi takwas biyu tara bakwai,
Xaya qara bakwai waya ta Ali ,
Yi bakwai kana shukuri.

Wannan waqa ‘yar qwar huxu ce, wato xango huxu take xauke da shi cikin kowane baiti. Saboda haka tana da xango xari biyu (200) da baituka 50

4.2.3Amsa-amo

Wannan waqa tana da amsa-amon ciki da na waje yayin da kowane baiti yake qarewa da amsa – amon ciki daban.

1 Allah kai ne maqagina,
Tsira ka daxa wa Manzona,
Da aminci karvi aikina
Ka tsare ni shiga cikin haxari.

2 Jama’a manufar qasidata,
Mai so ya ji sai ya dakanta,
Saqo ne za a nananta,
Kowa ya fahimci al’amari

3 Wannan wata ‘yar qasida ce,
Ga iyaye kar da mui kwance,
Ilimin yara ya lalace,
Allah kare dukan haxari

Waxannan baitoci da aka kawo a sama suna nuni da cewa kowace gava da aka ja wa layi tana nuna shi ne karamin amsa – amo .

Ta fuskar babban amsa – amo kuma ga abin da ya wakana cikin misali.

4. Babbar manufa da burina,
Ga uwa da uba abin qauna,
A batun ilimi su tattauna,
Don fid da xiya cikin haxari.
5. Ita Gwamnati tun da ta hanga,
Matsalar ilmi ta yo jinga,
Aiki nata ko ina hanga,
A Jiharmu Jigawa mai qadari.
6. Makarantu da muna fa da su,
Wadda Gwamnati tag gina mana su,
Kayan aiki ta kai mana su,
Ku biyo mu gani gari da gari

Idan muka dubi waxannan baitoci na sama za mu tarar cewa kowane ya qare da sauti na gavar ri. Saboda haka wannan sautin da kowane baiti ke qarewa da shi tun daga farkon waqar har zuwa qarshenta shi ake cewa babban amsa – amo.

Sannan kuma baiti na 8 da na 19 da na 20 – 21 da 23 da 26 suna xauke da amsa – amo mai cin gashin kansa ne. Misali

8. Wasu ne cikinmu don garari,
Suka kau da idonsu ba nazari,
Suka bar yara suna garari,
Ba su damu da su ba kui nazari
19. Farko samun xiya tagari,
Tushen samun uwa tagari,
Daga nan samun uwa tagari,
Shi ke haifar da xa nagari.
20. A yi barci kuma a wayi gari,
Hanya ita za ta kai mu gari,
Kun san cikin xiya nagari
Ke samun shugaba nagari.
21. Kuma samun shugaba nagari,

Zai sa mabiya su zam nagari,

In al'umma ta zam tagari,

Sai albarka ta sauka gari.

26. Mu bixo ilimi bixar gari,

Wanda kowa kansa yai kudiri,

Kowas same shi sai shukuri,

Mata da maza mu yo nazari.

4.2.4 Karin Waqa

Ma'anar kari ta gabata cikin waqar da shuxe. Wannan waqa tana xauke da karin mutadarak wato faa'ilun faa'ilun

v v - / - v v - / v v -

- v - / v v - / v - / v v -

- - / - - / v - / v - / v v -

v v / - / v v - / v - / v v -

6. Makaran/tuu da munaa/ fa da suu,

Wadda Gwam/nati tag/ gina/ mana suu,

Kaayan/ aiki/ ta kai/ mana suu,

Ku biyoo /mu garii/ garii da/ garii

4.2.5 Salon Waqa

Shi ma salo ma'anarsa ta gabata a cikin waqar da ta shuxe. Dangane da salo na gaba xaya za iya cewa mawaqin ya yi amfani da salo mai armashi domin fahimtar da al'umma a cikin waqarsa. Kuma ya yi amfani da kalmomi masu ma'ana.

Xangambo (2007: 43) ya ce “ cikin wannan dabara a kan kwatanta abubuwa guda biyu (ko fiye) masu halayya iri daban, a kwatanta su , wannan kamance na iya zama:

i. Na daidaito

ii. Na fifiko

iii. Na kasha ko gazawa

Dangane da wannan bayani na sama za iya cewa mawaqin ya yi amfani da irin wanna salo na kamantawa cikin wannan waqa misali a baiti na:

27. Mu bixo ilimi bixar gari,
Wanda kowa kansa yai quduri,
Kowas same shi sai shukuri,
Zai wala sai ka ce kanari.

A nan mawaqin ya yi amfani da kamance na daidato, domin idan mun duba za mu ga ya yi amfani da kalmar ‘ sai ka ce’ wadda kalma ce ta daidaito kamar yanda Xangambo ya bayyana. Wato a nan mawaqin ya kamanta mutum mai neman ilimi da kanari wajen walawa. Domin duk mutumin da ke neman ilimi to haqiqa zai wala a cikin harkokinsa na rayuwa kamar yanda kanari ke walawa a cikin tsuntsaye.

4.2.6 Salon Siffantawa

Xangambo, (2007: 43) ya ce “ Siffantawa kamantawa, kwatantawa ce, sai dai ita kwatance ne na kai tsaye, akan xauki darajar wani abu ko halayyarsa a xora wa wani abu kai tsaye, wato a ce “ abu kaza ko kaza kaza ne. Shi ne .

Dangane da wannan bayani na sama za mu iya cewa wannan mawaqi ya yi amfani da wannan salo a baiti na 29 da 31 da baiti na 34. Ga abin da yake cewa:

29. Jirgin ruwa bai hawa yashi,
Har yai tafiya da lodinshi,
Jahilci tarnaqin mai shi,
Shi ne cuta mafi haxari.

31. Kuma shi ne tsohuwar cuta ,
Wanda Shexan ne ya fara shi,
Ya qi yai wa Ubangiji bauta,
Mai yin ta yana cikin haxari,

34. Jahilci xan uwan hauka,
 Mai nuna dukan tsiraicinka ,
 Zai tauye ma darajjarka,
 Raina ka a dinga yi a gari.

Idan mun dubi waxannan baitoci da Malam Aliyu ya kawo za mu tarar ya yi amfani da gajeriyar siffantawa inda ya siffata jahilci da cuta ya kuma nuna cewa jahilci xan uwan hauka ne.

4.2.7 Salon Amfani da Nassi

Wannan salo ne da mawaqa kan yi amfani da nassi na Alqur’ani ko Hadisi a cikin waqoqinsu. Wannan yana nuna cewa sun fahimci addinin Musulunci. Wannan mawaqi a matsayinsa na malami ya amfani da wannan salo a baiti 32 cikin wannan waqa kamar haka:

32. Neman ilimi Farilla ne,
 Kuma umarni na Allah ne,
 Duk wanda ya qi shi yai zaune,
 Shi za ya zamo ciko a gari.

Wannan baiti ya zo daidai da Hadisin da ya zo cikin littafin ‘*Bugyatul Muslimuna*’ wanda Ibn Majah ya ruwaito daga Anas Xan Maliki, Annabi yana cewa:

“ Neman ilimi Farilla ne a kan kowane Musulmi”⁹

4.2.8 Ambaton Sunan Mawaqi

Wannan shi ne salon da aka fi samu cikin waqoqin mawaqin da ake nazari a kai. Takan kasance a waqoqin mawaqi a samu cewa a kusan kowace ko ma dukkan su akwai ambaton sunansa don a tantance wanda ya wallafa su.¹⁰

Dangane da wannan bayani na Yahya za a iya cewa wannan mawaqi ya yi amfani da wannan salo cikin wannan waqa tasa a baiti 47 inda ya kawo sunansa da kuma sunan garinsu.

⁹ Ibn Abubakar, U, (Ba shekarar bugawa da sunan kamfani).

¹⁰ Yahya, A.B. (2016:164) *Salo Asirin Waqa* . Guaranty Printers Sokoto

48. Mai waqe xan uwan Ali,
Xan Umar mai bixar jalli,
Kafin Hausa garinmu gun ahali,
Zan bar ku ku qara yin nazari.

4.2.9 Salon Amfani Da Karin Magana

Karin magana na nufin wani zance ne na hikima da fasaha da mai zance kan yi cikin maganganunsa domin nuna gwaninta da kuma naqaltar harshe. Malam Aliyu ya yi amfani da karin maganganu a cikin waqarsa domin ya isar da saqo ga mai sararo ko karatu. Wannan salo na amfani da karin magana ya bayyana a baiti na 47 na wannan waqa.

47. Hausawa na ji ba shakka,
Na cewa gyara kayanka
Ba ya nuna a cuce ka,
Don Allah qara yin nazari

Wannan baiti da aka kawo a sama yana nuna mana cewa dukan abubuwan da aka yi magana kansu a cikin waqar ya zama takar karin maganar nan ce da take cewa ‘gyara kayanka ba zai zama sauke muraba ba’. Waxanda duk wanda ya yi amfani da su to bai zamanto an cuce shi ba.

4.2.10 Larurar Waqa

Abin da wannan salo ke nufi shi ne karya wata qa'idar ta harshen waqa¹¹

Ta fuskar yin la'akari da wannan bayani da Yahya ya yi za a tarar cewa mawaqin ya yi amfani da wannan salon na larura cikin waqar ‘Gyara kayanka’ a baiti na 2 ga abin da yake cewa a wannan a baiti:

2. Jama'a manufar qasidata,
Mai so ya ji sai ya dakanta,
Saqo ne za a nanata,
Kowa ya fahimci al'amari.

Idan an lura za a ga ya yi amfani da kalmar ‘dakanta’ maimakon ‘dakata’

¹¹ Yahya, A.B. (2016:130) *Salo Asirin Waqa*.

4.2.11 Amfani Da Karin Harshe

Karin harshe yana nufin ‘yan bambance-bambancen lafazi da na kalmomi da jumloli tsakanin rukunan al’umma ko shiyyoyin qasa mai harshe xaya ¹²

Duk da cewa wannan mawaqi ta fuskar karin harshe Bahaxeje ne kuma Ba’auyaki to, ya yi amfani da karin harshen Sakkwatanci a cikin waqoqinsa. Daga cikin baitukan da ya yi amfani da karin harshen Sakkwatanci cikin waqar ‘gyara kayanka’ karin harshen Sakkwatanci ya zo a baiti na 6 da 7 da 18 da 20 da 22 da 27 da 45.

Ga kaxan daga cikin misalai da suka fito cikin waxannan baitoci kamar haka:

Karin harshen Sakkwatanci ya bayyana cikin wannan waqa kamar haka:

6. Makarantu da muna fa da su,
Wadda Gwamnati tag gina mana su,
Kayan aiki ta kai mana su,
Ku biyo ku gani gari da gari.

A wanna baiti an yi amfani da ‘tag gina’ maimakon ‘ta gina’ a daidaitacciyar Hausa.

A baiti na 7 wannan ta wanzu inda yake cewa:

7. Jama’a mu ma mu hanzarta,
Yadda Gwamnati ke ta aikinta,
Mu taya ta cimma burinta,
Domin kowa ya zam nagari.

A wannan baiti an yi amfani da kalmar ‘ya zam na gari’ maimakon ‘ya zama nagari’ cikin daidaitacciyar Hausa.

20. Farkon samun xiya tagari,
Tushen samun uwa tagari,
Daga nan samun uwa tagari,
Shi ke haifar da xa nagari.

¹² Zarruq, da wasu (1999: 9) *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa Don Qananan Makarantun Sakandare Na Uku*.

22. Kuma samun shugaba nagari,
Zai sa mabiya su zam nagari,
In al'umma ta zam tagari,
Sai albarka ta sauka gari
27. Mu bixo ilimi bixar gari
Wanda kowa kansa yai qudiri,
Kowas same shi sai shukuri,
Zai wala sai ka ce Kanari.
45. Jama'a ku mu qara ganewa,
Tsarin ga na yanzu sai wawa,
Zai bar xanai ya zam bawa,
A wuyansa madauwami da mari.

Idan mun dubi waxannan baituka na sama za mu tarar cewa kowane daga cikin su mawaqin ya amfani da karin Sakkwatanci. Misali baiti na 20 ya yi amfani da kalmar 'xiya' maimakon 'ya' a baiti na 22 'zam nanagari' maimakon 'zama nagari'. A baiti na 27 anyi amfani kalmomin 'bixo da 'kowas samu'. Sannan baiti na 45 an yi amfani da 'ya zam nagari.

4.2.12 Aron Kalmomi

Bayani ya gabata dangane da aron kalmomi da mawaqin ya yi cikin waqoqinsu a bayanin waqar da ta gabaci wannan. Cikin wannan waqar ma mawaqin ya yi amfani da irin wannan salo ta hanyar aro wasu kalmomi daga harshen Larabci. Ya yi wannan ne a baiti na 12 da na 27 na waqarsa. Ga abin da yake cewa:

12. Girman darajarku na duba,
Mata duka ban yi togo ba,
Matsayinku ba za a raina ba,
In ji Sayyadul Bashari.
27. Mu bixo ilimi bixar gari,
Wanda kowa kansa yai qudiri,
Kowas same shi sai shukuri,

Zai wala sai ka ce kanari.

Waxannan kalmomi da ya yi amfani da su suna da ma'anoni kamar haka:

Sayyadul Bashari- shugaban mutane

Qudiri – nufi

Shukuri – godiya

Marubucin waqoqin ya yi mafani da salon aron da ke fassara wani harshe zuwa wani harshe kamar yadda Bello, (2013:163) ta kira shi. Wannan salo kuwa shi ne mawaqi ya fassara abin da ya kawo daga harshen Larabci zuwa Hausa ko Englishi¹³

Ga misalin inda ya yi amfani da irin wannan salo cikin waqar 'gyara kayanka' baiti na 38 har zuwa baiti 41.

38. Jimun Ha'un Kaza Lamun,
Harufa uku ne ku duba min,
Kalma ce mai nufin jahulun,
Zan bayyana gwargwadon fikira.

39. Jimun jahulun jidali ne,
Ha'un halaka ta mai shi ne
Lamun lalata qarshe ne,
Mai shi ya zamo cikin haxari.

40. Ai'nun lamun ka ja mimun,
Su ma uku ne ka qirga min
Kalma ce mai nufin ilimun,
Bari ma ka ji qarashen lamari.

41. Ai'nun afuwa ga mai ilmun,
Lamun lamarinsa ba nadamun,
Mimun madalla mai ilimu,
Ya samu yabo da albishiri.

¹³ .Omar, S.. (2013:163) Fasahar Mazan Jiya: Nazari A Kan Waqoqin Malam Mu'azu Haxejia.

Dangane da waxannan baitoci na sama idan mun dube su mawaqin yana qoqari ne ya fassara mana ma'anar jahilci da kuma ma'anar ilimi, inda ya yi qoqarin xaukar kowane na cikin kalmomin guda biyu ya fassara. Yayin da a baiti 36 ya xauki 'Jimun' ya fassara ta da 'Jidali' 'Ha'un' kuma ya ce 'Halaka' 'Lamun' kuma ya ce 'Lalata. Waxanda idan an xauke su a duncule za a ga jahilicin yana nufin jidali ne da halaka kuma yana lalata qarshen rayuwar mutum.

Haka nan a baiti na 40 ya fassara kalmar ilimi, ya ce "Ai'nun lamun ka ja mimun' yana nufin kalmar ilimi. Nan ma ya fassara 'Ai'nun' da afuwa, 'Lamun' kuma da lamarin da ba nadama a cikinsa, sannan 'mimun ya ambace ta da 'madalla' A taqaiƙe yana nuna cewa mai ilimi yana samun afuwa sannan dukkan lamarin sa babu nadama sai godiya

4.3 Waqar Uwa da Uba

Wannan waƙa ta uwa da uba tana bayani ne dangane da yi wa iyaye biyayya da kuma illar qin yi musu biyayya. A cikin waqar mawaqin ya kawo irin xawainiyar da iyaye ke yi wa 'ya'yansu amma daga baya 'ya'yan su bijire wa iyayen ta wajen fifita matansu da 'yan uwan matansu.

4.3.1 Jigo

Kamar yanda bayani ya gabata dangane da ma'anar jigo. Wannan waƙa babban jigonta shi ne nasiha ga 'ya'ya su kasance masu ladabi da biyayya ga mahaifansu.

Yi wa iyaye biyayya da ladabi bubban abu ne a cikin addinin Musulunci kamar yanda umarni ya zo daga wurin Allah Maxaukaki da kuma hadisai na Annabi Muhammadu (S.A.W.)

A matsayin Malam Aliyu Umar na malamin addinin Musulunci ya yi amfani da wannan jigo na nasiha kan yi wa iyaye ladabi da biyayya a waqarsa ta 'Uwa da Uba abin qauna' kamar haka.

2. Jama'a ku taho ku saurara,

Wata waqa ce na tsattsara,
Bari ma in tashi in rera,
In ba ku kaxan ku sha ku ma.

4. Wannan wata ‘yar qasida ce,
Manufarta kawai nasiha ce,
Don kar yara su sangarce,
Da uwa da uba su sha fama.

5. Jama’a ku biyo ni sannu ku ji,
Baitoci masu dakin ji,
Fatana idan aka ji,
Su yi amfani ake nema.

6. Uwa mai maganin kuka,
Uba riga yakan xinka,
Ya kai ka ya ce a auna ka,
Ya haxa ma har da hula ma.

Waxannan baitoci da aka kawo a sama idan mun dube su da kyau za mu tarar cewa ya fito fili ya bayana mana manufarsa ta hanyar yin nasiha dangane da yi wa iyaye ladabi da biyayya.

A baiti na 7 zuwa na 10 marubucin ya nuna irin xawainiyar da uwa kan yi ga xanta domin ta ga ya zama mutum, amma maimakon ya kyautata mata sai ka tarar yana wulaqanta ta; sannan a baiti na ya 11 kira wanda ke raina uwa da soko kuma mai wauta.

7. Uwa mai jure yunwarta,
Ko da ta kai ga damun ta,
Abincin sai ta ba xanta,
Wannan halinta ne shi ma.

8. Uwa in xanta na jinya,
Kamar ta ce a xau jinyar,
A sa a jikinta za ta iya,
Ya huta in akwai dama.

9. Ku duba irin dabararta,
Kujera sa ta juya ta,
Ta sa tsumma ta daidaita,
Ta sa ka ciki ka koyi zama.

10. Yayin da zama ya daidaita,
Da tsayawa har da tatata,
Ta fara ishe ma burinta,
Ita dai ta ga xanta ya girma.

11. In ba soko ba mai wauta,
Wane ne za ya raina ta,
Ya kyautatu mutum ya fifita,
Matsayinta na da alfarma.

Daga waxannan baitoci da aka kawo a sama za a tarar cewa lalle iyaye a yi musu ladabi da biyayya dangane da xawainiya da suke kan ‘ya’yansu. To amma kash! Sai ka tarar al’amarin ba haka yake ba a wajen waxansu, sai a tarar ba sa girmama su da yin biyayya. To irin waxannan su Malam Aliyu ya kira sokwaye kuma wawaye a baiti na 11.

Sannan a baiti na 13 sai bayani kan duk wanda ke wulaqanta iyayensa to a qarshen al’amari shi zai wulaqanta.

12. Wanda duk ya zai wulaqanta,
Darajarsu yana ga damarta,
Na tabbata zai galabaita,
Ya gwada ya ga in akwai dama.

Sannan a baiti na 15 ya kawo maganar tsari irin na shari’a cewa dole kowa kake kai ladabi ga iyaye komai muqaminka indai kana tare da su.

15. Tsarin shari’a idan aka bi,
Kowa kake dole kai ladabi,
A gare su umarninsu ka bi,

Ko da wani shugaba ka zama.

Haka nan a baiti na 20 sai bayyana cewa duk wannan biyayya da mutum zai yi wa iyayensa to fa saqo ne da Sayyadul Bashari wato, Annabi Muhammadu (SAW)mya bayar.

20. Saqo daga Sayyadul Bashari,
 Mai so a kira shi xa nagari,
 Maza sai ya kula da al'amari,
 Ya tsaya a gare su yai hidima.

4.3.2 Zubi Da Tsari

Dangane da zubi da tsarin a wajen buxe wannan waqar marubucin ya buxe ta ne da nuna girman iyaye kasancewarsu ababen qauna cikin zukatan 'ya'yansu. Daga nan kuma sai abaton sunan Ubangiji inda ya roqe shi ya ba wa iyayen Aljanna ta hanyar kamun qafa (Tawassuli) da cikamamkin Annabawa Annabi Muhammadu (S.A.W.). wannan ya zo ne a baiti xaya da na biyu.

1. Uwa da uba abin qauna,
 Allahu ka ba su aljanna
 Domin manzonka mai girma.
2. Allah kai ne maqagina
 Da uwa da uba da dangina,
 Ka fi ni sanin muradina,
 Da buqata abar nema.

Wajen rufe wannan waqar mawaqin ya rufe ta hanyar amfani da wani salo mai ban sha'awa, wato kawo karin magana a matsayin marufin waqar. Wannan salon rufewa na amfani da karin magana abin birgewa ne, domin mawaqan da tauraronsu ya haskaka ba kowanne ke amfani da irin wanna dabara ba. Ga dai abin da yake cewa a marufin wannan waqa:

23. Hausawa sun faxa na ji ,
Suka ce kunne idan ya ji ,
Shi ne zai sa jiki shi guji,
Wahala duka in akwai dama

Dangane da tsarin baitoci wannan waqa tana da baitoci 23, ‘yar qwar huxu ce (murabba’a) Ta fuskar layukan waqa wato xango 91. Sai dai akwai wani baiti na farko mai xauke da xango uku. Saboda da haka wannan baiti ya zama fanxararre ko kuma taqadarin baiti.

1. Uwa da uba abin qauna,
Allahu ka ba su aljanna
Domin Manzonka mai girma.

4.3.3 Amsa-amo

Kamar yadda ma’anar amsa – amo ta gabata cikin waqoqin da suka gabaci wannan waqa, za iya cewa ita wannan waqa tana da babban amsa – amo da qaramin amsa – amo. Babban amsa – amo wannan waqa shi ne ‘Ma’

2. Allah kai ne maqagina
Da uwa da uba da dangina,
Ka fi ni sanin muradina,
Da buqata abar nema.

23. Hausawa sun faxa na ji ,
Suka ce kunne idan ya ji ,
Shi ne zai sa jiki shi guji,
Wahala duka in akwai dama

Ta vangaren qaramin amsa-amon ciki kuwa (qaramin amsa –amo) yana bambanta daga baiti zuwa baiti.

2. Allah kai ne maqagina
Da uwa da uba da dangina
Ka fi ni sanin muradina,
Da buqata abar nema.

23. Hausawa sun faha na ji ,
 Suka ce kunne idan ya ji,
 Shi ne zai sa jiki shi guji,
 Wahala duka in akwai dama

Abin lura a nan shi ne amsa –amon ciki (qaramin amsa –amo) wani nau’i ne na amsa – amo da kowane xango da nasa. Amma babban amsa – amo shi ne wanda yake qarewa a xangon qarshe na kowane baiti kuma ba ya canjawa.

4.3.4 Karin Waqa

Dangane da karin wannan waqa kuwa shi ne ta hau kan karin mutadarak Faa’ilun Faa’ilun.

v v - / - - / v - / v v -
 - - / - v - / v - / v v -
 - - / v v - / v - / v v -
 - - / v v - / v - / - -

12. Wata raa/ naa naa yii/ al’ aa/ jabii,
 Naa is/ kee wurii/ a naa/ sababii,
 Nan nee/ nag a xaa/ marar/ ladabii,
 Zai doo/ ki uban/ sa mai / girmaa.

Gangara ita ce a fara zance ko kuma a ce, a fara kawo wata manufa (ta kalma ko jumla) a ciki wani xango cikin wani baiti, ya zama ba a qarasa ta ba sai an shiga cikin wani xangon.¹⁴

Cikin wannan waqa mawaqin ya yi mafani da gangara cikin waqarsa a baiti na 12 da 13 da 16 daa 21,

12. Wata rana na yi al’ajabi,
 Na iske wuri ana sababi,
 Nan ne na ga xa marar ladabi,
 Zai doki ubansa mai girma.

¹⁴Xangambo, A. (2007:36) *Xaurayar Gadon Fexe Waqa*. Amana Publishers limited.

Idan an dubi wannan baiti za a tarar an xauko magana a xangon farko da na zuwa na biyu da na uku amma jumlar ba ta cika sai a xango na qarshe wato xango na huxu. Wannan yana nuna cewa an sami gangara a cikin wanna baiti.

Haka nan ma wannan gangara ta faru a baiti 13 an sami gangara inda yake cewa:

13. Wanda duk ya ga zai wulaqanta,
Darajarsu yana ga damarta,
Na tabbata zai galabaita,
Ya gwada ya gani in akwai dama.

A wannan baiti kuwa an xauko jumlar ne daga xango farko amma ba ta cika ba sai a xango na biyu.

Haka nann a baiti na 16 nan ma an sake samu gangara inda yake cewa:

16. Tsarin shari'a idan aka bi,
Kowa kake dole kai ladabi,
A gare su umarninsu dole ka bi
Ko da wani shugaba ka zama.

21. Komai ka yi wa mahaifanka,
Da akwai bashi suna bin ka ,
Ka tuna sunka haife ka,
Ko ka haife su ne kai ma.

Dukkan waxannan baituka an yi sami aukuwar gangara cikinsu..

4.3.5 Dabarun Salo

Dangane da salon sarrafawa` cikin wannan waqa an kawo salon kwatantawa amma kwatatntawar ta fifiko ce a cikin baiti na 17.

17. In dai zavi ake nagari
A batun zaqi na alfhari,
Wa zai qi zuma ya xau sukari,
A fura ne ko a waina ma.

Idan mun lura da wannan baiti da aka kawo za mu iske cewa an yi amfani da salon kwatance amma na fifiko, inda aka nuna fifikon zuma a kan sukari wajen zaqi a fura ne ko kuma a kunu. Abin nufi a nan shi ne ko wane hali zuma ya fi sukari zaqi.

4.3.6 Salon Amfani da Karin Magana

An yi amani da wannan irin wannan salo a baiti na 17 da kuma baiti 23 a cikin wannan waqa

18. Jama'a harbi ga xan jaki,
Gado ne babu mamaki,
In ka qi ka ba uwa aiki,
Sai xanka ya ba da kai shi ma.

24. Hausawa sun faxa na ji,
Suka ce kunne idan ya ji,
Shi ne zai sa jiki shi guji,
Wahala duka in akwai dama.

Idan mun dubi waxannan baitoci da aka kawo a sama zamu tarar an yi amfani da karin magana domin nuna hikima da ke qunshe cikin maganar da kuma faxaxa ma'anar abin da ake magana a kai.

Cikin waqannan baitoci guda na sama, na farko an kawo karin maganar 'harbi ga xan jaki gado ne'. Abin nufi a nan shi ne duk yanda mutu ya nuna biyayya ga iyayensa ko kuma ya nuna rashin yin biyayya ga iyayensa, to haka nan 'ya'yansa za su yi masa. Baiti biyu kuma an yi amfani da karin maganar nan dake cewa 'in kunne ya ji to gangar jiki ta tsira'. Abin nufi shi ne duk wanda ya xauki shawarwarin da mawaqin ya bayar wajen iya wa iyaye biyayya to fa ya tsira duniya da lahira, idan kuma ya yi watsi da su to ya tave duniya da lahira.

4.3.7 Amfani da Karin Harshe

Bayanin ya gabata cikin waqoqin da suka gabace ta. Duk da haka cikin wannan waqa ma an yi amfani da karin harshen Sakkwatanci a wurare da dama. Daga cikin wuraren da aka yi amfani da wannan salo sun haxa da: baiti na 10 da baiti na 20 da baiti na 23.

10 Yayin da zama ya daidaita,
Da tsayawa har da tatata,
Ta fara ishe ma burinta,
Ita dai ga xanta ya girma.

A wannan baitin an yi amfani da kamar ‘ishe ma’ wanda karin harshen Sakkwatanci ne.

20. Komai ka yi wa mahaifanka,
Da akwai bashi suna bin ka,
Ka tuna su sunka haife ka
Ko ka haife su kai ma.

Nan ma an yi amfani da kalmar ‘sunka’ maimakon ‘suka’. Wannan ma kalma tana cikin karin harshen Sakkwatanci.

23. Hausawa sun faha na ji,
Suka ce kunne idan ya ji,
Shi ne zai sa jiki shi guji,
Wahala in dai akwai dama.

Wannan baitin ma an yi amfani da ‘ shi guji’ maimakon ‘ya guji’.

A matsayin Malam Aliyu na Bahaxeje ta fuskar karin harshe, ba a bar shi a baya ba, domin wannan ta ja shi ya yi amfani da karin harshen Haxejanci a baiti na 3 na waqarsa.

3. Jama’a ku taho ku saurara,
Wata waqa ce na tsattsara,
Bari ma in tashi in rera,
In ba ku kaxan ku sha ku ma.

Kalmar ‘taho’ da ta zo a xangon farko na wannan baiti na sama karin harshen Haxejanci ne wadda a daidaitaccen karin harshe take nufi ‘zo’.

4.3.8 Aron Kalmomin

A cikin wannan waqa mawaqin ya yi amfani da kalmomin Larabci domin ya nuna wa jama'a hikimarsa ta sanin wannan harshe na Larabci. Wannan ya zo ne a baiti na 1da na 2 da na 4 da na 12 da na15 da na 16 da na 17 da kuma baiti na 20.

1 Uwa da uba abin qauna,
Allahu ka ba su aljanna,
Domin Manzonka mai girma.

2. Allah kai ne maqagi na,
Da uwa da uba da dangina,
Ka fi ni sanin muradina,
Da buqata abar nema,

Allahu – suna Allah Mai girma da xaukaka.

Muradi – nufi.

4. Wannan wata 'yar qasida ce,
Manufarta kawai nasiha ce,
Don kar yara su sangarce,
Da uwa da uba su sha fama.

Qasida – tana nufin rubutacciyar waqa.

12. Wata rana na yi al'ajabi,
Na iske wuri ana sababi,
Nan ne na ga xa marar ladabi,
Zai doki ubansa mai girma.

A nan an yi mafani da kalmar al'ajabi wadda asalin kalmar da Larabci shi ne 'Al'ajab – Mamaki,

17. In dai zavi ake nagari,
A batun zaqi na alfahari,
Wa zai qi zuma ya xau sukari,
A fura ne ko a waina ma.

Alfahari asalin kalmar a harshen Larabci ita ce 'Alfakhar'.

20. Saqo daga Sayyadul Bashari,

Mai so a kira shi xa nagari,
Maza sai ya kula da al'amari,
Sai ya tsaya a gare su yai hidima.

A wannan baiti an yi amfani da kalmomi gada uku waxan da dukkan su na larabci ne.

Sayyadul Bashar – shugaban mutane, wanda a nan mawaqin yake nufin Annabi Muhammadu (SAW).

Al'amari wadda asalin kalmar harshe ita 'Al'amar'tana nufin umarini ko harka ko sabga ko zarafi.

4.4.0 Waqar Mace Tagari.

Wannan waqa yi ta ne yayin qaddamar da wani littafi mai take 'Mace Tagari' wanda wata mata mai suna Talatu Garba(Iya Dala) ta rubuta shi.

Dangane da jigon waqar za iya cewa babban jigon wannna shi ne nagarta.

Qamusun Hausa (2006:355) ya fassara nagarta da cewa ' kyawun abu ko ingancinsa'.

Nagarta na nufin kyakkyawan hali ko xabi'a da wani abu yake da shi musamman mutum ko waninsa.

A qoqarinsa fito da wannan jigon na nagarta Malam Aliyu ya yi qoqarin matuqa wajen zaqulo da wasu kyawawan halaye da xabi'u masu kyau da nagarta da suka kamata kowace mace ta siffantu da su.

Wajen kawo misalan nau'o'in waxannan mata masu kyawawan halaye da xabi'u sai ya fara yi wa dawsa makuba ta hanyar kawo hadisi na Manzon Allah (SAW) da yake cewa "Haqiqa duniya jin daxi ce qalilan, amma mafi jin dakin duniya shi ne samun mace tagari".

A baiti na 3 Malam Aliyu ya yi amfani da wata fasaha wadda ta qara fito da wannan jigo na nagarta fili. Wannan fasahar kuwa ita ce ba wa mata shawara da su yi hanzari su duba wannan littafi nagari, wanda sanadiyyar duba shi in Allah ya yarda za su gano xabi'u da halayen miji nagari. Ga abin da yake cewa a wannan baiti:

3 Ina kira ga mata kui hanzari,
Ku zo ku duba littafi nagari,
In sha'a Rabbana Allah Wutiri,
To sai a ba ku kyawawa nagari.

Sannan su ma mazan bai bar su a baya ba sai da ya yi albishir da su sayi wannan littafi
su duba domin su gane mataye nagari

4 Ina yi wa samari albishiri,
Kui marhabun da littafi nagari,
Ku sassaya ku duba kui nazari,
Domin ku gane mataye nagari.

A baiti na 5 sai Malam ya sake fito da wannan jigo nasa na nagarta inda takalo maganar
yin bincike mai zurfi a wajen neman aure. Wanda wannan bincike shi zai taimaka wa
mutum wajen gane mace tagari.

5 Koway yi tambaya zai gane gari,
Aure yana buqatar ai nazari,
Duk mai halin qwarai ita ce ta tagari,
Ko a riga dab a ta cikin gari.

Haka ne dai mawaqin ya ci gaba da warware jigon nagarta a waqarsa ta hanyar kawo
halayyar mata nagari a baiti na 6 da na 7 da na 8.

Daga qashe sai mawaqin ya sake fito da siffofin nagarta ga mace a baiti 11 zuwa na 12,
siffofin sun haxa da taimakon mazaje da haquri da tausayi da juriya a kan halayen
mazajensu da voye sirrin junansu.

11 Mai taimakon gida mata tagari,
Mai tausayin miji mata tagari.
Mai haquri cikin dukkan lamari,
Ba ta fitar da sirri cikin gari.

12 Kai mu taqaita dogon labara,
An sha ganin wurin mata tagari,

Ko da mijinta ya amsa ja'iri,
Sai ma ta gyara halinsa zahiri.

4.4.1 Zubi Da Tsari

Dangane da zubi da tsari na wannan waqa an bi sahan marubuta waqoqin masu jihadi ne, domin an fara buxe waqar da ambaton sunnan Ubangiji da yin salati ga Annabi Muhammadu (SAW) a baiti na 1 da na 2.

1. Kafin na fara dukkan lamari ,
Sai na kira Allahuna Wutiri,
Ya Rabbana ka qara min fikiri,
Kare ni kar na faza haxari

- 2 . Qaro dakin salati ga mai qadari,
Manzo mafi fasahar yin zikiri,
Daxi na duniya in ji Albashari,
Kaf xin sa ba kamar mata tagari.

Amma fa vangaren marufin waqar Malam Aliyu bai bi sahan marubuta waqoqin qarni na sha tara ba. Domin bai ambaci sunan Ubangiji ba balle yin salati ga Annabi (SAW). An tsara wannan waqa a layuka (xangwaye) huxu a cikin kowane baiti, wato murabba'a ce kuma tana da baitoci goma sha uku.

4.4.2 Amsa-amo

Dangane da amsa – amo kuma tana da qarami da babban amsa – amo waxanda babu bambanci a tsakanin su. Abin nufi a nan shi ne qarami amsa – amo da babban amsa – amo waqar duk iri guda ne kena waqar tana xauke da amsa – amo mai cin gashin kansa . Misali;

1. Kafin na fara dukkan lamari,
Sai na kira Allahna Wutiri,

Ya Rabbana ka qara min fikiri,

Kare ni kar na faxa haxari.

2 . Qaro dakin salati ga mai qadari,

Manzo ma fi fasahar yin zikiri,

Daxi na duniya in ji Albashari,

Kaf xin sa ba kamar mata tagari.

Idan muka dubi kalli waxannan baitoci kowane amsa – amon na ciki da na waje dukkansu iri xaya ne babu bambanci a tsakaninsu.

4.4.3 Kari

Wannan waqa ta ‘Mace Tagari’ tana da xauke ne da karin Basix 6 + 5 wato Mustaf ‘ilun faa’ilun

-- v - / v - / - v v -
-- v - / - - / - vv -
-- v - / v - - / - v v -
-- v - / v - / - v v -

Kaafin na faara/ dukkan/ laamarii.
Sai naa kiraa/ Allah/ naa Wuutirii,
Yaa Rabbanaa/ Allahnaa/ ka qaa/raa min fikirii
Kaaree nii kar naa/ fa/ xaa haaxarii.

4.4.4 Gangara

Kamar yanda bayani ya gabata gana gangara ta aukuwa ne cikin baiti, ma’ana idan aka soma magana a cikin wani xango to maganar ba za ta cika ba sai an faxa wanu xangon.

Misali

1. Kafin na fara dukkan lamari ,

Sai na kira Allahna Wutiri,

Ya Rabbana ka qara min fikiri,

Kare ni kar na faxa haxari.

2. Ina kira ga mata kui hanzari,

Ku zo ku duba littafi nagari,

In sha'a Rabbana Allah Wutiri,
To sai a ba ku kyawawa nagari.

6. Idan ana bayun zaqi nagari,
Lalle zuma uba ne gun sukari,
Ana buqata kan hali nagari,
Kyau kar ya sa ku fxa a haxari.

Idan muka dubi waxannan baitoci kowane xangon farko ma'anarsa ba ta cika ba sai a xango na biyu.

4.4.5 Aron Kalmomi

An yi amfani da irin waxannan kalmomin Larabci ma a cikin waqar 'Mace Tagari' wannan kuwa ya zo a baiti 1 da na 2 da na 3 da na 4 da na 6 da na 7 da na 8 da na 9 da na 12 kamar haka;

- 1 Kafin na fara dukkanin lamari,
Sai na kira Allana Wutiri
Ya Rabban ka qara min fikiri,
Kare ni kar na fxa haxari.

- 2 Qaro dakin salati qadari,
Manzo mafi fasahar yin zikiri,
Daxi na duniya in ji Albashari,
Kaf xinsa ba kamar mata tagari.

3. Ina kira ga mata kui hanzari,
Ku zo ku duba littafi nagari,
Insha'a Rabbana Allah Wutiri
To sai ba ku kyawawa ba nagari.

4. Ina yi wa samari albishiri,
Kui marhaban da littafi nagari,
Ku sassaya ku duba kui nazari,
Domin ku gane mataye nagari.

Idan mun dubi waxannan baituka da aka kawo a sama za a tarar cewa marubucin ya yi amfani da kalmomin Larabci domin ya kafa hujja wajen zaven mace ta gari. Cikin kalmomin da ya kawo na Larabci sun haxa da;

Allah Wutiri	–	Ubangiji xaya
Rabbana	–	Ubangji
Zikiri	-	Ambaton Ubangiji
Fikiri	–	Fahimta
Zikiri	–	Ambaton Allah
Albashari	–	Mutum
Insha’a Rabbana	–	Idan Ubangiji ya yarda
Marhaban	–	Barka da zuwa

4.4.6 Salon Sarrafawa

4.4.7 Salon kinaya

Yahya (2006:81) ya bayyana salon kinaya da cewa “ kiran abu, musamman mutum da sunan da ba shi ne nasa da aka san shi da shi ba, domin wannan suna ya bayar da ma’anarsa da kuma tunanin dai ma’anar za ta kawo ga wanda aka kira da sunan”.

A wannan waqa an yi mafani da irin wannan salo a baiti na 8. Misali;

8 Shukar hatsi idan ta xauki fari,
To ya zamo alama ce tagari,
Ai dole ran manomi zai yi fari,
Don ganin alamar albishiri.

Kinayar da aka yi a wannan baiti shi ne kamata ya yi mawaqi ya ambaci sunan mace mai kyakkyawan a wannan wurin, amma maimakon ta sai ya saye sunan ya ce shukar hatsi idan ta xauki fari.

4.5.0 Waqar Road Safety

Marubucin wannan waqa ya faxakar da al'umma ne dangane da irin ayyukan hukumar kare haxurra da kiyaye hanyoyi wadda tsohon shugaban qasar Nijeriya General Ibrahim Badamasi Babangida ya assasa ta a cikin shekara ta 1988. Sannan a cikin waqar ya faxakar da al'umma dangane da lura da hanyoyi da ya kamata su bi domin qaurace wa fushin wannan hukuma. Sannan ya ci gaba da jan hankalin jama'a da su kiyaye da dokokin da kiyaye lafiyarsu ta abubuwan hawansu.

A qoqarin bayyana babban jigonsa na wannan waqa Malam Aliyu Umar ya fito da manufarsa kai tsaye ga mai saurare a baiti na 2 da na 3 na waqar. Ga ma abin da yake cewa:

2. 'Yan uwa ku taqaita sauti,
Nai nufi zan tsara baiti,
Don hukumar road safety,
Ba a yarda a sava qa'ida ba.

3. Ni Aliyu qani ga Umma,
Garkuwan wannan hukuma,
So nake jama'a umuma,
Su fahimci kira su daina gaba.

Sannan kuma, sai Malam Aliyu ya ci gaba da warware wa al'umma zare da abawa a kan aikin wannan hukuma. Wani xan misali a nan shi ne tun daga baiti na 4 har zuwa na 6.

4. Yanzu Gwamnati tai hukuma,
Kuma ta ba ta wuqa da nama,
Wanda bai da kula ta kama,
Ta hukunta ba da lalama ba.

5. Gargaxin wanna hukuma,
Wadda ke`da wuqa da nama,
So take jama'a umuma,
Su bi doka ba da gardama ba.

6. Shi ya sa ta tsaya ta zare.

Takkuba nata don ta kare,

Afkuwar haxari a more,

Ba a kai jun ada hallaka ba.

Waxannan baitoci na sama suna qoqarin yin bayani dangane da dalilan da ya sa Gwamnati ta kafa wannan hukuma da kuma irin ayyukan da suka rataya a kanta.

Daxa wani abin ban sha'awa da kuma jan hankali shi ne, yanda mawaqin ya nuna irin qarfin tuwon da wannan hukuma take da shi wajen tilasta wa duk wani mai ganganci ta hanyar sarrafa abin hawa, ko da kuwa wannan mutum mai dukiya ko talaka ko mai sarauta ne.

Ga ma abin da yake cewa a baiti na 7.

7. Zahirin wannan nizami,

Ba batun wani mai muqami,

Gun hawa doki lijami,

Ba a bar Sarki a ce bara ba.

Sannan a baiti na 8 sai ya fara da lalamar al'umma wajen gani sun ba wa wannan hukuma haxin kai xari bisa xari domin tafiyar da ayyukansu.

8. Nai kira jama'a mu daure,

Wagga doka don ta xore.

Lafiyarmu fa za a kare,

Jama'a ku mu tashi mui maraba.

A qoqarin fito da wannan jigo na faxakarwa cikin wannan waqa sai Malam Aliyu ya ci gaba da gargaxin al'umma musaman direbobi kan irin abubuwan da wannan hukuma take buqatar a kiyaye su domin kyautata rayuwar jama'a, a taqaice ga abin da yake cewa a baiti na tun daga baiti 9 har zuwa na 16.

9 . Gargaxin wannan hukuma,

Kai direba ka mai da himma,

Kar gudunka ya zarce kima,

- Ya zamanto ba na qa'ida ba.
- 10 Ka da ka xau maota ka lula,
Sa'a nan ka riqe salula,
Tun da yin haka na da illa,
Kan ba Allahu ya tsare ba.
11. Mai gudu a gari da mota,
Don kuxi ko ko sarauta,
Hankali nasa ya kamata,
Bai san daraja ta xsan Adam ba.
12. Masu ba yaransu mota,
'Yan qanana sabida wauta,
Don gadarar mallakinta,
Ba su yarda a ba su shawara ba.
13. In ka ce musu wane lura,
Kada ka bar mota ga yara,
Sai ya ce maka don Gadara,
Maganar jama'a ba zan iya ba.
14. Wanda yai haka bai da kima,
Ya qi jin maganar hukuma,
Zai gamo da fushin hukuma,
Ladabi nasa tun da bai yaba ba.
15. Masu keta hanin hukuma,
Zuciyarsu tana da huma,
Za a bi su kawai a kama,
Ba su zavi zama da lafiya ba.
16. Masu burin loda kaya,
Ko mutane babu taya,

Sui ta quga wuta a hanya,
Ba su san haqqinsu ko na wa ba.

Idan mun duba waxannan baitoci na sama, marubucin yana so ne ya faxakar da jama'a dangane da irin ayyukan wannan hukuma da kuma irin muhimman abubuwan da kan iya janyo wa al'umma faxawa cikin fushin wannan hukuma.

22. Hankali babban uba ne,
Wanda kan yi faza ga wane,
Har ya sanya mutum ya gane,
Aikinsa ba zai yi fa'ida ba.

23. Xaukacin mai tuqa mota,
Ya kamata ya san halinta,
Dan mutum ko ya naqalta,
Saninta ba zai yi fariya ba.

24. 'Yan uwa mu fahimci mota,
Ba batun sabo gare ta,
Sai ta hallaka wanda yai ta,
Ba ta damu da wanda bai iya ba.

25. Da ana sabo da mota,
Don kula da yawan shigar ta,
In mutum ya zamo gwaninta,
Bai kyautu ta kai shi lahira ba.

Idan mun dubi waxannan baitoci da aka zayyano a sama za mu tarar cewa mawaqin yana ci gaba da faxakar da al'umma ne a kan rashin alqawari da amana da mota ke da shi. Wato ga alama ya fukanci yanda waxansu mutane suke ruxuwa da sha'anin qwarewarsu wajen iya sarrafa mota, a yayin tafiya ko wajen wani biki na baje kolin bajinta wanda hakan kan ingiza qeyarsu wajen faxawa cikin ganganci da kan iya jawo sanadiyyar mutuwar rayukan al'umma. A qoqarinsa na fito da wannan manufa ta

faxakarwa , sai marubucin ya kawo wa masu sauraro wata maganar hikima da kan iya taimaka musu wajen iya alqalanci , wanda mota da tana damuwa da wanda ya qware da sarrafa ta ko ya qware a wajen qera ta, to da ba ta halaka su ba.

A qoqarin mawaqin dai na son ganin ya faxakar da al'umma wajen kare rayukansu, sai ya ci gaba da zayyano wasu halayen da kan iya haddasa haxari da afkawa cikin fushin wannan hukuma matuqar ba kiyaye ba. waxannan halaye kuwa ya zayyano su ne a baiti na 26 har I zuwa baiti na 40 cikin wannan waqa. Ga misalan waxannan halaye ta hanyar lura da zubin tsarin baitocin.

26. Wagga doka ce ka san ta,
Kar ka xau maye ka sha ta,
Kai da kanka ka tuqa mota,
Ba ka zavi zama da lafiya ba.

A cikin wannan baiti mawaqin yana faxakar da al'umma ne kan illar maye lokacin tuqa mota. Wato kenan shi a ra'ayinsa duk direba da ke shan kayan maye lokacin da zai tuqa mota to bai zavi zaman lafiya ba. Domin yana dab da hallakar da kansa da kuma sauran al'umma.

27. 'Yan uwa da za mu duba,
Yin gudu bamba da bamba,
In mutum mai hankali ne,
Zai sa matsala ta faru babba.

28. Ka da ka shuxe xan uwanka,
Kan kwana da hawa da sauka
Ko da ka yarda da zuciyarka,
Ba ta san me za ya faruwa ba.

29. Da mutum nazari gare shi,
Zai ga ransa guda gare shi,
Wanda duk ya sayar da ransa,
Ya tabbata kansa yai wa zamba.

A tsakani waxannan baitoci na 26 zuwa na 29 sai Malam Aliyu Umar ya ci gaba da faxakar da al'umma kan muhimmancin daina yin gudu bamba da bamba, wato mota bayan wata mota, abin lura a nan shi ne irin wannan nau'in gudu ya wuce qa'ida domin idanuwan direbobi kan rufe wajen rashin lura da hawa da sauka (tudu) wajen yin kwana da alamomin tsayawa na kan hanya da sauran abubuwan da kan iya haddasa haxari a kan hanyoyi.

30. Mai hawa mota ka daure,
Maza ka jawo bel ka xaure,
In ka zo sauka ka zare,
Ba zai rasa tasa fa'ida ba.

A baiti na 30 mawaqin ya faxakar da al'umma ne dangane da muhimmancin xaura bel (igiyar da direba ke xaure jikinsa yayin tuqi) da kuma cire ta lokacin da ya zo tsayawa domin shi ma yana da tasa fa'idar.

31. Shi madubi wajibi ne,
Wanda kan duba a gane,
Waiwaye da za mu gane,
Ga direba ba zai yi fa'ida ba.

32. Na jiya a gurin jama'a,
Shi mutum in dai da xa'a,
Zai bi doka babu a'a,
Hali nasa ba na fariya ba.

Cikin waxannan baitoci na sama kuwa yana faxakar da al'umma ne dangane da muhimmancin da madubi yake da shi a mota . Domin shi madubi kan taimaka wajen tsinkayar abin da yake bayan direba a yayin da yake tuqi. Domin wani abu na iya fito masa ba tare da ya ankara ba.

Amma a baiti na 33 sai Malam Aliyu Umar ya juya akalarsa wajen faxakar da jama'a dangane da muhimmancin na'urar kashe gobara wadda ake sanyawa a mota. Domin ita wannan na'u'ra na iya bayar da kariya lokacin da gobara ta tashi. Ga ma abin da yake cewa a wannan baiti;

33. Tanadi da yawa a mota,
Shi ka sanya mutum shi huta,
Ko abin kashe gobara ne,
Ba zai rasa tasa fa'ida ba.

Amma cikin baiti na 34 ga abin da mawaqin ke cewa dangane da warware `wannan jigo nasa na faxakarwa a cikin wannan waqa ta hukumar 'Road Safety'.

34. Gargaxi wannan hukuma,
Mai gudun haxari ga umma,
Wanda duk ya qi zai nadama,
Nazari nasa bai yawa ba.

Idan an duba wanna baiti yana janyo hankalin al'umma ne kan gaggawa a cikin tuqi, wanda wannan kan iya haddasa qawa `zuci a cikin ran direbobi, wanda irin wannan kan iya haifar da haxurra a kan tituna.

35. Ban da gaggawa a zuci,
Wanda ke sa ci da zuci,
Ko mutum mai son ya zarce,
Na gaba nasa bai yawa ba.

36. Kar ka mai da xiya marayu,
Ko mijin wata kar shi rayu,
Ko kashe qanne da yayu,
Da mace wani ba da kuskure ba.

37. In direba ya tashi tuqi,
Hankali shi ne aboki,
Wanda bai nutsuwa ga aiki,

Aikinsa ba zai yi fa'ida ba.

A nan mawaqin yana faxakar da 'alumma ne kan wasu daga cikin manyan dalilai da ya tsinkaya, waxanda suka zamo sadiyyar fito da wannan waqa. A ra'ayinsa yana ganin irin gangancin da direbobi suke yi a kan tituna shi ne babban dalilin da ya mayar da 'ya'ya marayu ko mayar da wasu mata zawarawa. . Abin lura a nan shi ne yadda irin waxanna mutane ke shan wahala cikin al'umma, sakamakon rasa wani nasu. Wato kenan duk mutumin da ya rasu ya bar yara qanana da mata to sun iya galabaita sakamakon mutuwar mahaifinsu ko miji.

Hakazalika a ra'ayin wannan mawaqi aiki da hankali ya fi aiki da zuci. Wato da direbobi za su auna al'ummuransu cikin hilima da tunani to za su sami sauqin qawa zuci da ka iya haddasa haxurra a kan tituna.

A baiti na 38 – 39 mawaqin dai a qoqarinsa na yaxa wannan manufa tasa ta faxakarwa sai ya kawo muhimmancin tanadin kayan da mai mota ya kamata ya yi musamman safiya taya. ga ma abin da yake cewa a baiti 38.

38. Kayakin gyara a tara,
Kuma a nan safiya a qara,
Tanadi ne in larura,
Ta faru ba a yi jan ido ba.

Ga kuma abin da yake cewa a baiti na 39 dangane da faxakarwa kan wannan hukuma ta 'Road Safety'

39. Kun sani birki a mota,
Zai taqaita barazanarta,
Kuma rashin birki a mota,
Kan sa matsala ta faru babba,

Idan mun duba wannan baiti na sama za mu tarar cewa marubucin yana so ne ya faxakar da mutane musamman direbobi muhimmancin amfani birki a mota. Domin ya lura cewa wasu direbobin kan yi amfani da omo da ruwa a matsayin ruwan birki (hydrolic)

yayin tafiya mai dogon zango, wanda yin hakan kan haddasa haxari.saboda haka yana ba su shawara da kula da birki.

a baiti na na 40 – 41 sai ya juya akalarsa kan muhimancin danja da sigina da da oda da kuma fita a mota. ga ma abin da yake cewa.

40. Sa'anan danja a mota,
Za ya taimaki mai biyar ta,
Kuma rashin danja a mota,
Zai sa matsala ta faru babba.

41. Kuma ku sa sigina da oda,
Gun matsi da kwana ku yada,
Yin haka ya nuna shaida,
Ba a bar juna cikin duhu ba.

42. In direba ya duba mota,
Ya ga ido xaya ne gare ta,
Ba a so gare shi ya hau ta,
Ba mu yarda da sava qa'ida ba.

Waxannan abubuwa da ya zayyano cikin waxannan baitoci suna da muhimanci a mota. musamman danja da sigina. Saboda ta hanyar amfani da su ne mai tuqa mota zai taimaka wa wanda yake binsa a baya dangane da al'amuran da za su iya kasancewa.

Ta hanyar ganin ya cimma wannan manufa tasa ta faxakarwa cikin wannan waqa, sai ya juya akalarsa wajen ba wa masu amfani da motoci da kuma babura, shawarwari dangane da abin hawansu. Waxannan shawarwari kuwa sun zo ne a baiti 43 zuwa na 48. Daga cikin irin waxannan shawarwari sun haxa da yanda za su bi hanya da kiyaye lafiyar abubuwan hawansu da rage lodin kaya da sanya lamba a jikin abubuwan hawa. Sannan kuma a wani vangaren ya nuna irin gurguwar fahimta da wasu suka yi wa wannan hukuma, duk da cewa tana yin qoqari wajen kiyaye rayuka da abubuwan hawan

al'umma, amma duk da haka ta kasance abar aibantawa. Ga ma abin da yake cewa ciki waxannan baitoci.

43. 'Yan acava ko Okada,
Kar ku yarda ku taka oda,
Kun ga bin doka ibada,
Qin bi nata za ya qulla gaba.

44. Kada ka xau kaya ya taiki,
Don yawan sa ka zauna tanki,
Yin haka zai ba da aiki,
Ga mutm in bai yi hattara ba.

45. Mai hawa qarfe ya duba,
Ban da yawo babu lamba,
Za a tsai da mutum a duba,
Ba mu yarda da sava qa'ida ba.

46. Kan batun lamba idan da,
Za mu yarda mu daina ganda,
Dole qarfe sai da shaida,
Ba wanda irinsa bai yawa ba.

47. Da ina da kuxi haqiqa,
Sai na sai mota na tuqa,
In bi dokoki haqiqa,
Domin jama'a su ringa duba.

48. Masu zagin rodi safti,
Ta kira su a shirya fati,
Ai kula da kiyaye titi,
Shi ne manufarta ba faxa ba.

4.5.1 Zubi Da Tsarin Waqar Road Safety

Ta fuskar zubi da tsari wannan waqa marubuci ya bi salon marubuta waqoqin masu jihadi, wato ya buxe waqarsa da ambaton sunan Ubangiji da kuma yin roqo a gare shi a baiti na farko kamar haka;

1.Rabbi kai ne Allaxifu,
Ni ko bawa ne Ra'ifu,
Taimaka mini ya Laxifu,
Na yi waqe ba da kuskure ba.

Ta vangaren marufin waqar kuwa nan ma sai ya rufe ta da nuna godiya ga Allah mafi sarauta a baiti na 53.

53. Godiya ga mafi sarauta,
'Yan uwa nan za na huta,
Wagga waqa wadda nai ta,
Ba wanda nake nufin wa zamba.

Wannan shi salo ne na marubuta waqoqin masu jihadi .

Wannan waqa ta 'Road Safety' tana da yawan baitoci 53, kuma kowane baiti yana qunshe da xango huxu, saboda haka yar qwar huxu ce wato 'Murabba'a'. Saboda haka tana da yawan xango 212.

4.5.2 Amsa – amo

Amsa –amon wannan waqa kamar sauran waqoqi tana qunshe da amsa – amo iri biyu, wato qaramin amsa – amo da bubban amsa – amo. Ta fuskar qaramin amsa – amo yana canjawa. Misali

1.Rabbi kai ne Allaxifu,
Ni ko bawa ne Ra'ifu,
Taimaka mini ya Laxifu,
Na yi waqe ba da kuskure ba.

43. 'Yan acava ko Okada,
Kar ku yarda ku taka oda,
Kun ga bin doka ibada,

Qin bi nata za ya qulla gaba.

44. Kada ka xau kaya ya taiki,

Don yawansa ka zauna tanki,

Yin haka zai ba da aiki,

Ga mutm in bai yi hattara ba.

Amma ta vangaren bubban amsa –amo kuwa tana da amsa –amo ba wanda shi kuma baya canjawa tun daga baiti na farko har zuwa na qarshe a cikin waqar. Ga misali;

45. Mai hawa qarfe ya duba,

Ban da yawo babu lamba,

Za a tsai da mutum a duba,

Ba mu yarda da sava qa'ida ba.

46. Kan batun lamba idan da,

Za mu yarda mu daina ganda,

Dole qarfe sai da shaida,

Ba wanda irinsa bai yawa ba.

47. Da ina da kuxi haqiqa,

Sai na sai mota na tuqa,

In bi dokoki haqiqa,

Domin jama'a su ringa duba.

48. Masu zagin rodi safti,

Ta kira su a shirya fati,

Ai kula da kiyaye titi,

Shi ne manufarta ba faxes ba

4.5.3 Karin Waqa.

Wannan waqa tana da karin ma'auin na Ramal. Wato 'Faa'ilaatun Faailaatu

- v - - - v - -

- - v - - v - v - -

- - v - v v - v - -

v v - - / - v - v - -

9. Garga/xin wan/nan hukuumaa,
Kai direebaa/ ka mai/da himmaa,
Kar gudunka /ya zarce kiimaaa,
Ya/ zamantoo/ baa/ na qa'ida baa.

4.5.4 Gangara

Kamar yanda ma'anar gangara ta gabata a cikin waqoqin da suka gabaci wannan waqa, an same gangara a wannan waqa a baiti na 6 da na 9. Inda xangwayen dake cikin waxannan baitoci ba su cika ma'anarsu ba sai da gangara a xango mai bi musu. Ga misalai;

6. Shi ya sa ta tsaya ta zare,
Takkuba nata don ta kare,
Afkuwar haxari a more,
Ba a kai juna da hallaka ba.

Idan mun dubi wannan baiti xango na farko jumalar ba ta cika ba sai da aka gangaro kan xango na uku.

Haka nan ma a baiti na 9 an sami gangara a inda xangon farko ma'anar jumlar ba ta cika ba sai da aka gangara xango na biyu. Ga misali;

9. Gargaxi wannaN hukuma,
Kai direba ka mai da himma,
Kar gudunka ya zarce kima,
Ya zamanto ba na qa'ida ba.

4.5.5 Salon Waqar Road Safety

Dangane da salon waqar na gaba xaya ana iya cewa salo ne mai armashi. Sannan kuma salon ya tafi kai tsaye cikin sassauqan harshe da kuma sauqin fahimta.

Amma ta vangaren salon sarrafawa kuwa nan mawaqin yayi amfani da su daidai gwargwado a cikin wannan waqa. Ga wasu misalai da za a iya kafa hujja da su daga cikin wasu baitoci na waqar;

4.5.6 Kamance

Mafi yawancin kamance da wannan mawaqi ya yi amfaini da shi a cikin wannan waqa, kamance ne na mutuntarwa. Wato hikimar nan ta kamanta wani abu marar rai ko numfashi a ba shi darajar wani abu mai rai da kuma numfashi. Ga wasu misalai daga cikin wannan waqa;

6. Shi ya sa ta tsaya ta zare,
Takkuba nata don ta kare,
Afkuwar haxari a more,
Ba a kai juna da hallaka ba.

Misalin da ke cikin wannan baiti na sama, mawaqin ya yi amfani da hikimar mutuntarwa, a inda ya mutunta hukumar kiyaye haxurra, duk da cewa ba mutum ba ce, amma ya nuna irin yanda take zare takubba . Alhali mutum ne aka san shi da iya zare tokobi .

sannan a baiti na 23 nan ma ya kawo wannan salon a kamance kamar haka;

23. Xaukacin mai tuqa mota,
Ya kamata ya san halinta,
Don mutum ko ya laqanta,
Sha'ani nata ba zai yi fariya ba.

A wannan baiti na sama mawaqin ya mutunta mota, wadda duk cewa ba ta rai, amma har wasu halaye gare ta, waxanda mutane suka laqanta, wai har ma mutane ba za iya alfahari da su ba wajen nuna qwarewa da sanin waxannan halaye.

Sannan baiti na 49 ma ba a bar shi a baya ba, wajen yin amfani da wannan salo na mutuntarwa a cikin wannan waqa. Ga misali da ya kawo a wannan baiti.

49. Road Safety ta fahimta,

‘Yan qasarmu suna wahalta,

Sai ta zo ta da agajinta,

Ba don a biya ta ko kwabo ba

A tsakuren wannan baiti na sama mun ga yanda wannan mawaqi ya ya yi amfani da hikimar kamance. Wato ya mutunta wannan hukuma ta ‘Road Safety’ da ba ta wasu halaye da xabi’u na mutane. Waxannan halaye da xabi’u su ne fahimta da agaji da kuma rashin son kuxi.

4.5.7 Ambaton Sunan Mawaqi

Ambaton suna a cikin waqa yana daga cikin hanyoyin da wasu mawaqa kan yi amfani da shi domin rufe waqoqinsu don nuna qarshensu. A nan wannan mawaqi ya yi amfani da wani salon na daban . Na ambaci wannan salo da suna salo na daban ne saboda yanda mawaqin ya yi amfani da ambaton sunansa ne a farkon waqar. Sannan kuma bayan ambaton suna a wannan baitin mawaqin ya yi wa kansa wani muqami a cikin wannan hukuma da ya yi wa waqa domin kama hankalin masu sauraro. Ga ma abin da yake cewa a wannan baiti.

3. Ni Aliyu qani ga Umma,

Garkuwan wannan hukuma,

So nake jama’a umuma,

Su fahimci kira su daina gaba.

4.5.8 Salon Amfani da Karin Magana

Kamar yanda ma’anar karin magana ya gabata a baya, cikin wannan waqar ma a bar ta a baya ba. Domin akwai waxansu karin maganganu da aka yi amfani da su a cikin waqar. Ga misalan waxansu wurare kamar haka;

5. Gargaxi wannan hukuma,

Wadda ke da wuqa da nama,

So take jama’a umama,

Su bi doka ba da gardama ba.

A taqaiɓe wannan karin magana yana nuna yanda hukuma ta ba wa wannan vangare damar zartar da hukunci kowane iri ne ga mutanen da suka karya dokokin da aka shimfixa dangane da tuqin abubuwan hawa da kuma hanyoyi a qasar nan.

17. Duk da vera na da sata,
Daddawa wari gar eta,
Wasu fasinjan a mota,
Ba su damu da ransu ko nawa ba.

A wannan tsakuren baiti na sama yana qunshɓe da karin magana. Wanda a ra'ayin mawaqin ba wai direbobi ko masu tuqa abin hawa ne da matsaloli kawai ba, a'a hatta su kansu fasijoji da kuma jami'an wannan hukuma su ma suna da nasu matsalolin. Matsaloli ta vangaren direbobo sun haxa da rashin kiyaye dokokin hanya da rashin duba lafiyar mota. Sannan ta fuskar fasinjoji kuwa su ma suna da nasu. Sannan su kansu jami'an hukumar kiyaye haxurra da nasu mtsalolin, musamman kan abin da shafi kavar rashawa da cin hanci.

52. Kunnuwa in sun fahimta,
Shi jiki kuma zai suturta,
Wa yake fatan tsaraita,?
Kan ba matsala tax an Adam ba.

Shi ma wannan baiti na sama, yana bayyana mana cewa da direbobi da sauran masu jan abin hawa za su bi dokokin da wannan hukuma ta gindaya game da abubuwan hawa na bin doka da oda to da kowa ya huta.

4.5.9 Larurar Waqa

Abin da wannan salo yake nufi shi ne karya wata qa'ida ta harshen waqa¹⁵

Abin nufi a nan shi ne muddin mawaqi ya ga karin waqarsa zai dace ko zai tafi da wata kalma ko jumla ko da ba ta dace da ba nahawu to zai iya amfani da ita.

¹⁵ Yahya, A.B. 2016) *Salo Asirin waqa*.

Ta fuskar yin la'akari da wannan bayani na Yahya (2016) za a tarar cewa mawaqin ya yi amfani da wannan salon a larurar waqa cikin wannan waqar ma mawaqin ya yi amfani da irin wannan larurar ta harshe wadda ta shafi karya dokokin nahawu , saboda dacewar tsarin waqar ya tafi daidai. Wannan ya auku a baiti na 26 da kuma baiti 41. Misali

26. Wagga doka ce ka san ta,
Kar ka xau maye ka sha ta,
Kai da kanka ka tuqa mota,
Ba ka zavi zama da lafiya ba.

A wannan misalin na sama za mu ga cewa yawancin akwai yarjejeniya ta nahawu a tsakanin kalmomin (syntactic agreement) amma ta fuskar ma'ana (semantic), za a tarar xango na biyu na waqar an sami larurar ta karya qa'idar nahawu. Dalili a nan ' kar kaxau maye ka sha ta' a nan maye namiji ce saboda kasancewar kalmar ta qare da 'e' , to amma sauran kalmomin sai suka sava qa'ida Wato kenan wannan xango na biyu kamata ya yi ya zama ' kar ka xau maye ka sha shi. A maimakon wakilin suna na mace, kamata ya yi ya zamanto wakilin suna na namiji 'ya'

Sannan baiti na 41 wannan lalura ta faru a baiti na 41 inda ya yi amfani da kalmar 'gadari' maimakon kalmar 'gadara' . Ga ma abin da yake cewa a cikin wannan baiti.

41. In direba ya duba mota,
Ya ga ido guda ne gare ta,
Ba a so gadari ya hau ta,
Ba mu yarda a sava qa'ida ba.

4.5.10 Amfani Da Karin Harshe

Ta vangaren amfani da karin harshe cikin wannan waqa, mawaqin ya yi amfani da karin harshen Sakkwataci a mafi yawancin baitocin waqar.

21. 'Arzikinka da anka tsara' maimakon 'Arzikinka da aka tsara a daidaitacciyar Hausa.

26. ‘Wagga doka ce ka san ta’ maimakon ‘Wannan doka ce ka san ta a daidaitacciyar Hausa.

32. ‘ Na jiya a wurin jama’a’ maimakon ‘Na ji a wurin jama’a a daitacciyar Hausa.

35. ‘ Kada mai da xiya marayu’ maimakon ‘Kar ka mai da ‘ya’ya marayu a daidaitacciyar Hausa.

Waxannan misalai da aka kawo dukkansu an yi amfani da karin harshen Sakkwatanci ne.

4..5,11 Aron Kalmomi

Kamar yanda yake a bisa al’adar mawaqin masani ne na harshen Larabci, wannan dalili ne ya assasa aron kalmomin wannan harshe na Larabci a cikin waqarsa. Ga jadawalin wasu daga cikin kalmomin da ya aro daga harshen Larabci cikin wannan waqa

Rabbi – sunan Ubangiji wanda yake nufin mai reno.

Allaxifu – sunan Ubangiji wanda yake nufin mai tausasawa.

Ra’ifu – mai rauni

Allahu – sunan Ubangiji.

Ladabi – Biyayya.

Qa’ida – doka

4.5.12 Kalmomin Turanci

Road safety – hukumar kiyaye haxurra ta qasa

Bel – maxauri na roba ko fata wanda direbobi kan xaure jiki da shi yayin tuqi.

Party – walima

Lamba – wata alama ce da ake xaurawa a jikin abin hawa.

Signal- wata qaramar fitila ce da direbobi kan kunnawa yayin shiga kwana.

Danja – ita ma wata jar fitila ce da ke kamawa yayin da direba ya taka birki.

Oda- umarni.

4.6.0 Waqar Illolin Talla

Wannan waqa tana daga cikin jerin waqoqin mawaqin da ke xauke da jigon faxakarwa. Marubucin wannan waqa ya faxakar da al'umma ne ta hanyar yi musu nasiha wadda za ta iya kasancewa jan hankali dangane da illolin talla. Sannan ya yi qoqarin bayyana irin matsalolin da ke qunshe a cikinta da kuma irin hanyoyin da ya kamata a bi wajen kuvuta daga waxannan matsaloli.

Haqiqa a jumlace wannan mawaqi ya fito da jigon waqarsa a fili a baiti na 2 zuwa baiti 4 domin kawo manufarsa da ke cikin wannan waqa.

2. Jama'a ga 'yar qasidata ,
Baitoci ne mabambanta ,
Kan talla saboda muninta,
Ko za ku tsaya kui nazari,
3. Wannan wata 'yar qasida ce,
Manufarta kawai nasiha ce,
Don kar yara su lalace,
Allah kare dukkan haxari.
4. Babbar manufa da burina,
Ga uwa da uba abin qauna,
Su kira juna su tattauna,
Don fid da xiya cikin haxari.

Idan mun dubi wanxannan baitocin na sama za mu tarar cewa jigon wannan waqa ya fito fili a jumlace.

Daga nan kuma sai Malam Aliyu ya juya akalar alqalaminsa zuwa ga iyayen da suke da sanin illar talla da kuma irin matsalolin da take janyo wa al'umma, ta hanyar tavarvarewar tarbiyya amma duk daka iyaye sun nuna halin ko in kula 'ya'yansu ma na famar kai da koma a tsakanin maza da sunan talla. Wannan ya zo a baiti na 5 inda yake cewa;

5. Da yawa a cikinmu na da sani,
Illolin talla yai muni,
Son rai nasu shi ya zam mahani,
Suka bar yara suna garari.

Idan mun duba wannan baiti za mu ga cewa Malam yana nuna mana cewa da yawa daga cikin iyaye suna da masaniya dangane da ilolin talla amma saboda son rai sai ya zamanto ba za su iya hanawa ba.

Sannan a baiiti na 6 sai ya bayyana wasu iyayen da cewa masu barci da maye ne waxanda suke ganin kansu ya waye wanda a zahiri ba wayayyu ne ba. Sannan ya ba su shawarar cewa da su farka daga wannan barci da maye. Ga ma abin da yake cewa a baitin;

6. Kai mai barci da mai maye,
Tun yausha gari ya wawwaye,
Wasu tuntunu kansu ya waye,
Jahilci sansanin faqari.

A baiti na 7 ma mawaqin ya daxa fito jigonsa a fili don ya nuna wa jama'a irin haxarin da talla take xauke da shi. Ga abin da yake cewa;

7 . Ra'ayyoyi ne mabambanta .,
Jama'a suka ringa kawo ta,
Daga nan manufa ta bambanta.
Kan talla akwai yawan haxari.

A tsakanin baiti na 11 zuwza na 12 kuma sai ya sake faxakar da al'umma wajen yi musu tanbihi a kan cewa 'ya'ya amana ce wadda Allah ya xora dukkan haqqoqinsu a kan iyaye. Sannan kuma wajibi ne su yi qoqari wajen ganin sun sauke wannan nauyi , domin kuvuce wa fushin Ubangiji. Ga ma abin da yake cewa a wannan baiti;

11. Tarbiyyar xa amana ce,
Ga uwa da ubansa haqqi ce,
A wuyansu idan ta lalace,
Su kansu suna cikin haxari,

Dangane da wannan baiti idan an dube shi za mu tarar cewa abin da wannan mawaqi ya faxa tabbas haka yake. Duk wanda Allah ya ba xa to ya ba shi kiwo da kuma amana ne kamar yanda ya tabbata a a cikin Hadisin Annabi (SAW).

12. Xa in ba ka ba shi dama ba,
Kana hana masa bai karatu ba,
Ranar taro ka yo duba,
Babansa kana cikin haxari.

Wannan baiti na 12 marubucin yana bayanna mana cewa duk iyayen da ba su ba wa xansu dama ya yi karatu ba namiji ne ko ta mata to tabbas iyayen nan watan wata rana za su kasance cikin haxari da nadama ba ma a nan duniya ba har ma a lahira.

Wannan faxakarwa ta Malam Aliyu Umar ba ta tsaya kan ‘yan mata kaxai ba. A’a sai da ya takalo batun zawarawa (mayan mata) waxanda suka rabu da mazajensu sanadiyyar wasu dalilai na rayuwa. Wannan kuwa ya zo ne a baiti na 15

15. Zawara ma da ‘yan talla,
Kuma tasun ma akwai illa,
Sai dai mu karanta lahaula ,
Matasala ta faru kui nazari,

Idan mun dubi wannan baiti za mu ga Malam yana bayyana mana cewa ita ma tallar zawarawa tana illa, saboda kusan su ne tubalin farko na lallacewar al’umma saboda ba sa iya kame kansu sai dai su dinga yawo a karauka da kayan talla don samun ‘yan kuxaxen da ba su taka kara sun karya ba. Wanda daga qarshe zai sa su sayar da mutuncinsu a wajen yara masu qarancin shekaru ta hanyar aikita aikin alfasha da miyagun ayyukan varna. Wanda daga qarshe Malam ya ce sai dai a karanta’lahaula’ saboda tsaninin munin abin.

A baiti na 22 zuwa na 26 mawaqin ya ci gaba da faxakar da al’umma a kan irin ilolin da ke tattare da talla ta hanyar kawo danbarwara da ke faruwa tsakani mace mai talla da

maigidanta bayan sun yi aure. Saboda duk tsananin son da yake mata to fa ya zama wajibi ya rabu da ita duk lokacin da kakar wannan sana'arta ta zagayo. A wannan lokaci ne za ta tsiri wasu halaye da xabi'u da cin mutunci waxanda za su yi sanidiyyar rabuwar auren. Sannan a cikin waxannan baitoci dai Malam ya yi qoqarin bayyana mana cewa irin waxannan mata 'yan talla za ka iya iske su suna haihuwar 'ya'ya a warwatse, saboda yau idan ta yi aure sun haifi 'ya'ya biyu ko fiye da haka da zarar sun rabu da uban 'ya'yan nan to fa wani za ta aura shi ma su haihu, ka ga ta baza 'ya'yan nan ba za ta iya kula da waxannan 'ya'ya ba.

A ra'ayin Malam mace mai talla za ka same ta gwana ce wajen yin sakaci da a bubuwan da suka shafi addini .

22. Mace talla fa in ta aure ta,
Ba ta gane girmanta,
Balle ta tsare mutuncinta,
A cikin yara take garari.

23. Duka wanda ya zo ya aure ta,
Sagar samu da ta zo ta,
Komai nacinsa zai sau ta,
Ko za ya haxa da masu gari,

25. Mai talla idan ba ai dace,
Ba ibada ma takan kubce,
Mata ko ko ma ta sangarce,
Allah kare dukkan haxari.

A baiti na 26 zuwa na 31 mawaqin ya yi qoqarin faxakar da jama'a irin salon da maza kan yi wajen janyo hankalin yarinyar lokacin da take yawon talla. A qarqashin wanna gava ya nuna cewa mace mai talla za ta iya kasancewa tabarmar kowa. Wato mutumin kirki da mutumin banza , bubba da yaro kowa zai iya yin mu'amala da ita. A nan wani mutumin kirki ne da zarar ya sayi kayanta zai ba ta kuxinta. Amma wani mutumin

banza ne ba zai bayar ba sai an fara jayayya da musu a tsakani sannan zai yi amfani da wannan dama ya janyo hankalin yarinya har a kai ga yin baxala.

26. Mai talla gare ta ba zave ,
Masayin kayanta zavavve,
Ko mai zuciya kwave,
Wanda shi ba ya gudun haxari

27. Kowa ya kira ta tsaya,
Domin nema take a saya,
To don haka dole ne a tsaya,
Mace ce amma marar qadari.

28. Wani in ya kira ta sai ya saya,
Ya cire kurxi kawai ya biya,
Ya cane mata je ki yarinya,
Ta yi sa'ar mutum nagari

29. Wani kayanta za ya saya,
Ya riqe kurxinta ba shi biya .
Manufarsa a fara jayayya,
Daga halinta zai nazari.

30. Daga inda yag gane yarinya
Yanayi nata babu tarbiyya,
Nan zai bujuro da soyayya,
Da ta sava halin mutum nagari.

31. Wannan abu na masalta shi,
Tamkar tafiyar ruwa ne shi,
Da sakaina in ya same shi,
'Ya'yanmu suna cikin haxari,

A tsakanin baiti da na 32 zuwa 33 sai Malam Aliyu ya jingina maganarsa da kwaikwayon yanayin tafiyar rayuwar gidan Annabi Muhammadu (SAW). Wato kasancewar kusan duk masu sauraron waqoqinsa Musulmi ne, kuma Hausawa. Su kuma su Musulmi ne koda-yausha suna kwaikwayon ayyuka ne da halayen Annabi. Ka ga kenan da a gidan Annabi an yi talla da ya zama hujja ga Musulmi su yi koyi da ita. To amma ba a yi talla a gidan Annabi ba a she sharri ne tsantsa a ciki talla.

32. In talla da fa'ida qunshe,
 Da 'ya'yan Annabin qarshe,
 Sun yo ta ba za kwa sui kwashe,
 Ba xiyana Sayyadul Bashari.

33. To tunda ba sui ba kun ga ashe,
 Wata qila akwai sharri qunshe,
 Wai mu mabiyansa yausha,
 Za mui koyi da mai qadari.

A baiti 34 zuwa 38 sai Malam ya sake faxakar da mahaifa masu wauta, masu ganin cewa idan Allah ya ba mutum 'ya'ya mata to ya ba shi hanyar da zai nemi jari (dukiya). Suna ganin waxannan 'ya'ya nasu tamkar adashe ne wannan ya jefa, wancan ya jefa daga baya sai a raba wa kowa adadin da ya jefa. Wasu kuma daga cikin iyyayen masu banzan tunani suna ganin cewa duk yarinyar da ba ta talla zuciyarta za ta mutu, kuma girmanta zai zube, darajarta ta ragu. Domin wannan faxakarwa tasa ta shiga cikin qwaqwalen irin waxannan mutane da kuma sauran masu sauraro, sai ya kawo hoton taswirar xakin Nana Faximatu (xiyar Annabi SAW) . A taqai da ya nuna cewa malamai sun fayyace xakin Nana Faximatu ba ya xauke da wasu kayan qawa na kece raini ba ko na alfahari. To tun da xakin Nana Faximatu haka yake, to ina ga wanda ba ta kai daraja ba.

Ga ma abin da yake cewa cikin waxannan baitoci;

34. Jama'a ku tsaya mu tantance,
Shin'ya mace gun mu jari ce?
Ko ko xaukar adashe ce?
Ka faxa mana gaskiyar lamari.

35. Wasu matayenmu ne kan ce,
Mai 'ya mace ya sakankance,
Ba talla da zuciya a mace,
Wannan magana akwai nazari

36. Wai su manufarsu aurenta ,
Zai zo su qawata xakinta,
Manufarsu a nuna jeranta,
Darajarta ta qaru tai yawa a gari,

37. Mata ku tsaya ku saurara,
Ku ji kayan Faxima Zara,
Da a kai mata don ku sa lura,
Yaranku su daina yin garari.

38. Girman darajarta na duba,
Mata duka ban yi togo ba,
Tamkarta ba za a samu ba.
'Yar Annabi Sayyadul Bashari.

Cikin baiti 40 zuwa na 46 mawaqin ya yi qoqarin bayyana jigonsa ta hanyar cewa yana da matuqar muhimmanci a tsare wa 'ya mace mutuncin, domin shi ne bubban tubalin gini rayuwar al'umma, domin yana ganin ba qaramar wauta ba ce, jama'a suna ji suna gani su sa ido tarbiyyar 'ya'ya mata ta lallace.

40. Wato ko burinta kui nazari,

Wai in dangi suna bidiri,
Ta xauki biki ta zaga gari,
Ita ce shugaban lamari.

41. Ita ‘ya mace in ta lalace,
Ta zamanto mai baxala ce,
Auren ta idan ka tantance,
Ba ta samun miji nagari,

42. Jama’a mai ‘ya ya hanzarta,
Ya tsare wa xiya mutuncinta,
Ilimi shi ne darajarta,
Za ta zamon tushen gida da gari.

43. Jama’a samun xiya tagari,
Tushen samun uwa tagari,
Daga nan samun uwa tagari,
Shi ke haifar da xa nagari.

44. A yi barci kuma a wayi gari,
Hanya ita za ta kai mu gari,
Kun san a cikin xiya nagari,
Ke samun shugaba nagari.

45. Kuma samun shugaba nagari,
Zai sa mabiya su zam nagari,
In al’umma ta zam tagari,
Sai alheri ya sauka gari,

46. Jama’a mu tsaya mu tantance,
Bishiya kowacce nau’i ce,
Tushenta idan ya lalace,
Sassanta suna cikin haxari.

Dangane da waxannan baitoci na sama malam yana qoqarin faxakar da jama' cewa ita 'ya mace ita ce jigon tarbiyya, domin ta lalace to baki xayan al'umma ta lalace. Saboda haka yana jan hankalin jama'a da su hanzarta wajen tsare wa 'ya mace mutuncinta ta hanyar ilimantar da ita domin idan ta yi aure ta zamo tushen gida nagari. Domin matuqar ta zamo tagari to lalle za mu sami 'ya'ya nagari waxanda a qarshe al'umma za ta yi alfahari da su, domin mai yuwa a sami shugabanni na kirki da cikinsu.

Daga qarshe yake ba wa jama'a shawara da su tsaya su tantance wajen zaven matar da za su aura, saboda ita mace tamkar bishiya ce wadda idan tushenta ya lalace to dukkanin sauran rassan ma za su lalace.

Haka nan dai malam bai yi qasa a gwiwa wajen faxakar da jama'a kan illaoli da haxarin talla. Ga ma abin da yake cewa a cikin waxannan baitoci qasa;

47. Kuma talla cikinta ko da rabo,
Kun sani qarshenta babu yabo,
Mai sa yaro baqin sabo.
Da kuxi ya zamo cikin haxari.

48. Wata in ka biyo ta canji ma,
Ba ta xauka wajibi ne ma,
Ta iyo canji ta kawo ma,
Irin halin mutum nagari.

49. Duka yarinyar da tas saba,
Da kuxi in ba ai sa'a ba,
Auren ta ba zai yi qarko ba,
Ta saba riqe kwabo da xari.

50. 'Yar talla idan ta qasaita,
Wata ko da ma mahaifanta,
Sai dai su biye wa tsarinta,
Don ba ilimi bare nazari.

51. Kuma in ba a sami sa'a ba ,
Daga talla ake sanin zamba,
Domin ba ta san amana ba.
Balle ta zamo mutum nagari.

52.Kuma talla fa kishiya ce ma,
Ta karatu wanda ke nema,
Nasa don yawan ni'ima,
Mai korewar duhun kabari.

53. Daga jahilci fa sai wauta,
Ke sa a sakar wa 'yan mata,
Har ma wasu ke shiga mota,
Su yi talla zuwa gari da gari.

Idan mun dubi waxannan baitoci za a iske cewa Malam Aliyu yana xaxakar da al'umma ne cewa ita fa talla muninta da haxarinta suna da yawa ga al'umma, domin takan sanya mata su kasance sun yi sabo da kuxi. Domin idan ta saba da kuxi ta shiga uku, saboda masu irin wannan hali ba za su iya haquri da wahalhalun rayuwa da za su fuskanta ba musamman a tsari irin na zaman aure. Hakazalika malam ya nuna mana yanda halayyar mata waxanda suka yi sabo da kuxi suke, domin wani lokaci ma sukan qi bayar da canji idan masayin ka yansu ya saya kuma yana da canji a wajen su. Wannan ya nuna mana cewa ba sa tsoron zalunci. Haka nan dai mawaqin ya ci gaba da zayyano mana halayen mace mai talla wadda saboda munin halinta hatta iyayenta ba su da ikon su tsawatar ma ta. Ma'ana su iyayen su ne za su zama tamkar 'ya'yanta, Allah ya kiyashe mu.

Tabbas illar talla ta kai muni domi a ra'ayin mawaqin rashin ma'ana da zamba ana samun su cikin talla. Kana kuma talla na kasancewa kishiyar ilimi domin duk matar da

talla ta aure ta to fa ba ta da lokacin yin karatu na addini walau na zamani domin kyautata duniyarta da kuma lahirarta.

Dangane da baiti 55 zuwa na 58 Malam Aliyu ya ci gaba da faxakar da al'umma kan halayen iyaye masu kafa wa 'ya'yansu sharuxxa lokacin da za su fita zuwa talla. Wani lokacin sukan ci musu fuska da kuma dukan su da hana su abinci lokacin da suka dawo da kayan talla ba su sayar ba. Wanda wannan ita ce hanya ta farko ta lalacewar tarbiyya ga 'ya'ya. Dalilin irin wannan ne mawaqin ya bayyana cewa wani lokaci sai a xorawa yarinya talla ta kayan da ba su wuce sule saba'in ba, amma sai ka ga yarinyar ta dawo da sule casa'in. Saboda haka ita kuma mahaukaciyar uwa sai ta karva ba da tare bincikar ina ta samo wannan kuxin ba. To ka ga a nan an sanya yarinya cikin garari.

Ga ma abin da yake cewa cikin waxannan baitoci;

55. Wasu matanmu halinsu,
A fitowa talla 'ya'yansu,
Sai sun kakkama kunnensu,
Su kafa musu sharruxan garari.

56. Kuma in ba ta samu sa'a ba,
Ta je ba ta sai da kaya ba,
Mafita ba sai ya zava ba,
Kin jefa xiya cikin haxari.

57. Amma da`ta zo ta ce ga shi,
Kuxi na sayar ga shi,
Kika ce mata wuce mai goshi,
Daxa ba kya bincikar lamari.

58. In ba wauta ba dama in,
Ta xauki kayan sule saba'in,
Ta zo da kuxi sule casa'in,
Wannan tsari ku yo nazari.

Daga nan kuma sai ya ci gaba da bayyana wa al'umma wasu daga cikin munanan halaye da xabi'u, kamar wasa da maza da zubar mutunci da rashin kunya da kashe kuxin da ya wuce kima da sauransu. Wannan bayani nasa ya zo 60 zuwa 62.

60. Kuma talla zubar mutunci ce,
Mai toshewar basira ce,
Ta karatu sai ya lalace,
Ta sava halin mutum nagari.
61. Kuma talla takan rage kunya,
Sabo da maza ga yarinya,
Wannan matsananciyar jinya,
Mai yin ta yana cikin haxari.
62. Wasa da maza abin qi ne,
'Yan mata don ku gaggane,
Hanya ta zubar mutunci ce,
Ya kyautu ku qara yin nazari.

A taqaice idan mun dubi wannan waqa za mu fahimci cewa mawaqin ya faxakar da al'umma dangane da illolin talla. Allah ya kiyashe mu da sharrin da ke cikin talla.

4.6.1 Zubi Da Tsari

Wajen buxe wannan waqar mai taken 'Illolin Talla' kamar sauran waqoqinsa take ta fuskar buxewa. Wato ita ma ta fara ne bin da sahan waqoqin qarni na sha tara, ma'ana ta fara da sunnan Allah da kuma yabo ga fiyayyen halitta Annabi Muhammadu (SAW) Wannan ya zo a baiti na 1 kamar haka;

1. Allah kai ne Gwani Masani,
Tsira ka daxa wa Almadani,
Da aminci kuma ka yarda da ni,
Domin na zamo mutum nagari.

Ta vangaren marufin waqa kuma nan ma addu'ar nema wa mashahurin marubucin waqoqin na Malam Mu'azu Haxeja gafara a wajen Ubangiji. Ga ma abin da yake cewa a baiti 74.

74. Allah gafarta wa numfashi,

Na mu'azu Haxeja mai kishi,

Allah dafa wa iyalan shi,

Ya ba da gudunmawa tagari.

Waqar tana xangwaye da huxu a kowane baiti. Ma'ana waqar 'yar qwar huxu ce kuma tana da baitoci 74. Saboda haka waqar tana qunshe da xango 370.

4.6.2 Amsa- amo

Dangane da amsa – amon waqa, wannan waqa tana xauke da amsa – amo iri biyu. Wato qaramin amsa – amo da kuma babban amsa –amo. Qaramin amsa – amon wannan waqa yana sauyawa a kowane baiti kamar haka.

47. Kuma talla cikinta ko da rabo,

Ku sani qarshenta babu yabo,

Mai sa yaro baqin sabo.

Da kuxi ya zamo cikin haxari.

48. Wata in ka biyo ta canji ma,

Ba ta xauka wajibi ne ma,

Ta iyo canji ta kawo ma,

Irin halin mutum nagari.

49. Duka yarinyar da tas saba,

Da kuxi in ba ai sa'a ba,

Auren ta ba zai yi qarko ba,

Ta saba riqe kwabo da xari.

50. 'Yar talla idan ta qasaitaa,

Wata ko da ma mahaifantaa,

Sai dai su biye wa tsarintaa,

Don ba ilimi bare nazari.

Amma ta vangaren bubban amsa – amo kuwa wannan waqa tana da gavarria matsayin babban amsa – amo, wanda ya mamaye dukkanin waqar tun daga baiti na farko har na qarshe.

51. Kuma in ba a sami sa'a ba ,
Daga talla ake sanin zamba,
Domin ba ta san amana ba.
Balle ta zamo mutum nagari.

52.Kuma talla fa kishiya ce ma,
Ta karatu wanda ke nema,
Nasa don yawan ni'ima,
Mai korewar duhun kabari.

53. Daga jahilci fa sai wauta,
Ke sa a sakar wa 'yan mata,
Har ma wasu ke shiga mota,
Su yi talla zuwa gari da gari.

4.6.3 Karin Waqa

Kamar yanda sauran waqoqin suke xauke da kari, ita ma wannan waqa tana xauke da karinta na musamman. Wannan karin kuwa shi ne karin Hajaz wato Mafaa'iilun Mafaa'iilun

v v - / - - / v - - / -
- - / v v - / v - / - -
- - / v v - / v - / - -
v v - / v v - / v - / v v - /

Daga jaa/ hilcii fa sai wau/taa,
Kee saa/ a sakar waa/ 'yan ma/ taa,
Har maa/ wasu kee/ shigaa/ mootaa,
Su yi tal/la/gari da/ garii

4.6.4Gangara

Gangara ta auku a wurare da dama a cikin wannan waqa musmman a cikin baiti na 26 da na 31 da na 32 da na 33 da na 34 da na 49 da na`51 da na 52 .

4.6.5 Salon Waqa

Dangane da salo na gaba xayan wannan waqa ta illolin Talla za mu iya cewa tana da salo mai armashi da kuma qayatarwa. Saboda salo ne wanda ya tafi kai tsaye ba tare da kwan- gaba kanwa- baya ba. Kuma dukkanin kalmomin da aka yi amfani da su a cikin waqar masu sauqin ganewa ne. Dangane da salon sarrafawa kuwa mawaqin ya yi amfani da shi daidai gwargwado a cikin waqar. Mafi yawancin salon da Malam Aliyu ya yi amfani da shi a waqar salo ne na kamance.

4.6.6 Kamancen Fifiko

Kamar yanda ma'anar kamaancen fifiko ya gabata a baya , wannan mawaqi ya yi amfani da ita a cikin wanna waqarsa a baiti na 38 da na 52 da na 69

38. Girman darajarta na duba,
Mata duka ban yi togo ba,
Tamkarta ba za a samu ba,
'Yar Annabbi Sayyadul Bashari.

A qarqashin wannan baiti na sama mawaqin ya nuna girman darajar Nana Faximatu 'yar Manzon Allah (SAW) a kan sauran matan duniya na zamaninta har zuwa yau ta fuskar fifikon girman daraja ta mutuntaka da kuma girman gidan da ta fito. Amma duk da haka ba a qawata rayuwarta da kayan qyale – qyale na adon xaki ko sutura ba.

52. Kuma talla fa kishiya ce ma,
Ta karatu wanda ke nema,
Nasa don samun yawan ni'ima,
Mai korewar duhun kabari.

A wannan baitin mawaqin ya so ne ya nuna mana fifikon neman ilimi a kan yawan talla da mata ke sawa a cikin zukatansu.

69. In zavi ake nagari.
A batun zaqi na alfahari,
Wa zai qi zuma ya xau sukari,
Jama' a ku taya mu yin nazari.

Abin da za mu lura cikin wannan misali na cikin baiti na 69 mawaqi ya kawo wannan fifiko na zuma a kan sukari, shi ne duk da kasancewarsu hanyoyi ne na jin xanxano a cikin baki, to amma bambancin da ke tsakaninsu tamkar sama da qasa ne. Dalili kuwa shi ne shi zuma yana maganin cututtuka masu yawa shi kuma sukari idan ya yi yawa yakan sa jinya. Abin da wannan mawaqi yake son nuna mana a nan shi ne, kamun kai a wajen mace a cikin gidatan da kuma neman ilimin rayuwa da na addini shi ne zuma. Yayin da macen da ke yawon talla da rashin kamun kai ita ce sukari. Ma'ana babu abin da take face lalata rayuwarta.

4.6.7 Kamancen Daidaito

Kamance daidaito yana daga cikin jerin nau'o'in kwatance da mawaqa ke amfani da shi wajen nuna daidaiton waxansu abubuwa guda biyu mabambanta ko masu bambancin yanayi ko sifa. A wannan vangare ma Malam Aliyu ya yi amfani da irin wannan kamance na daidaito a cikin wasu wurare na waqarsa. Duk ya yi amfani da wannan ne domin ya janyo hankalin masu karatu ko sauraron waqarsa..

31. Wannan abu na masalta shi,
Tamkar tafiyar ruwa ne shi,
Da sakaina in ya same shi,
'Ya'yanmu suna cikin haxari.

Idan muka dubi wannan baiti na sama shi ma mawaqin ya yi amfani da salon kamance na daidaito wajen da ya yi amfani da kalmar tamka ta hanyan kamanta ilollin talla da tafiyar ruwa idan ta sami sakaina.

4.6.8 Salon Amfani Da Karin Magana

Kamar yanda ma'anar karin magana ya gabata, a wannan waqa ma marubucin ya yi amfani da karin magana cikinta. Musamman a baiti na 68 da kuma baiti na 74 kamar haka.

68. Hausawa na ji arashi suka yi,

Da suka ce jiki magayi,
Ya kyautu a ce mu san kwaxayi,
Na jefa mutum cikin haxari.

74. Hausawa sun faxa na ji,
Suka ce kunne idan ya ji,
Shi ne sai jiki shi guje ,
Wahala indai kwai nazari.

A nan mawaqin ya so ne ya bayyana wa al'umma cewa wannan faxakarwa da ya yi dangane da ilolin tallla ta zama kamar jiki magayi ne. domin idan jiki ya ji ya wahala to daga nan kuma sai a xauki matakin da za a yi gyara.

4.6.9 Amfani Da Karin Harshe

Amfani da karin harshe cikin rubutattun waqoqi na Hausa ba baƙon abu ne ba ga marubuta waqoqin Hausa musamma ma karin harshen nahiyar da marubucin ya fito daga cikinta. Amma duk da wannan bai hana su yi amfani da wani karin harshe na daban ba a cikin waqoqinsu musamman ma Sakkwatanci. Saboda wannan ne wannan marubuci shi ma ya bi wannan sahu na amfani da karin harshe a wannan waqa musamman a baiti na 5 da na 8 da na 10 da na 45. Sannan a baiti 6 kuma ya yi amfani da karin harshen Haxejanci.

5. Da yawa a cikinmu na da sani,
Ilolin talla yai muni,
Son rai nasu shi ya zam mahani,
Suka bar yara suna garari.

8. Jama'a zan ba da albishiri,
Yau Gwamnati ta yi alqawari,
Ta yunqura ta riqe quduri,
Domin kowa ya zam nagari.

10. Wannan sashe fa yai jinga,
Kada tarbiyya ta zam garga,
Saqo nasa za ya zazzaga,
A Jiharmu Jigawa mai qadari.

45. Kuma samun shugaba nagari,
Zai sa mabiya su zam nagari,
In al'umma ta zam tagari,
Sai albarka ta sauka gari.

Idan mun dubi waxannan baitoci da aka kawo a sama za mu ga cewa marubucin ya yi mafani da karin harshen Sakkwatanci a ciki su kamar haka:

'Son rai nasu shi ya zam mahani' a baiti na 5 maimakon shi ya zamo mahani a daidaitacciyar Hausa. 'domin kowa ya zam nagari' a baiti 8 maimakon kowa ya zamo nagari a daidaitacciyar Hausa. 'Ka da tarbiyya ta zam garga' a baiti 10, maimakon 'ka da tarbiyya ta zamo garga' a daidaitacciyar Hausa. 'In al'umma ta zam tagari' a baiti na 45, maimakon 'in al'umma ta zamo ta gari' a daidaitacciyar Hausa.

4.6.10 Salon Ambaton Suna

Kusan ambaton suna a cikin waqoqin Malam Aliyu Umar ya zama wata al'ada a lokacin da zai kammala waqarsa. Domin ita ma wannan waqa ya ambaci sunansa a baiti na 76 gama abin da yake cewa.

76. Mai waqa don ku gaggane,
Sunansa Aliyu Umar ne ,
Kafin Hausa garina ne,
Zan bar ku ku qara yin nazari.

4.6.11 Aron Kalmomi

Malam Aliyu Umar ya yi aron kalmomin Larabci a cikin wannan waqa ta 'Ilolin Talla' domin nuna qwarewa cikin wannan harshe na Larabci. Misalan wannan kuwa ya zo ne a

baiti na 1 da na 2 da na 3 da na 20 da kuma na 21. Ga ma abin da yake cewa a waxannan baituka.

1. Allah kai ne Gwani Masani,
Tsira ka daxe wa Almadani.
Da aminci kuma ka yarda da ni,
Domin na zamo mutum nagari.
2. Jama'a ga 'yar qasidata,
Baitoci ne mabambanta,
Kan talla saboda muninta,
Ko za ku taya mu yin nazari.
3. Wannan wata 'yar qasida ce,
Manufarta kawai nasiha ce,
Don kar yara su sangarce,
Allah kare dukan haxari.
20. Ku yi mamaki ta yaya ne,
Ya zamanto talla mata ne,
Suka cancance ta kaidi ne,
Daga Shaixani ku yo nazari.
21. Zawarawa ma da 'yan talla,
Kuma tasun ma akwai illa,
Sai dai mu karanta La haula.
Matsala ta faru kui nazari.

Suma waxannan baitoci kamar waxanda suka gabace su, su ma an yi amfani da kalmomin Larabci kamar yanda aka kawo a sama. Daga cikin kalmomin da aka yi amfani da su sun haxa da:

Almadani – mutumin Madina yana nufin Annabi Muhammadu (SAW)

Qasida – Rubutacciyar waqa

Nasiha – shawara

Kaidi – Mugun tanadi

Lahaula – cikakken lafazin shi ne ‘Lahaula wala quwwata illa billahi aliyyil azim’
wadda take nufi ‘ Ba tsihi ba dabara sai daga Allah’

4.6.12 Ambaton Sunan Mawaqi

Ambaton suna a waqa yana daga cikin hanyoyin da wasu mawaqa ke amfani das hi domin rufe waqoqinsu don nuna sun kawo qarshen waqa. Za a iya cewa wannan marubucin ya yi amfani da wani salo na daban , domin ya yi amfani da ambaton sunansa a farkon waqar wanda haka ya sava wa sauran marubuta waqoqi da suke kawo sunansu a qarshe.

4.7.0 Waqar Makarantar Imamu Hassan

Jigon ko babbar manufar wannan waqa shi ne ilimi Domin mawaqin ya kawo maganar muhimmancin ilimi. Duk da cewa babban jigon waqar shi ne ilmi, to amma wannan ba zai sa rasa samun wani jigo da aka xanfara a cikin babban jigon ba misali jigon yabo. Domin akwai wuraren da mawaqin ya yi yabo musamman ga xaliban makarantar tare da malamansu domin irin qwazonsu da dangane da irin gudunmawar da suke bayarwa wajen ganin wannan makaranta ta xaukaka.

Mawaqin ya yi qoqarin fito da wannan jigo na ilimi a farko amshin waqarsa yana cewa;

Yau Islamiyya Imamu Hassan ta danno,
Ilimi shi muke buqata ba wargi ba.

4. Ya jama’a cikin bayani da kun gano,
In dan ace Imamu Hassan ta danno,
Manufa xaliban Imamu Hassan sun gano,
Ilimi maganinsa ya wuce rumfar kwano,
Kana shi muke buqata ba wargi ba.

Waxannan baitoci da aka kawo a sama za su iya zama shaidu cewa babban jigon waqar shi ne ilimi. Domin ya nuna cewa babbar manufar da xaliban makarantar Imamu Hassan suka gano ita ce ilimi.

- 2 Yaro in ka gan shi ba ya zuwa makaranta,
Kullum sai ya xau kara ya yi wasan mota,
Safe da yamma za ka gan shi ya ragaita,
Wata rana ka gan shi shi ne mai yin sata,
Ko da rayuwa ba za a yi mai daxi ba.
- 3 Wasu yara akwai sha'awa 'yan gata ,
Safe da yamma za ka gan su suna makaranta,
Ke kullum talla kin zama jakar mata ,
Ba laifinki ne ba yarinya 'yan mata,
Don babanki ya qyale bai komai.

A baiti na biyar sai mawaqin ya yi qoqorn bayyana illar rashin ilimi ta hanyar nuna cewa duk yaron da baya zuwa makaranta yana ragaita to wata rana za ka iske shi ne mai yin sata. Sannan a baiti na 6 sai ya yabi wasu xaliban wasu kuma ya zarge su ta hanyar nuna cewa yara masu makaranta 'yan gata ne, amma wadda ba ta zuwa makaranta kullum sai talla wannan jakar mata ce. Idan mun dubi waxannan baitoci dukkan su mawaqin yana so ne ya fito mana babbar manufarsa ta muhimmancin ilimi.

Daga nan kuma sai Malam Aliyu ya ci gaba da yabon xaliban makarantar tare da malamansu.

4.7.1 Zubi Da Tsari Waqa

Wajen buxe wannan waqa marubucin ya buxe da ambaton Ubangiji (SWA) tare da nuna wasu siffofi da suka ke vanta ga Allah shi kaxai. Misali;

1. Bismillahi Rabbi kai ne babban Sarki,
Allah Alhakimu kai ne mai dokoki,
Tutil mulka kai ke yin kyautar mulki,
Ko cuta gare ni gun ka naka so sauqi,
Kai ne haliqin halitta ba qarya ba.

2. Na roqe ka Rabbi Allah ba ni basira,
Don Manzonka Musxafa Manzon tsira,
Wanda nake nufinsa shi ne baban Zahra,
Wanda ya so shi Musxafa shi kam ya tsira,
Shi ne shugaban halitta ba kowa ba.

Wajen rufe wannan waqa ma sai ya rufe ta ta hanyar sake jaddada yabonsa ga Allah (SWA) wajen gode masa.

27. Na gode Jalla wanda yake kallona,
Ko cikin duhun da ba fitila ko rana,
Mai waqe Akiyu Umar ke ban kwana,
Sai mun sake saduwa a watan wata rana,
Allah shi yake da iko ba kowa ba.

Wannan waqa an tsara ta ne a xangwaye biyar a kowane baiti muhammasa ce. Sannan tana da baitoci ashirin da takwas. Sannan tana xangwaye guda 140.

4.7.2 Amsa-amo

Wannan waqa tana da xauke da amsa – amo iri biyu, wato amsa-amon ciki da na waje. Amsa-amon cikinta yana bambanta daga baiti zuwa baiti.

- 1 Bismillahi Rabbi kai ne babban Sarki,
Allah Alhakimu kai ne mai dokoki,
Tutil mulka kai ke yin kyautar mulki,
Ko cuta gare ni gun ka naka so sauqi,
Kai ne haliqin halitta ba qarya ba.
2. Na roqe ka Rabbi Allah ba ni basira,
Don Manzonka Musxafa Manzon tsira,
Wanda nake nufinsa shi ne baban Zahra,
Wanda ya so shi Musxafa shi kam ya tsira,
Shi ne shugaban halitta ba kowa ba.

27. Na gode Jalla wanda yake kallona,

Ko cikin duhun da ba fitila ko rana,
 Mai waqe Aliyu Umar ke ban kwana,
 Sai mun sake saduwa a watan wata rana,
 Allah shi yake da iko ba kowa ba.

Idan mun dubi waxannan baitoci na sama kowane amsa-amon ciki ya bambanta da xan uwansa. Abin nufi a nan shi ne a baiti na farko yana da ki a matsayin amsa – amo na ciki. Amma baiti na biyu yana xauke da ra a matsayin amsa - amon ciki. Sannan baiti na ashirin da bakwai yana qunshe da amsa-amon na a matsayin amsa-amon ciki.

Ta fuskar babban a msa-amo(na waje) wannan waqa tana xauke da ba a matsayin babba wanda kowane baitin yake qarewa da shi tun daga farkon waqar har qarshenta.

2. Na roqe ka Rabbi Allah ba ni basira,
 Don Manzonka Musxafa Manzon tsira,
 Wanda nake nufinsa shi ne baban Zahra,
 Wanda ya so shi Musxafa shi kam ya tsira,
 Shi ne shugaban halitta ba kowa ba.

27. Na gode Jalla wanda yake kallona,
 Ko cikinduhun dab a fitila ko rana,
 Mai waqe Akiyu Umar ke ban kwana,
 Sai mun sake saduwa a watan wata rana,

4.7.3 Kari

Karin wannan waqa ta Makarantar Imamu Hassan kan karin khafif wato Faa'ilaatun Mustaf'ilun faa'ilaatun.

Wannan karin yana samuwa ne ta hanyar haxa qafa ta 7 + 10 (7). Tana da alama kamar haka:

- v - - / - - v -

2. Naa roqee kaa Rabbii Allah baa nai basira,

Don Manzonkaa Musxafaa Manzon tsiraa,
Wanda nakee nufinsae shi nee baban Zahrae,
Wanda ya so shii Musxafaa shii kan ya tsiraa,
Shii nee shugaban halittaa baa kowaa baas.

4.7.4 Gangara

A cikin wannan waqa an sami gangara a wasu batoci kamar haka;

4 Ya jama'a a cikin bayani da kun gano,
Idan na ce da ku Imamu Hassan ta danno,
Manufa xaliban Imamu Hassan sun gano,
Ilimi maganinsa ya wuce rumfar kwano,
Kana shi muke buqata ba wargi ba.

A wannan baitin xango na farko jumlar ba ta cika sai da aka gangara xango na biyu sannan jumlar ba da ma'ana.

4.75. Salon Waqar Makarantar Imamu Hassan

A cikin wannan waqar Malam Aliyu Umar ya yi amfani da salailai domin janyo hankalin mai karatu ko sauraron waqar, ga wasu da daga cikin irin waxannan salailai;

Salon kamance na kasawa/kashi

A cikin waxannan baitoci da za a kawo an yi amfani da wannan salo a cikinsu. Waxanna baitoci kuwa su ne; baiti na 5 da na 11 da na 28.

5. Yaro in ka gan shi ba ya zuwa makaranta,
Kullum sai xau kara ya yi wasan mota,
Safe da yamma za ka gan shi yana ragaita,
Wata rana ka gan shi shi ne mai yin sata,
Ko da rayuwa ba za ya yi mai daxi ba.

A wannan baitin Malam Aliyu ya nuna mana kasawa tsakanin xalibin da ke zuwa makaranta da xalibin da ba ya zuwa makaranta sai yawon ragaita wanda a qarshen lamarin wannan fifiko yana tasiri a rayuwarmai zuwa makaranta wanda zai zama

cikakken mutum mai kamala a rayuwarsa yayin da marar zuwa makaranta ba zai yi rayuwa mai daci ba.

11. Ya ku malaman Imamu Hassan yayyena,
Wasu a cikinsu zan kira su zuwa qannena,
Na roqe ku kar ku bar aiki don rana,
Jallah ya taimake ku don shi ne fatana,
Shi ne za ya ba ku lada ba kowa ba.

Wannan xangon na sama yana nuna mana Allah shi xaya ne ikon saka wa bawansa dangane da wani aiki na alheri da ya yi. Wato abin nufi a nan irin wannan qwazo da malaman suke yi Allah kawai zai biya su ba wai albashin da ake ba su ba.

28. Na gode Jallah wanda yake kallona,
Ko a cikin duhun da ba fitila ko rana,
Mai waqe Aliyu Umar ke ban kwana,
Sai mun sake saduwa a watan wata rana,
Allah shi yake da iko ba kowa ba.

A cikin wannan baiti ana so a nuna cewa ikon Ubangiji da qudurarsa a kan komai da kowa da kuma kasawar dukkanin halittu a kan Ubangiji.

4.7.6 Kamantawa

Ita wannan dabara akan kwatanta abubuwa biyu (ko fiye), masu halayya daban, a kwatantan su.¹⁶

Dangane da wannan bayani na sama, Malam Aliyu ya yi mafani da salon kamantawa na daidaito a cikin wannan waqa, a cikin baiti na 2 da na 6 da na 7 kamar haka;

2. Yau ga fura Imamu Hassan ta damo,
Ga madara zuma da alkaki ta nemo,
Su kuma xalibanta ga ludai sun samo,
Shi ko marar rabo da kunne tamkar zomo,
Ko da za a kai gabansa ba zai shawo ba.

¹⁶Xangambo, A. (2007: 43) Xaurayar Gadon Fexe Waqa. Amana Publishers Limited.

6. Wasu yara akwai abin sha'awa 'yan gata.
 Safe da yamma za ka gan su suna makaranta,
 Ke kullum da talla kin zama jakar mata,
 Ba laifinki ne ba yarinya 'yanmata
 Don babanki ya qyale bai komai ba.

7. Ya jama'a mu lura kar mu yi wayon banza,
 Yau wasu na ganin karatu tamkar banza,
 Gara su ce da 'yarsu zo ki yi tallar gwaza,
 Wanda ya qyale xansa don ya yi wasan banza,
 Zai sha wuya da shi gaba ba qarya ba.

Idan muka dubi waxannan baituka da aka kawo a sama za mu tarar cewa a baiti na 2 da na 6 da na 7 ya yi amfani da kalmomin '*tamkar*' da '*zama*' waxanda kalmomi ne na kamantawa na daidaito.

4.7.7 Kamantawa/ kamance na fifiko

4. Yau jama'a cikin bayanina da kun gano,
 Inda na ce Imamu Hassan ta danno,
 Manufa xaliban Imamu Hassan sun gano,
 Ilimi maganarsa ta wuce rumfar kwano,
 Kana shi muke bukata ba wargi ba.

A wannan baiti Malam yana gwanda mana cewa akwai fifiko mai tazara tsakanin ilimi da sauran abubuwan rayuwa na yau da kullum. Wato duk da kasancewar rumfar kwano tana da amfani wajen kare rana da ruwan sama ga al'umma, to ilimi ya sha gabanta, saboda shi ne yake yi wa al'umma jagora cikin al'amurransu na rayuwa.

Amfani da kalmar '*wuce*' a wannan baiti na sama shi ke nuni da kamance na fifiko.

24. Kuma a sakandairanta nasara har mun ci,
 Domin xalibanta na ji suna Turanci,
 Daxa balle uwa uba harshen Larabci,

Addini da rayuwa su guje wa qunci

Wannane nufinsu kullum ba wargi ba.

Cikin wannan baiti ma Malam ya yi amfani da kamance na fifiko, inda ya nuna cewa ilimi shi ne ke jagorantar al'umma wajen sanin yanda za su bauta wa Ubangiji da kuma sanin hukunce – hukuncen Addini (shari'a), shi kuma jahilci shi ne qunci da kan kai mutum zuwa savon Allah ba tare da farga ba. A nan mawaqi ya nuna fifikon da ke tsakanin ilimi da kuma jahilci.

4.7.8 Salon Kinaya

Kamar yanda bayani ya gabata a cikin waqar da ta gabaci wannan waqa, a wannan waqar ma Malam Aliyu ya yi amfani da salon kinaya a baiti na 24 kamar haka;

24. Kuma a sakandarenta nasara har mun ci,
Domin xalibanta na ji suna Turanci,
Daxa balle uwa uba harshen Larabci,
Addini da rayuwa su guje wa qunci
Wannane nufinsu kullum ba wargi ba.

4.7.9 Jinsintarwa

Kamar yanda Yahya (2016:102) ya bayyana, jinsarwa/jinsintarwa yana nufin xaugar wata halayya ko daraja ko aiki na wani jinsi (mutum ko dabba ko wani abu) a xora a kan wani jinsi daban akasin mai su da aka sani da su.

Dangane da wannan marubucin waqoqin ya yi amfani da nau'in mutuntarwa a waqarsa.

2. Yau ga fura Imamu Hassan ta damo,
Ga madara zuma da alkaki ta nemo,
Su kuma xalibanta ga ludai sun samo,
Shi ko marar rabo da kunne tamkar zomo,
Ko da za a kai gabansa ba zai shawo ba.

Idan an duba wannan baiti na sama za a tarar cewa makarantar Imamu Hassan ba murum ba ce amma sai mawaqin ya jinsitar da wanna makaranta ta hanyar cewa ta damofura, wanda a zahiri mutum ne ke dama fura.

4.7.10 Hoto cikin bayani

Wannan salo yana nufin kawo bayanin hoton abin da ake waqa a kansa ga mai karatu ko sauraro kamar yana ganin wannan abin a gabansa.

Malam Aliyu ya yi amfani da wannan salo a wasu baituka na wannan waqa, domin nuna hoton bayanin abin da yake magana a kansa.

14. Kuma Islamiyya Imamu Hassan xin nan dai,
Haji Abdulwahabu shi ya kafa farko dai,
Ya buxe ta ne a qarni na sha tara daidai,
Ko ko in ce alif xari tara da saba'in daidai,
In ka bincika ba za ka ji savani ba.

26. Ya mai tambayar Imamu Hassan zo ga ta,
A Kafin Hausa in ka zo ka zame ta
Nan bayan gari kaxan a gabas aka yi ta,
Ga ta xalibai maza kum ga 'yan mata.
Kuma ilimi muke buqata ba wargi ba.

28. Na gode Jalla wanda yake kallona
Ko a cikin duhun da ba fitila ko rana
Mai waqe Aliyu Umar ke ban kwana,
Sai mun sake saduwa a watan wata rana,
Allah shi yake da iko ba kowa ba.

Baiti na 14 mawaqin ya suranta mana hoton wanda ya fara kafa makarantar da kuma bayanin qarnin da kuma shekarar da aka kafa wannan makaranta. Duk da cewa wannan makaranta an kafa ta ne a qarni na 20, amma mawaqin ya ambaci qarni na sha tara, saboda haka wannan za mu iya kiransa da larura.

Amma a baiti na 26 kuwa mawaqin yana bayyana makarantar ta hanyar kawo sunan garin da take da vangaren da take, ya kawo mana yanayin jinsin xaliban da ke cikinta.

Yayin da a baiti na 28 yake nuna mana hoton girman Ubangiji wanda yake kallon duk wani mai motsi cikin duhun dare ko rana.

4.7.11 Ambaton Sunan Mawaqi

Kamar yanda ya gabata cikin waqoqin da suka gabaci wannan, cikin wannan waqa ma Malam Aliyu ya ambaci sunansa har qara da lambar wayarsa domin a qara tanntance wanda ya yi waqar.

Wannan kuwa ya kawo su ne a baiti na 27 zuwa na 28 kamar haka;

27. Hanyar tuntuvar mu za na faxi ko da xaya ma,
Ga lambar waya ku zo ku rubuta kuma,
Ku yi sifili takwas ku sa sifili kuma nan ma,
Biyu tara sai takwas ku sa sifili nan ma dai
Sai shida ga biyar takwas da bakwai yo duba.

28. Na gode Jalla wanda yake kallona
Ko a cikin duhun da ba fitila ko rana
Mai waqe Aliyu Umar ke ban kwana,
Sai mun sake saduwa a watan wata rana,
Allah shi yake da iko ba kowa ba.

4.7.12 Aron Kalmomi

A wannan waqa ma mawaqin ya aro kalmomin daga wasu harsuna ya yi amfani da su a waqar. Misali;

a baiti na 1 da na 11 da na`12 da na 16 da na 22 da na 27 da 28.

Ga ma'a anonin kalmomin da aka aro cikin waxannan baituka;

Bismillahi Rabbi – Muna farawa da sunan Allah

Allah - Sunnan Allah

Alhakimu	-	Ubangiji Mai hikima
Tutulmulki	-	Mai ba da mulki (Allah)
Khaliqi	-	Mahalicci (Allah)
Jalla	-	Mabuwayi (Allah)
Rabbirham	-	Allah ya yi gafara
Sakandire	-	Makarantar gaba da firamare
Firinsifal	-	Shugaban makarantar gaba da firamare

4.8.0 Waqar Xaliban Miga

Babban jigon wannan waqa shi ne ilimintarwa.

Ga alama tasirantuwa da ilimi ya yi ga Malam Umar Aliyu ya ratsa vargo da dukkanin sassansa, wannan na daga cikin dalilan da ya sa ya bayyana wasu daga cikni jigogin ilimi a cikin waqoqinsa.

Wannan waqa an yi ta ne ga daliban makarantar Islamiyya mai suna Hidayatul Auladi da ke qaramar hukumar Miga a jihar Jigawa.

Babban jigon wannan waqa shi ne ilimi. Wajen fito da wannan jigo na ilimantarwa mawaqin ya yi wa al'umma izna da cewa shi karatu umarni daga Allah Ubangiji Mahalicci. Domin sai mutu ya yi karatu sannan zai san yanda zai bauta wa Ubangiji (SWA).

Ko tantama babu wannan magana tasa ta zo a baiti zuwa na 2 kamar haka;

- 1 Zana fara da sunan Allah wanda shi yai ni,
Shi ya qaqqagi masu fasaha Jalla Sarki Gwani,
Gun ka Allah nake roqo domin ka datar da ni,
In yi baituka na karantarwa qawayenmu 'yan makaranta.

2 Xalibi mai karatu ka ji tsaya na shaida maka ,
Shi karatu ana ga idan ka yi shi ka xaukaka,
Kana sadar da umarni ne wanda anka aika ma,
In ji Allah ta bakin Manzon malami maluman makaranta.

1 Wanda ba ya karatu bai yi ya hallaka,
Ga ibada kana varna to way a koya maka,
Mai ibada da jahilci da wuya a karva maka,
Muna kasala da girman kai ba ma tunanin zuwa makaranta.

Waxannan baitoci da suka zo a sama zahiri sun nuna mana muhimancin ilimi da kuma illar jahilci. Dukkanin mai ibada da jahilci ba tare da ilimi ba to haqiqa ba a karva masa, dole sai ya tashi ya nemi ilimi.

Bayan wannan kuma sai mawaqin ya ci gaba da ilimintar da al'umma dangane da amanar da Allah ya xora mana ta kula da tarbiyyar yaranmu, da kuma kawo mana siffofin yaran da ba su zuwa makaranta, sannan kuma ya koro bayani kan halayen yaran da suka rungumi karatu ka'in da na'in domin fita da wannan manufa tasa ta ilimi.

5 Shi fa yaro amana ce aka ba mu uwa har uba,
Dole su ke da tarbiyya tasa bas u yashe shi ba,
Wanda bai shitya xansa ba za ya yafe ba,
‘Yan uwa mui tarbiyyar yara musamman zuwa makaranta,

6 Shi fa yaron da bai makaranta bai ji daxinsa ba,
Sai yawace – yawace a titi wanda yas sa gaba,
Ko yawon tsince – tsince wanda ba za su fishshe shi ba,
Muna gani martabar yaron da yake zuwa himmar zuwa makaranta

4.8.1 Zubi da Tsari

Dangane da zubi da tsarin wannan waqa ta ‘Xaliban Miga’ mawaqin ya buxe waqarsa da ambaton sunan Allah da kuma yin roqo a gare shi, domin ya datar da shi wajen tsara wannan waqa.

1 Za na fara da sunan Allah wanda shi yai ni,
Shi ya qaqqagi masu fasaha Jalla Sarki Gwani ,
Gun ka Allah nake roqo domin ka datar da ni,
In yi ‘yan baituka na karantarwa qawayenmu ‘yan makaranta.

Dangane da wannan baiti na sama za iya cewa mawaqin ya yi amfani da hanyar da marubuta waqoqin qarni na sha tara suka bi wajen buxe waqoqinsu domin neman albarka wurin Ubangiji (SWA).

Haka nan wajen rufe waqarsa ya sanya sunan Ubangiji ta hanyar roqonsa domin ya ji qan mahaifansa. Wannan kuwa ya zo ne a baiti 18 kamar haka;

18 . Rabbi kai ne maqagina ka jiqan uwa har uba,

Tun da su sunka samu karatu ban ga tamkar su ba,

Ran tsayawa gaban Allahu ba za mu zarge

Tun da sun ba mu tarbiyya suka sa mu hanyar makaranta.

Dangane yawan layuka wannan waqa ‘yar qwar huxu ce, wato tana da layuka huxu a kowane baiti. Tana kuma xauke da baitoci ashirin, saboda haka tana da xango tamanin (80).

4.8.2 Amsa- Amo

Ta fuskar amsa – amo kuma, wanna waqa tana da qaramin amsa – amo (na ciki) da kuma babban amsa – amo (na waje). Qaramin amsa – amon (na ciki) yana canzawa daga baiti zuwa baiti, amma babban amsa – amon (na waje) ba ya sauyawa tun daga baiti na farko har zuwa na qarshe.

Qaramin amsa – amo (na ciki)

- 1 Zana fara da sunan Allah wanda shi yai ni,
Shi ya qaqqagi masu fasaha Jalla Sarki Gwani,
Gun ka Allah nake rogo domin ka datar da ni,
In yi baituka na karantarwa qawayenmu ‘yan makaranta.
- 2 Xalibi mai karatu ka ji tsaya na shaida makaa,
Shi karatu ana ga idan ka yi shi ka xaukaka,
Kana sadar da umarni ne wanda anka aika ma,
In ji Allah ta bakin Manzoni malami maluman makaranta.
- 3 Wanda ba ya karatu bai yi ya hallaka,
Ga ibada kana varna to way a koya makaa,
Mai ibada da jahilci da wuya a karva makaa,
Muna kasala da girman kai ba ma tunanin zuwa makaranta.
5. Shi fa yaro amana ce aka ba mu uwa har uba,
Dole su ke da tarbiyya tasa ba su yashe shi ba,
Wanda bai shirya xansa ba ba za ya yafe ba,
‘Yan uwa mui tarbiyyar yara musamman zuwa makarantaa.
6. Shi fa yaron da bai zuwa makaranta bai ji daxinsa ba ,
Sai yawan yawace- yawace a titi wanda yas sa gaba,
Ko yawan tsince- tsince wanda ba za su fissa shi ba,
Muna ganin martabar yaron da yake zuwa makarantaa.
7. Malam Miga Hidayatul Auladi ban bar ku ba,
Don kwa in dai batu na karatu ne kuna kan gaba,
Ku kuke koya tarbiyya ba ku cici yaranju ba,
Kana kun taimaka wa iyaye tun da kuke riqon makarantaa.

Idan mun dubi waxannan baitoci na sama za mu tarar cewa kowane xango na qarshe wato na huxu na cikin waqar yana qarewa da sutin gavar ta.

4.8.3 Kari

Dangane da abin da ya shafi karin waqa, wannan waqa ta ‘Xaliban Miga’ an xora ta kan karin Mutadarak Faa’ilun. Faa’ilun 5 + 5

- v - / v - / - - / - - - - v - v v - v -
- v - - v - - - - - v - - v - - -
- v - / - v - / - v v - / - v - / - v -

- v - / - - v - / v - - - v - v v - v v - -

Kaa ga illaa/ ta jaa/ hilcii/ maalam tsayaa na gayaa makaa,

Koo wasiqa kakee son yii sai an rubuutaa makaa kaa jii,

Wadda maa/ anka ai/koo maka sai an karan/ taa ka jii,

Gaskiyaa baabaa garaa/ ka sa yaaraa su ringa zuwaa makarantaa.

4.8.4 Gangara

Dangane da wannan dabara ta gangara, ta auku a cikin waqar a baiti na 2 da na 4 da kuma baiti na 16.

2 Xalibi mai karatu ka ji tsaya na shaida maka ,

Shi karatu ana ga idan ka yi shi ka xaukaka,

Kana sadar da umarni ne wanda anka aika maka,

In ji Allah ta bakin Manzon malami maluman makaranta.

Wannan baiti na sama gangara ta auku ne inda aka fara magana a xangon farko amma ma'anar ba ta cika sai da aka shiga xango na biyu

4. Ka ga illa ta jahilci malam tsaya na gaya maka,

Ko wasiqa kake son yi sai an rubuta maka ka ji,

Wadda ma anka aiko maka sai an karanta ka ji,

Gaskiya baba gara ka sa yara su ringa zuwa makaranta.

Wannan baiti ma an soma maganar ne a xangon farko amma ma'anarta ba ta ciki ba sai a xango na biyu.

16. Shi Bulama na miga in ba ku gane halinsa ba,

Zan sanasshe ku Alhaji Yakubu na bixar ci gaba,

Bai buqatar a bar yara ba a ba su damarsu ba,

Muna gani martabar mutumin da yake da kishi a kan makaranta.

Haka nan wannan baiti na sha shida gangarar ta auku a tsakin xangon farko na baiti, wanda ma'anar ba ta cika ba sai xango na biyu.

A bin lura a nan shi ne dukanin baitocin da muka kawo ganagara ta auku a cikin su.

4..8.5 Salon Waqar Xaliban Miga.

Duk wanda ya karanta wannan gajeriyar waqa ya san cewa Allah Ubangiji ya yi babbar baiwa ga wannan xantaliki, saboda yanda salon waqar ya tafi cikin hikima da zalaqa. Sannan kuma salon ya tafi bai xaya ba tare da kwan- gaba kwan - baya balle ya gunduri mai karatu. wato salon waqar na gaba xaya mai armashi ne wanda ya tafi kai tsaye.

Amma ta fuskar amfani da sauran salo kuwa wannan mawaqi ya yi amfani da salon kamar haka.

Ya yi amfani da aron kalmomi daga harshen Larabci a baiti na 1 da baiti na 7 da 14 da 19.

1 Za na fara da sunnan Allah wanda shi yai ni,
 Shi ya qaqqagi masu fasha Jalla Sarki Gwani,
 Gun ka Allah nake rogo ka datar da ni,
 In yi ‘yan baituka na karantarwa qawayenmu .yan makaranta.

7. Malam Miga Hidayatul Auladi ban bar ku ba,
 Don kwa indai batu na karatu ne kuna kan gaba,
 Ku kuke koyar tarbiyya ba cuci yaranku ba,
 Kana taimaka wa iyaye tun da kuke riqon makaranta.

14. Shi Ciyaman na Miga Tukur Xan Shehu ya qarfafa,
 Baba yaqi da jahilci takwabinsa ya kaifafa,
 Yai kiran jama’ar yankinsa ya kallafa,
 Wajibi ne ga wani mai yaro ya tura zuwa makaranta.

19. Zan yi baiti na sada zumunta don ya zam murshidi,
 Yara ya Allah ya kai mu zuwa Ringim garin Baba Sayyadi,
 Can haqiqa muna da masoya don na zam shahidi,
 Mustafan Baba Hamza na Aqali da ba ya gudun manufata.

Idan mun dubi waxannan baituka da aka kawo a sama wannan mawaqi ya yi amfani da kalmomi na Larabci iri su:-

Jalla - sunan Allah ne da yake nufin buwaya

Hidayatul Auladi - sunan makaranta ne wanda take da ma'anar shirya da yara qanana

Kallafa – xora nauyi

Murshidi - mai shirya

Sayyadi – shugaba

Shahidi – mai shaida

Ta fuskar aron kalmomin Turanci ba a bar shi a baya ba, a nan ma mawaqin ya yi amfani da kalmomin Turanci a cikin wasu baitoci na waqar. Musamman idan dubi baiti na 14 da na 15 na wannan waqar.

Baiti 14 ya yi amfani da kalmar Ciyaman – Shugaban qaramar Hukuma

baiti 15 ya yi amfani da kalmar P.R.O. – Jami'in hulxa da jama'a

4.8.6 Salon Amfani da Karin Harshe

Kamar sauran waqoqinsa Malam Aliyu Umar a wannan waqar ma ya yi amfani da karin harshen Sakkwatanci cikin wasu baituka na wannan waqar. Misali;

Baiti na 6 da na 7 da na 16 da na 18 da na 19

A baiti na 6 xango na biyu ya yi amfani da kalmar 'yas sa gaba' maimakon 'ya sa gaba' a daidaitacciyar Hausa.

Baiti na 7 ya yi amfani da 'kana kun taimaka' maimakon 'sannan kun taimaka' a daidaitacciyar Hausa.

Baiti na 16 an yi amfani da 'bixar ci gaba' maimakon 'neman ci gaba' a daidaitacciyar Hausa.

Amma a baiti na 18 mawaqin sai ya yi amfani da 'sunka samu' maimakon 'suka samu' a daidaitacciyar Hausa.

A baiti na 19 kuwa ya yi amfani ne da ‘ don na zam murshidi’ maimako ‘don na zama murshidi’.

Shi kuma baiti na 20 an yi amfani da kalmar ‘wagga’ maimakon ‘wannan’.

Kasancewar wannan marubuci Bahaxeje ne, wannan ya yi tasiri a cikin wanan waqar domin ya yi amfani da karin harshen Haxejanci musamman a baiti na huxu na waqar.

4. Ka ga illa ta jahilci malam tsaya na gaya maka,
Ko wasiqa kake son yi sai an rubuta maka ka ji,
Wadda ma anka aiko maka sai an karanta ka ji,
Gaskiya baba gara ka sa yara su ringa zuwa makaranta.

A xango na farko ya yi amfani kalmar ‘tsaya na gaya maka’ mai mako ‘tsaya na faxa maka’ a daidaitacciyar Hausa. Sannan a cikin wannan baitin akwai wurin da yake cewa “baba gara ka sa yara su ringa zuwa makaranta”. Duka waxanna wurare da aka ambata an yi amfani da kari harshen Haxejanci.

Sannan mawaqin ya yi amfani da karin harshen Sakkwatanci a wasu baituka na waqarsa misali a baiti na 2 da na 4 da na 18 da na 19 da kuma na 20.

A baiti na 2 xango na uku ya yi amfani da Sakkwatanci inda ya ce

“kana sanar da umarni ne wanda anka aika maka”.

Baiti 4 yana a xango na uku yana cewa “ wadda anka aiko maka sai an karanta ka ji”Baiti na 18 a xango na biyu yana cewa “ tun da sunka samu karatu ban ga tamkar su ba”.

Amma a baiti 19 ga abin da yake cewa a xango na farko na waqar “ zan yi baiti na sada zumunta don ya zam murshidi”.

Baiti na 20 kuwa yana cewa a xango na farko “ wanda yai wagga waqa in ba ku gane sunansa ba”.

Duka waxannan wurare da muka ambato mawaqin ya yi amfani da karin harshen Sakkwatanci.

4.8.7 Salon Amfani Da Sunan Mawaqi

Kamar sauran waqoqinsa marubucin ya yi amfani da wannan salo a baiti na 20 inda yake cewa.

20. Wanda yai wagga waqa in ba ku gane sunansa ba,
Yanzu zan bayyana muku ban yi nufin na vasshe ku ba,
Xan Kafin Hausa ne Ali Umar mai bixar ci gaba,
Ali baban Suwaidatu yarinya da himmar zuwa makaranta.

4.8.8 Aron Kalmomi

Aron kalmomi daga wani harshe zuwa wani harshe a wajen marubuta waqoqi abu ne wanda ya zama ruwan dare game duniya. Domin akwai damar da ta ba su yin hakan. Wannan ce tasa wannan malami ya aro wasu kalmomi musamman daga Larabci da kuma Turanci ya sanya a cikin wannan waqar misali;

Kalmimin Larabci an yi amfani da su musamman a baiti na 1 da na 7 da na 12 da na 18 da kuma na 19 kamar haka.

Kalmomin Larabci da aka yi amfani dasu cikin wannan waqa ta ‘Xaliban Miga’ su ne;
Baiti na 1 Jalla – sunnan Allah wanda yake nuna buyarsa.

Baiti na 7 Hidayatul Auladi – sunan makarantar da xaliban suke ma’anarta shiryyar da yara qannan.

Baiti na 12 Furu’a wannan kalma tana nufin ilimin sanin hukunce – hukunce na addini, kamar salla da azumi da zakka da sauransu.

Baiti na 18 an yi mafani da kalmar ‘Rabbi’ sunan Allah ne wanda yake nufin mai reno.

Baiti na 19 an yi mafani da kalmar ‘Murshidi’ wadda take nufi mai shiryyarwa

4.8.9 Naxewa

Babi na huxu an yi nazari ne a kan wasu waqoqin Malam Umar Aliyu Umar Kafin Hausa guda takwas. Waxannan waqoqin sun haxa da : Waqar Renon Juna da Waqar Gyara Kayanka da Waqar Uwa da Uba da Waqar Mace Tagari da Waqar Road Safety da

Waqar Iloloin Talla da Waqar Makarantar Imamu Hassan da kuma Waqar Xaliban Makarantar Miga. A yayin wannan nazari an yi bayani ne dangane da abin da ya shafi jigo da zubi da tsari da kuma salo na waxannan waqoqi.

BABI NA BIYAR:

5.0 Kammalawa

Wannan babi shi ne na qarshe inda za a yi bayani a kan abin da wannan bincike ya qunsa. Sannan za a yi bayani kan sakamakon bincike da hanyoyin da aka bi wajen gudanar da wannan bincike, tare da bayani kan irin nasarori da matsaloli da aka fuskanta a wajen gudanar da shi. Sannan za a kawo shawarwari na hanyoyin da za a bi wajen magance waxannan matsaloli.

Kamar yanda wannan bincike ya amsa sunansa na ‘Nazari a Kan Rayuwa Da Waqoqin Malam Aliyu Umar Kafin Hausa’.

Babi na farko ya qunshi shimfixa da tushen bincike da bayanin bincike da kuma manufar binciken. Sannan aka tavo abin da ya shafi dalilin yin binciken da kuma muhimmancin wannan bicike da farfajiyarsa da hanyoyin da ka bi wajen gudanar da binciken sannan daga qarshe aka kawo ra’in da aka xora wannan bicike.

Babi na biyu shi kuma ya qunshi bitar wasu ayyuka waxanda suka gabaci wannan bincike waxanda suke da nasaba da shi.

Babi na uku kuwa ya qunshi tarihin Malam Malam Aliyu Umar ne wato garin Kafin Hausa da kuma ainihin salsalar haihuwar Malam Aliyu Umar da salsalar mahaifansa da iliminsa da ayyukansa kai har iyalansa da kuma dangantakarsa da sauran jama’a.

Babi na huxu an yi bayani ne dangane da wasu waqoqin da wannan marubuci ya yi guda takwas, inda aka yi nazarinsu ta fuskar fito da jigoginsu da zubi da tsarinsu da kuma salonsu daidai gwargawado.

Babi na biyar wanda shi ya kasance na qarshe kuma wanda ya nuna kammaluwar wannan bincike ya qunshi abubuwa guda huxu su ne, sakamakon hanyoyin da aka bi aka gudanar da wannan bicike da irin nasarori da kuma matsalolin da aka fuskanta tare da shawarwari domin magance waxannan matsaloli.

5.1 Sakamakon bincike

Ta vangaren sakamakon bincike an gano cewa jigogin waqoqin da marubucin ya yi amfani da su sun taimaka wajen faxakar da al'umma a fannonin rayuwa daban – daban na yau da kullum.

Sannan an gano cewa mawaqin ya yi amfani da salo miqaqqe mai armashi kuma sabo. Domin salon ya tafi kai tsaye, kuma yana da sauqin ganewa tare da yin amfani da sabbin kalmomi na zamani.

Har ila yau an gano cewa zubi da tsarin waqoqin marubucin babu kwan gaba- kwan – baya domin ya jeranta tunaninsa. Sannan baitoci da xangwayen waqoqin suna dangantaka da kuma sun qunshi jimlatattun manufofi don cikas amana.

5.2 Matsalolin

Haqika wannan bincike ya gamu da matsaloli. Matsala ta farko ita ce rashin samun wanda ake bincike a kansa lokacin da ake buqatar ganawa da shi amma duk haka an xan sami abubuwa daidai gwargwado. Haka zalika an sami matsala ta rashin samun waqoqinsa a rubuce a ajiye duk da cewa malamin yana raye, hatta waxanda aka samu xin ma wasu duk sun yayyage saboda rashin kyakkyawan wurin ajiya. Sannan ga uwa uba rashin wadataccen na gwamna masu gidan rana, domin harka ce ta zirga-zirga.

5.3 Shawarwari

Dangane da irin matsalolin da wannan aiki ya fuskanta na rashin samin waqoqin wannan mawaqi a rubuce duk da cewa yana nan a raye, yana da kyau makarantu su bai wa xalibansu dama ko ta hanyar yin jinga ta aji domin tattaro waxannan waqoqi a kuma adana su saboda ‘yan baya su amfana.

Sannan yana da kyau ga duk mutumin da ake son yin nazari a kan wani aiki nasa, to yana da kyau ya bayar da cikakken hakin kai da goyon baya ga mai gudanar da bincike.

Dangane da na Gwamna masu gidan rana yana da kyau ga qungiyoyi da hukumomi na fannin ilimi su riqa bayar da tallafi ga duk wani mai gudanar da bincike a kowane mataki. Irin wannan tallafi zai qara qwarin gwiwa da karsashi ga mai gudanar da irin wannan bincike.

MANAZARTA

- Abubakar, M. S. da Yahaya, U. F. (2013). Gudunmuwar Rubutattun Waqoqi Na Siyasa Wajen Samar da Ingantacciyar Dimokuraxiyya. *A Cikin Studies in Hausa Language Literature and Culture: The First National Conference*. Cibiyar Nazarin Harsunan Nijeriya, Jami'ar Bayero, Kano.
- Abubakar, N. B. (2013). Gudummuwar Sambo Wali A Kan Rubutattun Waqoqin Siyasa: Nazari A Kan Matakan Qirqiro Jiharmu. *A Cikin Studies in Hausa Harsunan Nijeriya*, Jami'ar Bayero, Kano.
- Adamu, H. (2011). Waqoqi Da Rayuwar Umaru Xanbazamafara. Kundin Digiri Na Xaya. Department of Nigerian Languages. Usmanu Xanfodiyo University, Sokoto.
- Ainu, H. A. (2006). Rubutattun Waqoqin Addu'a Na Hausa: Nazarin Jigoginsu da Salonsu. Kundin Digiri Na Uku, Sokoto: Department of Nigerian Languages, Usmanu Xanfodiyo University, Sokoto.
- Auta, L. A. (2017). *Faxakarwa A Rubutattun Waqoqin Hausa*. Kano: Bayero University, Press.
- Bashir, A. I. (1999). Jigon Illimi Cikin Rubutattun Waqoqin Qarni Na Ashirin: Qevavvan Nazarin Wasu Waqoqin Qarni Na Ashirin. Kundin Digiri Na Biyu, Sokoto: Sashen Harsunan Nijeriya, Jami'ar Usmanu Xanfodiyo.
- Bunguxu, H.U. (2015). Nazarin Waqoqin Bara Na Qarni na Ashirin Da Xaya A Zamfara. Kundin Digiri Na Uku. Sokoto: Jami'ar Usmanu Xanfodiyo.
- Bunza, A. M. (2002). *Yaqi Da Rashin Tarbiyya, Lalaci, Cin Hanci da Karvar Rashawa: Cikin Waqoqin Sambo Wali Basakkwace*. Lagos: Ibrash Publication Centre Limited.
- Xangambo, A. (1980). Hausa Wa'azi Verse From Circa 1800 -1970: A Critical Study of Form, Content, Language and Style, Kundin Digiri Na Uku. London: Jami'ar SOAS.
- Xangambo, A. (2007). *Xaurayar Gadon Fexe Waqa*. (Sabon Tsari). Kaduna: Amana Publisher Limited.
- Dunfawa, A.A. (2002). Waqa A Tunanin Yara. Kundin Digiri Na Uku. Sokoto: Sashen Harsunan Nijeriya, Jami'ar Usmanu Xanfodiyo.
- Dunfawa, A.A. (2013). Balmar Baka: Dabarun Jawo Hankalin Masu Jefa Quri'a A Cikin Gaskiya Ba Ta Neman Ado. *A Cikin Studies In Hausa Language, Literature and Culture: The First National Conference*. Cibiyar Harsunan Nijeriya, Jami'ar Bayero.
- Garba, S. M. (2013). Qayen Harshe: Nazari Kan Waqar Saqo A Hannun Mumini Ta Aqilu Aliyu. *A Cikin Studies In Hausa Language, Literature and Culture: The First National Conference*. Cibiyar Nazarin Harsunan Nijeriya, Jami'ar Bayero Kano.
- Gixaxawa, B. (2006) Bargon Hikima. Sokoto: Cibiyar Nazarin Hausa.

- Gusau, S. M. (2013). Mizani Tsakanin Waqoqin Hausa Na Baka Da Rubutattun. *A Cikin Studies In Hausa Language, Literature and Culture*, Cibiyar Nazarin Harsunan Nijeriya, Jami'ar Bayero Kano.
- Xangambo, H. A. (2014). Waqa Ko Qasida? Tsokaci Kan Jigon Waqar "Wasiqar So" Ta M.B. Umar. *Cikin Zauren Waqa Journal of Hausa Poetry Studies Vol 1 No. 2* Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya, Jami'ar Usmanu Xanfodiyo Sokoto.
- Idris, H. A. (2013). Wa'azi A Waqoqin Sarkin Zazzau Aliyu Xansidi. *A Cikin Studies In Hausa Language, Literature and Culture*. Cibiyar Nazarin Harsunan Nijeriya, Jami'ar Bayero Kano.
- Isah, M.B. (2013). Gudummawar Adabi Ga Bunqasa Dimokuraxiyya A Nijeriya: Tsokaci A Kan Rubutattun Waqoqin Hausa. *A Cikin Studies In Hausa Language, Literature and Culture*. Cibiyar Nazarin Harsunan Nijeriya, Jami'ar Bayero Kano.
- Junaidu, I. da 'Yar'a duwa, T.M. (2007). *Harshe Da Adabin Hausa A Kammale Don Manyan Makarantun Sakandare*. Ibadan: Spectrum Books Limited.
- Kurfi, Z.A. (2008). Nazarin Jigon Gyaran Hali a Rubutattun Waqoqin Qarni na Ashirin. Kundin Digiri na Xaya Kano. Jami'ar Bayero.
- Kware, I. A. U. (2000). *Jihadin Rubutattun Waqoqin Hausa Don Makarantu Sakandare da Na Gaba Da su*. (Ba sunan Gari da Kamfani).
- Kware, I. (2010). Gudumnuwar Malam Isan Kware Da Waqoqinsa Ga Jihadin Shehu Usmanu Xanfodiyo. *Cikin Xunxaye Journal of Hausa Studies* Vol I No. 3 Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya, Jami'ar Usmanu Xanfodiyo, Sokoto.
- Maigandi, A. (2009). Gudummuwar Malam Isan Kware A Waqoqin Jihadi. Kundin Digiri na Biyu. Sokoto: Jami'ar Usmanu Xanfodiyo.
- Majiya, M.M. (1986). Malam Alhaji Mazuga Da Waqoqinsa. Kundin Digiri na Xaya. Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya. Jami'ar Usmanu Xanfodiyo, Sokoto.
- Malami, M.T. (2010). Towards Expanding Canon of Nigerian Poetry In English" Analysis of The Works of Three Northern Nigerian Poets. Kundin Digiri na Uku: Sokoto: Department of Modern European Language and Linguistics, Usmanu Xanfodiyo .
- Malami, S. (2012). Nazarin Waqoqin Wayar Da Kai Na Malam Muhammadu Wali Sambo. Kundin Digiri na Xaya. Sokoto: Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya, Jami'ar Usmanu Xanfodiyo.
- Mu'azu, A. (2007). Xahiru Kimi Da Waqoqinsa. Kundin Digiri na Xaya. Sokoto: Jami'ar Usmanu Xanfodiyo.
- Muhamma ad, G. (1975). The Life and Poem of Mu'azu Haxejia. Kundin Digiri na xaya. Kano: Jami'ar Bayero.
- Muhammad, H. A. (2008). Nazari Kan Tauhidi, Madahu da Gargaxi a Waqoqin Alhaji Mudi Sipikin. Kudin Digiri na Xaya. Kano: Jami'ar Bayero.

- Muhammad, A.S. (2013). Waqa Saqo Ce. *A Cikin Studies In Hausa Language, Literature and Culture: The First National Conference*, Cibiyar Nazarin Harsunan Nijeriya, Jami'ar Bayero Kano.
- Muhammad, H. da Liman, B.U. (2016). Gurbin Nassi cikin Burrul Walidaini Ta Mu'azu Haxejia. *Cikin The Hausa People Language and History Past, Present and Future*. Department of Nigerian Languages and Linguistics, Kaduna State University.
- Muhammed X. (1977) Individual Talent In Hausa Poetic: A Study of Aqilu and His Arts. School of Oriental and African Studies, London
- Mukhtar, I. (2016). Gudunmuwar Waqoqin Hausa. *A Cikin Agaitala Journal of Current Research In Hausa Studies*, No. 4 Vol 1. Department of Nigerian Languages. Bayero University Kano.
- Mungadi, A. A. (2000). Jigon Bijire wa Hukuma Cikin Waqoqin Qarni Na Ashirin. Sokoto: Kundin Digiri Na Biyu. Sokoto: Usmanu Xanfodiyo University.
- Namala, A. (2013) A Literary of Selected of Nana Asma'u. Sokoto: Kundin Digiri Na Biyu. Usmanu Xanfodiyo University.
- Omar, S. (1983). Style and Thematic In The Poem of Mu'azu Haxejia. M.A. studies. London: University of London
- Omar, S. (2013) a. Malam Mu'azu Haxejia Fasihin Mazan Jiya. Nazari A Kan Rayuwa Da Waqoqinsa. Kundin Digiri Na Uku, Sokoto: Usmanu Xanfodiyo.
- Omar, S. (2013) b. *Fasahar Mazan Jiya: Nazari A Kan Raywa Da Waqoqin Malam Mu'azu Haxejia*. Kaduna: Ganuwa Media Services.
- Othman, A. J. (1975). Waqoqin Qarni Na Ashirin Da Jigoginsu. Kundin Digiri Na Xaya. Kano: Jami'ar Bayero.
- Sa'id, B. (2016). Rubutacciyar Waqar Hausa: Ma'auninta da Amsa-amonta da Ire-irenta. Kano: BUK Press.
- Sa'id, B. (1978)a. Gudunmawar Masu Jihadi Kan Adabin Hausa. Kundi Digiri Na Biyu, Abdullahi Bayero College/ Ahmadu Bello University.
- Sa'id, B. (1978)b. Salo Da Tsarin Rubutattun Waqar Hausa Ta Qarni Na Sha Tara. *Cikin Studies In Hausa Language, Literature and Culture*. The First International Conference. Bayero University Kano,
- Sa'id, B. (2001). Garba Janbarodo Jan Namijin Duniya: Jigon Yabo A Rubutattun Waqoqin. Centre for The Studies of Nigerian Languages, Bayero University Kano.
- Sa'id, B. (2002). Rubutattun Waqoqin Hausa na Qarni na Ashirin a Jihohin Zamfara da Kabbi: Nazarin Kan Bunqasarsu da Hikimomin da ke Cikinsu. Kundin Digiri na Uku. Kano: Jami'ar Bayero.
- Sarvi, S. A. (2007) Nazarin Waqen Hausa. Kano: Samarib Publishers.

- Sharifai, B. I. (1981). Yusuf Kantu Da Waqoqinsa. Kundin Digiri Na Xaya. Sokoto: Jami'ar Usmanu Xanfodiyo.
- Sani, M. M. (2015) Wawaiye Kan Jigogin Waqoqin Malam Hassan Na Kutama. Cikin Kadaura Journal of Hausa Multi Dispinary Studies Department of Nigerian Languages and Linguistics. Kaduna State University.
- Sani, M.M. (2012) Tunanin Siyasa a Waqoqin Malam Hassan Nakutama. Kundin Digiri Na Biyu. Sokoto: Jami'ar Usmanu Xanfodiyo.
- Umar, M.B. (1980). Adabin Baka Don Makarantu. Zaria: Hausa Publication Centre.
- Usman, N.A. (2013). Adon Harshe A Kan Waqoqin Haruna Aliyu Ningi. Cikin Studies In Hausa Language, Literature and Culture. First National Conference. Cibiyar Nazarin Harsunan Nijeriya,, Jami'ar Bayero Kano.
- Usman, B.B. (2008). Hikimar Magabata: Nazari A Kan Rayuwar Malam (Dr.) Umaru Nassarawa Wazirin Gwandu (1916-2000) Kundin Digiri Na Uku.Sokoto:Jami'ar Usmanu Xanfodiyo.
- Usman, B.B. (2006) Jigogin Waqoqin Malam Umaru Nassarawa Wazirin Gwandu: A Cikin Majolls Maiidugurri Journal of Linguistics and Literary Studies. Jami'ar Maiduguri.
- Wurma, A.G. (2011) Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutu. Zaria: Ahmadu Bello University Press.
- Yahya, A.B. (1987). The Hausa Verse Category of Madahu With Special Reference to Theme, Style and Backgroundof Islamic Source and Belief. Kundin Digiri na Uku Phd, Sokoto: Sashen Nazarin Harsunan Nijeriya, Jami'ar Usmanu Xanfodiyo.
- Yahya, A. B. (1997). *Jigon Nazarin Waqa. Kaduna: Fisbas Services.*
- Yahya, A.B. Tsattsafi: (2013). Wani Xigo Cikin Gulbin Nazarin Salo Awaqoqin Hausa. *Cikin Xunxaye Journal of Hausa Vol 1 No. 5.* Sashen Nazarin Harsunan Nijeriya. Jami'ar Usmanu Xanfodiyo Sokoto.
- Yahya, A.B. (2001). Dangentakar Waqa Da Tarbiyyar 'Ya'yan Hausawa. A *Cikin Harsunan Nijeriya* Centre For The Studies of Nigerian Language. Kano: Bayero University.
- Yahya, A.B. da AINU, A.H. da Idis, Y. (2015). *Sai Alu: Sharhi Kan Waqoqin Da Aka Yi Wa Dr. Aliyu Magatakarda Wamako (Sarkin Yamman Sakkwato)* , Zaria: Ahmadu Bello University Prees.
- Yahya, A.B. da AINU, A.H. (2016). *Alun Nan Dai: Sharhi Kan Waqoqin Da Aka Yi Wa Dr. Aliyu Magatakarda Wamako (Sarkin Yamma Sakkwato)*, Zaria: Ahmadu BelloUniversity Press.
- Yahya, A.B. (2010) Waqa Ma'ana Da Xabi'a da Ginshiqinta. Muqala da aka gabatar a Cibiyar Nazarin Hausa Jami'ar Usmanu Xanfodiyo Sokoto.

Yahya, A.B. (2016). *Salo Asirin Waqa* (Sabon Bugu). Sokoto: Guaranty Printers.

Yusuf, M. (2000). Salon Sarrafa Nassi Cikin Rubutattun Waqoqin Qarni Na Ashirin 1950 – 1990. Kundun Digiri na Biyu. Sokoto” Jami’ar Usmanu Xanfodiyo.

Zarruq da Wasu, (1999) Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa Don Qananan Makarantub Sakandire. Zaria: Ahmadu Bello University Press

RATAYEN WASU WAQOQIN MALAM ALIYU UMARA KAFIN HAUSA

WAQAR RENON JUNA (HAIHUWA LAFIYA)

Amshi: Ya jama'ar qasarmu ina gaishe ku,

Ku zo mu saurara,

Ga tsari na renon juna tare da qanqanan yara.

1. Na fara da sunan Allah wanda nake yi wa bauta,
Mai hikimar da yai kowannenmu xa ne wurin mata,
Tsira mai aminci yi wa mafi jin tausayin mata,
Manzona Muhammadu wanda ka wa daraja ka fifita.
2. Matayen qasarmu ina gaisheku ku zo mu saurara,
Saqo zan gaya muku in faxakar da waxanda ke lura,
Hanya ceta renon juna tare da qanqanan yara,
Sai kuma yin kira ga mazajenku da su ringa sa lura.
3. NOA ce take muku bita NOA nan hukuma ce,
Mai wayar da kan jama'armu fari da baqi mu tantance,
NOA dai tana da fasahar sanya raha cikin zance,
Ta ce lafiya jari ce kar mu bari ta susuce.
4. Kar ku ji wai akwai tsarin UNISEF a cikin qasidata
Babbar qungiya ta qasa da qasa mai agaji kyauta,
Bitar nan haxin guiwarta da NOA ce ta shirya ta,
Ta ce lafiya dabba ce za ta taya mu kiwonta.
5. Shi xaukar ciki da alamominsa ku ringa dubawa,
In mace lokacin al'ada ya yi takan qi dawowa,
Za ta ga har wata biyu halin nan haka za ya zarcewa,
Sai ta taqaita zirga- zirga yanzu ta samu hutawa.

6. Kadda ta xauki kayan nauyi shi ko miji ya sassauta,
Vacin rai cikin wannan hali ta kula ta nisanta,
Shi kuma maigida an nemi ya ringa kula da haqqinta,
Rarrashi ake so yai mata zai rage damuwa gun ta.
7. Kar ta ci ko ta sha abu mai xaci kada ma ya illanta
Ko shan magani marar inganci haka na zama cuta,
Ko xauka ta sha babu kwatanci haka na zama wauta
Kowane magani a bi dokokinsa da kyau a daidaita.
8. Tun daga lokacin koko a wata huxu sai ta hanzarta,
Fara zuwa awo don ba ta kula da kiyaye yaronta,
Duk a cikin awun an tsara har da riga-kafin cuta,
Mai sa jijjiga ko sarqe haqwara su kasa kama ta.
9. Shi kuma maigida ya kyautu ya san matsalar iyalinsa,
Dan wani tambaya ma za ta yi sai ya kawar da fuskarsa,
Kun ga rashin sani ya sa ya danne haqqin iyalinsa,
Da zai ba ta umarni na zuwanta awo da harshensa.
10. Tsarin cin abinci a nan shi ma a kula a inganta,
An so inda nama ko kifi na miya a sabunta
Lura da zogalai kabeji salat da alayyaho ba ta,
Inda akwai zuma bayan ta qoshi ta ringa lasa ta.
11. Duk Najeriya ba mai kushe wa Jigawa tsarinta,
Mata masu juna duk a raba musu magani kyauta
Yara qanana ma a rabu musu gudu da tatata
Motoci na xaukar mai juna duka an yi odar ta.
12. Alamomi akwai da suke nuna ba a rasa matsala ba,
Ciwon kai gurin mace mai juna alama ce babba,
Shi ciwon cikinta yana nuna a kai ta a dudduba,
Ban bar zazzavi da yake qona ruwa na jikin nan ba.

13. Masu zubar jini kuma ga juna ka da ai sake babba,
Ko kuma kumburi fuskarta haxa da qafafu a dudduba,
Ko rama gurin mace mai juna ba a san dalili ba,
In da hajijiya da jiri su ma ku taho a dudduba.
14. Ciwon jijjiga kada ai sakaci ba a xau mataki ba,
Shi da rashin jini kada ai barci ba a je a duba ba,
Ko kuwa naquda ta tsawaita a ce ba a haifi yaron ba,
Kar ta wuce awanni sha biyu cif ba a je ga dokta ba.
15. Gun mai naquda kai in ya fara zuwa fa khairi ne,
Hannu in ya fara zuwa matsala ce kad da kui zaune,
Koko qafa ta fara zuwa wannan shi ma larura ne,
Kar ku tsaya ku je gun masu ruwa da tsaki hadisi ne.
16. Ku san haihuwa ba mai mata ban da Ubangiji Rabba,
Sai ka ga xa ya faxo mabbiya ba ta zo da sauri ba,
Har minti talatin in ya wuce ba a cimma buri ba,
To maza sai ku leqa asibiti nai muku shawara babba.
17. Bayan haihuwar mace zub da jini da yawa abin tsoro,
Koko zubar ruwan nan mai wari ku ji masu sauraro,
Lalle kar ku zauna nan a gari koko rigar Jauro,
To maza sai ku leqa Doktocinku suna ta sauraro.
18. Mata masu juna kui haquri da muke ta damun ku,
Mu fatanmu dai Allah kare mana ku da yaranku,
Ga kuma sharawa in kun ji alamar haihuwa gunku,
Mar maza sai ku leqa asibiti don a kula da halinku.
19. Gozomar gida can da ita ke waxari a harkarku,
An faxakar da su kada sui muku aiki kar su cuta ku,
Su shawarwari ne za su faxes muku don su shirya ku,
Hanyar nan mafi tsafata in za ku gari ta sada ku.

20. Bayan haihuwar yaro tsari da akwai na allurai,
Tsari ne ya qunshi riga-kafi don a kula da jarirai,
B.C.G. da HB farko ai masa babu vacin rai,
Tare da Polio ziro a xiga masa masu jarirai.
21. Bayan haihuwar sati shida in ya yi za a ma ida shi,
D.P.T. da HB 2 su za a yi tun da dai ga shi,
Tare da Polio 1 domin dai Allah ya kare shi,
Kan cututtukan da suke neman sa kar su kama shi.
22. Sati goma daidai ya cika gobe a sake mai da shi,
Don maimaita D.P.T. ta biyu ka da ai tuwon yashi,
Tare da Polio ta biyu a xiga masa ba ganin qyashi,
Sauran zagaye biyu shi ma za ku ji nai bayanin shi.
23. Sati goma sha huxu ya cika yanzu a sake xaukar sa,
D.P.T ta qarshe da HB qarshe suna ta dakon sa,
Tare da Polio ta uku a xiga masa babu sa in sa,
Yaro zai qalau wata ran shi ma ya ci moriyar kansa.
24. Sai bayan wata tara za a mayar shi riga-kafin qyanda,
Har da na shawara a haxa masa ya zama garkuwa gun xa,
An gama zagayensa biyar da ake masa yanzu mun shaida,
Sai kuma Polio da a kan bi gida a yi kar ku voye xa.
25. Shi wannan riga-kafi wanda ake jama'a ku saurara,
Yanzu na bayyana muku amfanin da yake wa 'yan yara,
Kan wasu cutuka ne wanda suke iya addabar yara,
Kai wasu cutukan ma kan jawo halakarsu na lura.
26. Ciwon shawara shan inna haxa da rika-kafin qyanda,
Sai tarin-fuka tarin-shiqi da akwai su kun shaida,
Sarqe haqora tare da ciwon hanta duk a kakkauda,
Kar ku sake da mashaqo mai mai da wuya kamar randa.

- 27 Kan matsalar makanta tun a wata shida za a fara ta,
 Duk bayan wata shida za a mayar shi a sa a tsotse ta,
 In yai shekara ta biyar a tsayar haka kar a maimaita,
 Cutar dundumi a cikin haka Allah za ya kare ta.
28. Shi kuma zazzavin cizon sauro jama'a ku saurara,
 Wanda ya dami al'umma ya gallibi qanqanan yara,
 Ba shakka gidan sauro da ake ta faxa ku xaxxaura,
 Lalle ba riga-kafi wanda ya fi shi ku daina almara.
29. Sai tsaftar jiki da guri da tufanmu mu ringa wankewa,
 Ga tsaftar ruwa da abin da mukan ci a ringa dubawa,
 Ba shakka amai da gudawa ba sa tausayin kowa,
 Mata ko maza har yara qanana suna fa kamawa.
30. Wanda ya je masai ban xaki hannunai ya wanke su,
 Toka sabulu duka wanda ya samu sai ya dirje su,
 Kafin cin abinci da bayan cin sa a sake wanke su,
 Tare da kwanuka da mukan ci abinci a ringa wanke su
31. Wanda yake amai da gudawa kar ku bari su ka da shi,
 O.R.T. ruwan gishiri da suga a bixo a dama shi,
 Ko kuma cokali tara cif na suga gishiri guda ne shi,
 Sai kwalba ta lemo biyu a cika da ruwa a dama shi,
 Ya zamo taimakon gaugawa kan likitan ya duba shi.
32. Yaro kar a bar shi da yayi ko qarfe ya cuta shi,
 Kad da a ba shi takalmi ya riqe shi a baki zai sa shi,
 Tsorona a nan na amai da gudawa kar ya kama shi,
 Bakin rijiya da kicin lantarki kar ku qyale shi.
33. Kar ku sake da cutar nan da ake ta faxa cikin zance,
 Cutar qanjamau sida mai karya mutum ta kai kwance,
 Hanyoyin gamonta da jini da jima'i ne ku tantance,
 Hanyoyi riga-kafi za na faxa muku don ku kakkauce.

34. Farko dai idan allura za a yi kar a xau kunce,
Ko xaukar jini in za a daxawa mutum a tantance
Almakashi da reza ko aska a gasa su hanya ce,
Sai hanya ta qarshe ku lura zinace-zinace illa ce.
35. Kan tsarin abinci da an so cinsa ku zo ku saurara,
Doya biredi gero shinkafa masara a gyaggyara,
Qwai madara da kifi nama wake ga gyaxa qara,
Lemo mangwaro da karas tsafta tasu ce abar lura.
36. Dole na sa tumatur shi da kuvaiwa duk na qaqqara,
Ba ni barin abarba da gwanda har ayabar da ke vara,
Har ganyayyaki da su manja man shanu a kwakkwara,
Har da su man gyaxa da irinsa-irinsu abinci dai tsara.
37. Na gode wa Sarki Allah wanda ya so na tsattsara,
Wannan baituka da mukai muku ku kuma kun ka saurara,
Xan Kafin Hausa ne Ali Umar ko ku qiran uba Zara,
Fatana jiki zai tsira idan kunne ya saurara.

WAQAR GYARA KAYANKA.

1. Amshi: Jahilci muguwar cuta,
Mai sanya mutum cikin haxari,
Allah kai ne maqagina,
Tsira ka daxa wa Manzona,
Da aminci karvi aikina,
Ka tsare ni shiga cikin haxari.
2. Jama'a manufar qasidata,
Mai so ya ji sai ya dakanta,
Saqo ne za a nanata,
Kowa ya fahimci al'amari.

3. Wannan wata ‘yar nasiha ce,
Ga iyaye kar da mui kwance,
Ilimin yara ya lalace,
Allah kare dukan haxari.
4. Babbar manufa da burina,
Ga uwa da uba abin qauna,
A batun iliminsu tattauna,
Don fid da xiya cikin haxari.
5. Ita Gwamnati tunda ta hanga,
Matsalar ilimi ta yo jinga,
Aiki nata ko ina hanga,
A Jiharmu Jigawa mai kadari.
6. Makarantu da mana fa da su,
Wadda Gwamnati tag gina mana su,
Kayan aiki ta kai mana su,
Ku biyo ku gani gari da gari.
7. Jama’a mu ma mu hanzarta,
Yadda Gwamnati ke ta aikinta,
Mu tayata ta cimma burinta,
Domin kowa ya zam nagari.
8. Wasu ne a cikinmu don garari,
Suka kau da idonsu ba nazari,
Suka bar yara suna garari,
Ba su damu da su ba kui nazari.
9. Ni dai a rashin basirata
Xa har Allah ya ma kyauta,
Ka wulaqanta ka lalata,
Ya sava halin mutum nagari.

10. Ilimin yaranmu haqqi ne,
A wuyanmu idan mukai zaune,
Ba su yo shi ba cin amana ne,
Mu kanmu muna cikin haxari.
11. Mata ku tsaya ku saurara,
Ku ji kuma don ku gyaggyara,
Neman ilimi ku sa lura,
An bar ku a baya kui nazari.
12. Girman darajarku na duba,
Mata duka ban yi togo ba,
Matsayinku ba za a raina ba,
In ji Sayyadul Bashari.
13. Malamai tun da sun duba,
Ba su ce mana an haramta ba,
Ilimi ba a qyale mata ba,
Domin su yi rayuwa tagari.
14. ‘Yam mata maza ku taru ku ji,
Saƙo ne don ku ji ku guji,
Matsalar ta zaman gida da miji,
In ba ilimi akwai haxari.
15. Harkar iliminku ‘yam mata’
Ita Gwamnati don ta inganta,
Komai aka mai da shi kyauta,
Ko da babanki bai da xari.
16. Yarinya wacce ba ilimi,
Duka wanda ya so ta zai yi gumi,
Doki in babu linzami,
Mahayinsa yana cikin haxari.

17. 'Ya'ya ba ka ba su dama ba,
Ka hana su ba su karatu,
Ranar taro ka yo duba,
Babansu kana cikin haxari.
18. Matuqar ba ka taimaka musu ba,
Ba ka ceto rayuwa tasu ba,
Ya tabbata kai da kanka uba,
Ka jefa xiya cikin haxari.
19. Jama'a mai 'ya ya hanzarta,
Ya tsare wa xiya mutuncinta,
Ilimi shi ne darajarta
Ta zamo tushen gida tagari.
20. Farko samun xiya tagari,
Tushen samun uwa tagari,
Daga nan samun uwa tagari,
Shi ke haifar da xa nagari.
21. A yi barci kuma a wayi gari,
Hanya ita za ta kai mu gari,
Kun san a cikin xiya nagari
Ke samun shugaba nagari.
22. Kuma samun shugaba nagari,
Zai sa mabiya su zam nagari,
In al'umma ta zam tagari,
Sai albarka ta sauwa gari.
23. Yaro in bai karatu ba,
Aka bar shi hakan ya zam babba,
Zai tabbata jahili babba,
Jama'a ku mu qara yin nazari.

24. Lalle ta xauki alqawari,
Ita Gwamnati ta riqe qudiri,
Birni qauye gari da gari,
Kowa ya fahimci al'amari.
25. Manya ku ma ku saurara,
Ilimi neman sa ba makara,
Sai wanda ya ji shi kan makara,
Mai kai shi zuwa cikin qabari.
26. Ilimin manya da tsarinsa,
An tura dukkanin sassa,
A gwada musu babu sa-in-sa,
Tsarin sabo a kai nagari.
27. Mu bixo ilimi bixar gari,
Wanda kowa kansa yai qudiri,
Kowas same shi sai shukuri,
Zai wala sai ka ce kanari.
28. Wanda duk bai kasa motsi ba,
Domin neman abinci ba,
Bai kyautu ya kasa ilimi ba,
Mata da maza mu yo nazari.
29. Jingin ruwa bai hawa yashi,
Har yai tafiya da lodinshi,
Jahilci tarnaqin mai shi,
Shi ne cuta mafi haxari.
30. Girman kai kad da mui zaune,
Ya rufe ahalinmu sharri ne,
A wajen lamurranmu qaidi ne,
Mai takure rayuwa tagari.

31. Kuma shi ne tsohuwar cuta,
Wanda Shexan ne ya fara ta,
Ya qi yai wa Ubangiji bauta,
Mai yin ta yana cikin haxari.
32. Neman ilimi farilla ne,
Kuma umarni na Allah ne,
Duka wanda ya qi shi yai zaune,
Shi za ya zamo ciko a gari.
33. Mai ilimi shi ya san dama,
Ta guje wa dukkan abin qyama,
La shakka rashin sani amma,
Na jefa mutum cikin haxari.
34. Jahilci xan uwan hauka,
Mai nuna dukkan tsiraicinka,
Zai tauye ma darajarka,
Raina ka a ringa yi a gari.
35. Ya kyautu ka ceci kai kanka,
Ka haxa da dukkan iyalinka,
Allahu ya qarvi aikinka,
Darajarka ta yo yawa a gari.
36. Ilimi farkon dukkan farali ,
Mai sa komai ya zam sahali,
Mai xaukaka xa marar asali,
Darajarsa ta yo yawa a gari.
37. Jahilci shi ka cutarwa,
Ga mutum ya hana shi walawa,
Mai daqushe xa ya zam bawa,
Ya hana masa rayuwa tagari.

38. Jimun Ha'un Kaza Lamun,
Harufa uku ne ku duba min,
Kalma ce mai nufin Jahalun,
Zan bayyana gwargwadon fikiri.
39. Jimun Jahalun Jidali ne,
Ha'un halaka ta mai shi ne,
Lamun lalata qarshe ne,
Mai shi ya zamo cikin haxari.
40. Ai'nun Lamun ka Ja mimun,
Su ma uku ne ka qirga min,
Kalma ce mai nufin ilumun,
Bari ma ku ji qarashen lamari.
41. Ai'nun afuwa ga mai ilumun,
Lamun lamarinsa ba nadamun,
Mimun madalla mai ilimu,
Ya samu yabo da albishiri.
42. Jahilcin nan fa jinya ce,
Mai vata jiki ya lalace,
Jinyar da ta kai maza kwance,
Matanmu ku qara yin nazari.
43. Ku sani yaranmu kiwo ne,
Aka ba mu idan mukai zaune,
Suka lalace fa laifi ne,
Don Allah a qara yin nazari.
44. Mai son 'ya'ya su zam nagari,
Maza sai ya kula da al'amari,
Dukanin yaransa yai qudiri,
Ya gwada musu rayuwa tagari.

45. Jama'a ku mu qara ganewa,
Tsarin ga na yanzu sai wawa,
Zai bar xanai ya zam bawa,
A wuyansa madauwami da mari.
46. Jama'a zan dakata kun ji,
Kada in dame ku har ku gaji,
Saƙon nan ko kaxan aka ji,
Manufarsa a qara yin nazari.
47. Hausawa na ji ba shakka,
Na cewa gyara kayanka,
Ba ya nuni a cuce ka,
Don Allah qara yin nazari.
48. Mai waƙe xan uwanku Ali,
Xan Umar mai bixar jalli,
Kafin Hausa garinmu gun ahali,
Zan bar ku ku qara yin nazari.
49. Bari ma in ba ku lambata,
Ta waya mai so ya zana ta,
Kowa ya kiran ta hanyarta,
Zan amsa na yi alqawari.
50. Farko sifili takwas sifili
Yi takwas biyu tara bakwai fa yali.
Xaya kara bakwai waya ta Ali,
Yi bakwai da bakwai kana shukuri.

WAQAR UWA DA UBA ABIN QAUNA

Uwa da uba abin qauna,
Allahu ka ba su Aljanna,
Domin Manzonka mai girma.

1. Allah kai ne maqagina,
Da uwa da uba da dangina,
Ka fi ni sanin muradina,
Da buqata abar nema.
2. Jama'a ku taho ku saurara,
Wata waqa ce na tsattsara,
Bari ma in tashi in rera,
In ba ku kaxan ku sha ku ma.
3. Wannan wata 'yar qasida ce,
Manufarta kawai nasiha ce,
Don kar yara su sangarce,
Da uwa da uba su sha fama.
4. Jama'a ku biyo ni sannu ku ji,
Baitoci masu dakin ji,
Fatana idan aka ji,
Su yi amfani ake nema.
5. Uwa mai maganin kuka,
Uba riga yakan xinka,
Ya kai ka ya ce a auna ka,
Ya haxa ma har da hula ma,
6. Uwa mai jure yunwarta,
Ko da ta kai ga damunta,
Abincin sai ta bar xanta,

Wannan halinta shi ma.

7. Uwa in xanta na jinya,
Kamar ta ce a xau jinya,
A sa a jikinta za ta iya,
Ya huta in akwai dama.
8. Ku duba irin dabararta,
Kujera sai ta juya ta,
Ta sa tsumma ta daidaita,
Ta saka ciki ka koyi zama.
- 9 Yayin da zama ya daidaita,
Da tsayawa har da tatata,
Ta fara ishe ma burinta,
Ita dai ta ga xanta ya girma.
- 10 In ba soko ba mai wauta,
Wane ne za ya raina ta?
Ya kyautu mutum ya fifita,
Matsayinta na da alfarma.
- 11 Wata rana na yi al'ajabi,
Da iske guri ana sababi,
Nan ne na ga xa maral ladabi,
Zai doki ubansa maigirma.
12. Wanda duk ya ga zai wulaqanta,
Darajarsu yana ga damarta,
Na tabbata zai galabaita,
Ya gwada ya ga in akwai dama.
13. In ba soko ba sususu,
Wane ne za ya raina su?
Ba a samu a canza su,
Ko za a fi qugiya nema.

14. Tsarin shari'a idan aka bi,
Kowa kake dole kai ladabi,
A gare su umarninsu ka bi,
Ko da wani shugaba ka zama.
- 15 In dai zavi ake nagari,
A batun zaqi na alfahari,
Wa zai qi zuma ya xau sukari?
A fura ne ko a waina ma.
16. Jama'a harbi ga xan jaki,
Gado ne babu mamaki,
In ka qi ka wa uba aiki
Sai xanka ya ba da kai shi ma.
17. Mutane su sunka haife mu,
Suka xauki dukan larurinmu,
Da qishirwa duk da yunwarmu,
Sun ba mu tuwonsu mun girma.
18. Saqo daga Sayyadul Bashari,
Mai so a qira shi xa nagari,
Maza sai ya kula da al'amari
Ya tsaya a gare su yai hidima.
19. Komai ka yi wa mahaifanka,
Da akwai bashi suna bin ka,
Ka tuna su sunka haife ka,
Ko ka haife su ne kai ma?
20. Kwaf fara yi ma abin kirki,
Ko ka rama garai ninki,
Ya fi ka ka daina mamaki,
Ka kwaikwaye shi ne kai ma.

21. Jama'a zan dakata ku jiya,
Kada in dame ku har ku gaji,
Magana ko da kaxan aka ji,
Ta yi amfani ake nema.
22. Hausawa sun faxa na ji,
Suka ce kunne idan ya ji,
Shi ne zai sa jiki shi guji,
Wahala duka in akwai dama.

WAQAR MACE TA GARI

Amshi: Hanyoyin zama mace tagari,
Marhabin da littafi nagari,
Cikinsa za mu san mata tagari.

1. Kafin na fara dukkanin lamari,
Sai na kira ka Allahna Wutiri.
Ya Rabbana ka qara min fikiri,
Kare ni kar na faxa a haxari.
2. Qaro dakin salati ga mai qadari,
Manzo mafi fasahar yin zikiri,
Daxi na duniya in ji Albashari,
Kaf xin sa ba kamar mata tagari.
3. Ina qira ga mata kui hanzari,
Ku zo ku duba littafin nagari,
Insha'a Rabbana Allah Wutiri,
To sai a ba ku kyawawa nagari.
4. Ina yi wa samari albishiri,
Kui marhaban da littafin nagari,
Ku sassaya ku duba kui nazari,
Domin ku gane mataye nagari.

5. Koway yi tambaya zai gane gari,
Aure yana buqata ai nazari,
Duk mai halin qwarai ita ce tagari,
Ko a rigar ba ta cikin gari.
6. Idan ana batun zaqi nagari,
Lalle zuma uba gun sukari,
Ana buqata a kan hali nagari,
Kyau kar ya sa ku faxa a haxari
7. Idan gida akwai mata tagari,
Cikinsa za a san yara nagari,
Duk wanda ko ya bar yaro nagari,
Sai Rabbana ya haska mai qabari.
8. Shukar hatsi idan ta xauki fari,
To ya zamo alama ce tagari,
Ai dole ran manomi zai yi fari,
Don ganin alamar albishiri
9. Na ji faxin Bahaushe mai fikiri,
In dai ka samu mai duqushi a gari,
Akwan a tashi sai an wayi gari,
Shi ne yake da doki cikin gari.
10. Faxin hakan Bahaushe yai nazari,
Ni ko aro na yo kui min uzuri,
Ina nufi fa yarinya tagari,
Yau gobe za ta zam mata tagari.
11. Mai taimakon gida mata tagari,
Mai tausayin miji aikin tagari,
Mai haquri cikin dukkan lamari,

Ba ta fitar da sirrin cikin gari.

12. Kai mu taqaita dogon labara,
An sha ganin wurin tagari,
Ko da mijinta ya amsa ja'iri,
Sai ma ta gyara halinsa zahiri.

13. Mai wallafa ga littafi nagari,
Salma Garba mata mai nazari,
Iya Dala ake cewa a gari,
'Yar Hadejia kana cikin gari.

WAQAR ROAD SAFETY

1. Rabbi kai ne Allaxifu,
Ni ko bawa ne Ra'ifu,
Taimaka mini ya Laxifu,
Na yi waqe ba da kuskure ba.
2. 'Yan uwa ku taqaita sauti,
Nai nufin zan tsara baiti,
Kan hukuma rod safti,
Mai kula da kiyaye titi,
Ba ta yarda a sava qa'ida ba.
3. Ni Aliyu qani ga Umma,
Garkuwan wannan hukuma,
So nake jama'a umuma,
Su fahimci kira su daina gaba.
4. Yanzu Gwamnati tai hukuma,
Kuma ta ba ta wuqa da nama,
Wanda bai da kula ta kama,
Ta hukunta ba da lalama ba.

- 5 Gargaxin wannan hukuma,
 Wadda da ke da wuqa da nama,
 So take jama'a umuma,
 Su bi doka ba da gardama ba.
6. Shi ya sa ta ta tsaya ta zare,
 Takkuba nata don ta kare,
 Afkuwar haxari a more,
 Ba a kai juna da hallaka ba.
- 7 Zahirin wannan nizami,
 Ba batun wani mai muqami,
 Gun hawa doki lijami,
 Ba a bar Sarki ba ko bara ba.
- 8 Nai kiran jama'a mu daure,
 Wagga doka don ta xore,
 Lafiyarmu fa za ta kare,
 Jama'a ku tashi mui maraba
- 9 Gargaxin wannan hukuma,
 Kai direba ka mai da himma,
 Kar gudunka ya zarce kima,
 Ya zamanto ba na qa'ida ba.
- 10 Kada ka hau mota ka lula,
 Sa'anan ka riqe salula,
 Tun da yin haka na illa,
 Kan ba Allahu ya tsare ba.
- 11 Mai gudu a gari da mota,
 Dan kuxi koko sarauta,
 Hankali nasa ya kamata,

Bai san daraja ta xan Adam ba.

- 12 Masu ba yaransu mota,
 ‘Yan qanana sabida wauta,
 Dan gadarar mallakinta,
 Ba su yarda a ba su shawara ba.
- 13 In ka ce musu wane lura,
 Kada ka bar mota ga yara,
 Sai yace maka dan Gadara,
 Maganar jama’a ba zan biya ba.
- 14 Wanda yai haka bai da kima,
 Ya qi jin maganar hukuma,
 Zai gamo da fushin hukuma,
 Ladabi nasa tun da bai yaba ba.
- 15 Masu keta hanin hukuma,
 Zuciyarsu tana da huma,
 Za a bi su kawai a kama,
 Ba su zavi zama da lafiya ba.
- 16 Masu burin loda kaya,
 Ko mutane babu taya,
 Sui ta quga wuta a hanya,
 Ba su damu da ransu ko na wa ba.
17. Duk da vera na da sata,
 Daudawa ma wari gare ta,
 Wasu fasinjan a mota,
 Ba su san haqqinsu ko na wa ba.

18. Ba ka hau motar direba,
Yai ta ganganci da kai ba,
In a kai haxari ka duba,
Ba shi xaya za ya cutuwa ba.
19. Dole kai magana gare shi,
Dan ka jawo hankalin shi,
In ya tunzura kai ka bar shi,
Bai san daraja ta xan Adam ba.
20. Gyangyaxin mai tuqa mota,
In na gan shi nakan ximauta,
Kai direba tsaya ka huta,
Ka bi doka ba batun ba'a ba.
21. Lura gaggawar a tara,
Kar ta jawo ma asara,
Arziqinka da an ka tsara,
Ba zai daxuwa da ko kwabo ba.
22. Hankali babban uba ne,
Wanda kan yi faxa ga wane,
Har ya sanya mutun ya gane,
Aikin da ba zai yi fa'ida ba.
23. Xaukacin mai tuqa mota,
Ya kamata ya san halinta,
Dan mutum ko ya laqanta,
Sanin ta ba zai yi fariya ba.
24. 'Yan uwa mu fahimci mota,
Ba batun sabo gare ta,
Sai ta hallaka wanda yai ta,

Ba ta damu da wanda bai iya ba.

25. Da ana sabo da mota,
Dan kula da yawan shigar ta,
In mutum ya zamo gwaninta,
Bai kyautu ta kai shi lahira ba.
26. Wagga doka ce ka san ta,
Kar ka xau maye ka sha ta,
Kai da kanka ka tuqa mota,
Ba ka zavi zama da lafiya ba.
27. ‘Yan uwa da za mu duba,
Yin gudu bamba da bamba,
In mutum bai hankali ba.
Zai sa matsala ta faru babba.
28. Kada ka shuxe xan uwanka,
Kan kwana da hawa da sauka,
Ko da ka yarda zuciyarka,
Ba ta san me za ya faruwa ba.
29. Da mutum nazari gare shi,
Zai ga ransa guda gare shi,
Wanda duk ya sayar da nashi,
Ya tabbata kansa yai wa zanba.
30. Mai hawa mota ka daure,
Maza ka jawo bel ka xaure,
In ka zo sauka ka zare,
Ba zai rasa tasa fa’ida ba.
31. Shi madubi wajibi ne,
Wanda kan duba a gane,
Waiwaye da za mu gane,

Ga direba ba zai yi fa'ida ba.

32. Na jiya a gurin jama'a,
Shi mutum in dai da xa'a,
Zai bi doka babu a'a,
Hali nasa ba na fariya ba.
33. Tanadi da yawa a mota,
Shi ka sanya mutum shi huta,
Ko abin kashe gobara ne,
Ba zai rasa tasa fa'ida ba.
34. Gargaxin wannan hukuma,
Mai gudun haxari ga umma,
Wanda duk ya qi zai nadama,
Nazari nasa bai yawa ba.
35. Ban da gaugawa a zuci,
Wanda ke sa ci da zuci,
Ko mutum mai son ya zarce,
Na gaba nasa ba da hattara ba.
36. Kar ka mai da xiya marayu,
Ko mijin wata kar shi rayu,
Ko kashe qanne da yayu,
Da macen wani ba da kuskure ba.
37. In direba ya tashi tuqi,
Hankali shi ne aboki,
Wanda bai nutsuwa ga aiki,
Aikinsa ba zai yi fa'ida ba.
37. Kayakin gyara a tara,
Kuma a nan safiya a qara,
Tanadi ne in lalura,

Ta faru ba a yi jan ido ba.

38. Kun sani birki a mota,
 Zai taqaita barazanarta,
 Kuma rashin birki a mota,
 Kan sa haxari ya faru babba.
39. Sa'anana danja a mota,
 Za ya taimaki mai biyar ta,
 Kuma rashin danja a mota,
 Zai sa matsala ta faru babba.
40. Kuma kusa sigina da oda,
 Gun matsi da kwana ku yada,
 Yin haka ya nuna shaida,
 Ba a bar juna cikin duhu ba.
41. In direba ya duba mota
 Ya ga ido xaya ne gare ta,
 Ba a so ga dare shi hau ta,
 Ba mu yarda da sava qa'ida ba.
42. ‘Yan acava ko okada,
 Kar ku yarda ku taka oda,
 Kun ga bin doka ibada,
 Qin bi nata za ya qulla gaba.
43. Kada ka xau kaya ya taiki,
 Don yawansa ka zauna tanki,
 Yin haka zai ba da aiki,
 Ga mutum in bai yi hattara ba.
44. Mai hawa qarfe ya duba,
 Ban da yawo babu lamba,
 Za a tsai da mutum a duba,

- Ba mu yarda da sava qa'ida ba.
45. Kan batun lamba idan da,
Za mu yarda mu daina ganda,
Dole qarfe sai da shaida,
Ba wanda irinsa bai yawa ba.
- 46 Da ina kuxi da haqiqa,
Sai na sai mota na tuqa,
In bi dokoki haqiqa,
Domin jama'a su ringa duba.
- 47 Masu zagin rodi safti,
Ta kira su a shirya fati,
Ai kula da kiyaye titi,
Shi ne manufarta ba faxes ba.
48. Yanzu wanda ya taimake ka,
Don ya kyautata rayuwarka,
Lafiyarka da dukiyarka,
Bai kyautu da shi ba kai ta gaba.
- 49 *Road safety* na fahimta,
'Yan qasarmu suna wahalta,
Sai ta zo ta da agajinta,
Ba don a biya ta ko kwabo ba.
50. Wanda duk aka yi wa tara,
Karya doka shi ya fara,
Sai a mar don kar shi qara,
Ya zamanto bai manta qa'ida ba.
51. Kunnuwa in sun fahimta,
Shi jiki zai suturta,
Wa yake fatan tsiraita?

- Ka na ba matsala ta xan Adam ba.
- 52 Godiya ga mafi sarauta,
 ‘Yan uwa nan za na huta,
 Wagga waqa wadda nai ta,
 Ba wanda nake nufin wa zamba.

WAQAR MAKARANTAR IMAMU HASSAN

1. Bismillahi Rabbi kai ne babban Sarki,
 Allah Alhakimu kai ne mai dokoki,
 Tutilmulki kai kake yin kyautar mulki,
 Ko cuta gare ni gun ka nakan so sauqi,
 Kai ne khaliqin halitta ba qarya ba.
2. Yau dai ga fura Imamu Hassan ta damo,
 Ga madara zuma da alkaki ta nemo,
 Su kuma xalibanta ga ludai sun samo,
 Shi ko marar rabo da kunne tamkar zomo,
 Ko da za a kai gabansa ba zai shawo ba.
3. Ku dai xaliban Imamu Hassan in kun zo,
 Kun zauna cikin aji malam ma ya zo,
 Maza ku yi gaisuwa da yin murna don ya zo,
 Wanda ya gai da malami a aji in ya zo,
 Shi ma za a gaida shi gaba ba qarya ba.
4. Ya jama’a cikin bayani da kun gano,
 Inda na ce da ku Imamu Hassan ta danno,
 Manufa xaliban Imamu Hassan sun gano,
 Ilimi maganinsa ya wuce rumfar kwano,
 Kana shi muke buqata ba wargi ba.
5. Yaro in ka gan shi ba ya zuwa makaranta,
 Kullum sai ya xau kara ya yi wasan mota,
 Safe da yamma za ka gan shi yana ragaita,
 Wata rana ka gan shi shi ne mai yin sata,

Ko da rayuwa ba za yi mai daxi ba.

6. Wasu yara akwai sha'awa 'yan gata,
Safe da yamma za ka gan su suna makaranta,
Ke kullum da talla kin zama jakar mata,
Ba laifinki ne ba yarinya 'yan mata,
Don babanki ya qyale bai komai ba.
7. Ya jama'a mu lura kar mu yi wayon banza,
Yau wasu na ganin karatu tamkar banza,
Gara su ce da 'yarsu zo ki yi tallar gwaza,
Wanda ya qyale xansa don ya yi wasan banza,
Shi za sha wuya gaba ba qarya ba.
8. Laifi gun maza da su da iyaye mata,
Inda za ka tambaya ga iyaye mata,
Kuma ka yi tambaya a kan tallar 'yan mata,
Sai ka ji sun cane samira gasar mata
Kwalla da langunan buqata ba wargiba.
9. Shi kuma maigida bayaninsa a nan shi ma,
Sai ka ji ya cane haqiqa yanzun ni ma,
Lalle na fi son karatun wannan ni ma,
Tun da uwarta ta qi ba ni da wannan dama,
Ko da na faxe ba za ta ji zancena ba.
10. Zo ka ga xaliban Imamu Hassan na hango,
Su kuma ga yawa kama da na farin xango,
Da ka dakata kaxan ma da ka hango,
Malamai da hedimasta tamkar ango,
Himma dai Hussani Musa ban ran mai ba.
11. Ya ku malaman Imamu Hassan yayyena,
Wasu a cikinsu zan kira su zuwa qannena,
Na roqe ku kar ku bar aiki don rana,
Jalla ya taimake ku don shi ne fatana,

- Shi ne za ya ba ku lada ba kowa ba.
12. Ku dai xaliban Imamu Hassan qannena,
Wasu a cikinku zan kira su kawai 'ya' yana,
Maza mu yi addu'a da za mu tuna wa juna,
Rabbirham Imamu Hassan fatana,
Ya yi dashensa kuma ya kama bai yaushi ba.
13. Kuma Islamiyya Imamu Hassan tai qarko,
Tarihin kafa yanda a kai na xauko,
Za na faxa ku ji akai tun farko,
Duk mai son shi marmaza yai yo samko,
Allah dai ya sa ba zan faxi savani ba.
14. Kuma Islamiyya Imamu Hassan xin nan dai,
Haji Abdulwahabu shi ya kafa farko dai,
Ya buxe ta ne a qarni sha tara daidai,
Ko ko in ce alif da xari tara saba'in daidai,
In ka bincika ba za ka ji savani ba.
15. Kuma Islamiyya Imamu Hassan na duba,
An fara ta ne a zauren liman babba,
To liman Hassan idan wani bai gane ba,
Kuma sunanta ma haqiqa da kun duba,
Ai sunansa anka sa mata ba karya ba.
16. Kana firamare Imamu Hassan na xauko,
Sunan shugabanta wanda akai tun farko,
Za na faxa ku ji shi wanda yakan yo sabko,
Malam Maibulangu Jallah daxe ma qarko,
Shi ne shugabanta farko ba qarya ba.
17. Malam Sale ya riqe ta ruqo yai hidima,
Ali Abdalla ya riqe ta mazajen fama,
Malam Ya'u shi ya canji mazajen fama,
Malam Kaila ba ni manta ruqonai shi ma,

Kana sai Hussaini Musa ban rammai ba.

18. Zan faxi malai kaxan da mai can farko,
Alhaji Abdulwabu shi ya kafa dai farko,
Alhaji Abba Abdu sannu mazajen farko,
Ba na mance malamin da yakan yo safko,
Malam Musa xan Muhammadu ban ran mai ba.
19. Malam Sale Yusufu mai yo safko,
Da abokinsa Sale Ibrahim yai farko,
Malam Sabo na cikinku mazajen farko,
Sai Malam Aqilu wanda yakan yo safko,
Na faxi 'yan kaxan ba za na iya wa duba.
20. Mata malamanta farko ga wasu nan ma,
Farko Malama Balaraba Sani Mama,
A'ishatu Haruna tai aiki ita nan ma,
Mata malamai ku qara shiri don ku ma,
Tarihi ba za ya bar ku a manta sam ba.
21. Kuma qaramar sakandirenta tana nan ita ma,
An buxe ta ne a qarnin sha tara nan ma,
A cikin shekaru na casa'in da guda nan ma,
Kuma da Firincifal cikin muna ban girma,
Malam Toro ya riqe ta ba zai rauni ba.
22. Kuma babbar sakandirenta tana nan ita ma,
An yi shekara dubu biyu ga biyu nan ma,
Farko shugabanta za ku ji dai shi ma,
Malam Alhassan Haruna mazajen fama,
Sai Mailawu Sale wanda ba zan ram mai ba.
24. Kuma a sakandirenta nasara har mun ci,
Domin xalibanta na ji suna Turanci,
Daxa balle uwa uba harshen Larabci,
Addini da rayuwa su guje wa qunci,

Wannan ne nufinsu kullum ba wargi ba.

25. Mai son taimakon Imamu Hassan Bismillah,
Ko da shawara da za ta gushe wata illa,
Ko ko azuzuwa a zo gina don Allah,
Jama'a kun sani muna buqatu jumla,
Sadaqa jariya da lada ku yo duba.
26. Ya mai tambayar Imamu Hassan zo ga ta,
A Kafin Hausa in ka zo ka same ta,
Nan bayan gari kaxan a gabas aka yi ta,
Ga ta da xalibai maza kuma ga 'yammata,
Kuma ilimi muke buqata ba wargi ba.
27. Hanyar tuntubar mu za na faxi ko da ya ma,
Ga lambar waya ku zo ku rubuta ku ma,
Ku yi sifili takwas ku sa sifili kuma nan ma,
Biyu tara sai takwas ku sa sifili dai nan ma,
Sai shida ga biyar takwas da bakwai yo duba.
28. Na gode Jalla wanda yake kallona,
Ko a cikin duhun da ba fitila ko rana,
Mai waqe Aliyu Umar ke ban kwana,
Sai mun sake saduwa a watan wata rana,
Allah shi yake da iko ba kowa ba.

WAQAR XALIBAN MIGA

1. Za na fara da sunan Allah wanda shi yai ni,
 Shi ya qaqqagi masu fasaha Jalla Sarki Gwani,
 Gun ka Allah nake rogo domin ka datar da ni,
 In yi ‘yan baituka na karantarwa qawayenmu ‘yan makaranta.

- 2 Xalibi mai karatu ka ji tsaya na shaida maka,
 Shi karatu ana ga idan ka yi shi ka xauka,
 Kana sadar da umarni ne wanda anka aika ma,
 In ji Allah ta bakin Manzo malamin maluman makaranta.

- 3 Wanda ba ya karatu bai yi ba ya hallaka,
 Ga ibada kana varna to wa koya maka,
 Mai ibada da jahilci da wuya a karva maka,
 Muna kasala da girman kai ba ma tunanin zuwa makaranta.

- 4 Ka ga illa ta jahilci malam tsaya na gaya maka,
 Ko wasiqa kake son yi sa’an nan rubuta ka ji,
 Wadda ma anka aiko maka sai an karanta ka ji,
 Gaskiya baba gara ka sa yara su ringa zuwa makaranta.

- 5 Shi fa yaro amana ce aka ba mu uwa har uba,
 Dole su ke da tarbiyya tasa ba su yashe shi ba,
 Wanda bai shirya xansa ba ba za ya yafe ba.
 ‘Yan uwa mui tarbiyyar yara musamman zuwa makaranta.

- 6 Shi fa yaron da bai makaranta bai ji daxinsa ba,
 Sai yawan yawace-yawace a titi wanda yas sa gaba,
 Ko yawon tsince-tsince wanda ba za su fissa shi ba,
 Muna ganin martabar yaron da yake da himmar zuwa makaranta.

- 7 Malaman Miga Hidayatul Auladi ban bar ku ba,
 Don kwa in dai batu na karatu ne kuna kan gaba,
 Ku kuke koya tarbiyya ba ku cuci yaranku ba,

Kana kun taimaka wa iyaye tun da kuke ruqon makaranta

- 8 Yau ina xalibai Malam Idirisu na ya zo,
 Wanda yake son ya san qabaliya da ba'adiya ya zo.
 Don gama jahili sha'anin salla yana mai gizo,
 Gargaxina ga duk wani mai yaro ta tura zuwa makaranta.
- 9 Sannu Malam Muhammadu Abdullahi Sabon Gari,
 Mai Hadisi akwai himma da kula a kan lamari,
 Shi ya nusar a koyi hadisi ban da yin jinkiri,
 Kana burinsa duk wani mai yaro ya turo zuwa makaranta
- 10 Shi ko Malam Hassan Xanfillo hattara ce da shi,
 Wanda zai xauki qur'ani aji ya koyar da shi,
 Kun ga wannan mutum aikin nasa kamar shi ya shi,
 Na ji burinsa in an wayi gari koyar da 'yan makaranta.
- 11 Sannu Malam Muhammadu Manzo na amince da kai,
 In kana so ka san qur'ani za ya koyar da kai,
 In ko sira kake so ma duk za ya zantar da kai,
 Na ji Malam Muhammadu ya ce ba ya son mai gudun makaranta.
- 12 Haziqin malami Malam Usmanu na gai da kai,
 Malami mai furu'a na ji ana kwatance da shi,
 Sannu injiniyan salla na so kwatance da shi,
 Fodi ba ya gudun aiki kuma ba ya fashin zuwa makaranta.
- 13 Hakimin Miga shi saqon da ya ce a zantar da ku,
 Dukkanin al'ummar da suke yankinsa ya gai da ku,
 Kana ya ce wajen neman ilimi a faxakar da ku,
 Ba ya son gundumarsa a bar ta a baya ilimi yana makaranta
14. Shi Ciyaman na Miga Tukur Xan Shehu ya qarfafa,
 Baba yaqi da jahilci takwabinsa ya kaifafa,
 Yai kiran jama'ar yankinsa ya kallafa,

- Wajibi ne ga wani mai yaro ya tura zuwa makaranta.
15. Gaisuwa gun kun ‘yan kwamiti ku ma ba zan bar ku ba,
Shugaba sannu Umaru Yalwa muna da babban uba,
Salihi Kallamu ba a manta magatakardarmu ba,
Malam Baba P.R.O. mai taimakawa irin manufata.
16. Shi Bulama na Miga in ba ku gane halinsa ba,
Zan sanasshe ku Alhaji Yakubu na bixar ci gaba,
Bai bukatar a bar yara ba a basu damar su ba,
Muna gani martabar mutumin da yake da kishi a kan makaranta.
17. Za mu gaida Limaminmu na Miga ya taimaka,
Baba Abdusslami a yanzu garinsa ya haskaka,
Wanda Allah ya ba sani darajar ya xaukaka,
Ku kuke kore jahilci daga Miga khairi muke ma fata.
18. Rabbi Kai ne maqagina ka ji qan uwa har uba,
Tun da su sunka samu karatu ban ga tamkar su ba.
Ran tsayawa gaban Allahu ba za mu zarge su ba,
Tun da sun ba mu tarbiyya suka sa mu hanyar makaranta.
19. Zan yi baiti na sada zumunta don ya zam murshidi,
Yara Allah ya kai mu zuwa Ringim garin Baba Sayyadi,
Can haqiqa muna da masoya don na zam shahidi,
Mustafan Baba Hamza na Alqalai da ba ya gudun manufata,
20. Wanda yai wagga waqa in ba ku gane sunansa ba,
Yanzu zan bayyana muku ban yi nufin na vasshe ku ba,
Xan Kafin Hausa ne Ali Umar mai bixar ci gaba,
Ali baban Suwaidatu yarinya da himmar zuwa makaranta.

WAQAR ILLOLIN TALLA

1. Allah kai ne Gwani masani,
Tsira ka daxe wa Almadani,
Da aminci kuma ka yarda da ni,
Domin na zamo mtum nagari.
2. Jama'a ga 'yar qasidata,
Baitoci ne mabambanta,
Kan talla saboda muninta,
Ko za ku taya mu yin nazari.
3. Wannan wata 'yar qasida ce,
Manufarta kawai nasiha ce,
Don kar yara su sangarce,
Allah kare dukkan haxari.
4. Babbar manufa da burina,
Ga uwa da uba abin qauna,
Su kira juna su tattauna,
Don fid da xiya cikin haxari.
5. Da yawa a cikinmu na da sani,
Illolin talla yai muni,
Son rai nasu shi ya zam mahani,
Suka bar yara suna garari.
- 6 Kai mai barci ga mai maye,
Tun yausha gari ya wawwaye,

Wasu tuntuni kansu ya waye,
Jahilci sansanin faqari.

7. Ra'ayoyi ne mabambanta,
Jama'a suka ringa kawo ta,
Daga nan manufa ta daidaita,
Kan talla akwai yawan haxari.

8. Jama'a zan ba ku albishiri,
Yau Gwamnatu ta yi alqawari,
Ta yunqura ta riqe qudiri,
Domin kowa ya zam nagari.

9. Saqo a cikin qasidata,
Na Jigawa ma'aikatar mata,
Manufarsu a ceci'yan mata,
Domin su yi rayuwa tagari.

10. Wannan sashe fa yai jinga,
Ka da tarbiyya ta zam garga
Saqo nasa za ya zazzaga,
A Jiharmu Jigawa mai qadari.

11. Tarbiyyar xa amana ce,
Da uwa da ubansa haqqi ne,
A wuyansu idan ta lalace,
Su kansu suna cikin haxari.

12. Xa in ba ka ba shi haqqi ba,
Ka hana masa bai karatu ba,

- Ranar taro ka yo duba,
Babansa kana cikin haxari,
13. Kayan xaki na alfahari,
Wasu mata suke quduri,
Suka bar yara suna garari,
Ba su damu da su ba kui nazari.
- 14 Ni dai a rashin basirata,
Kayan xaki a fifita,
Tarbiyyar ‘ya a lalata,
Ya sava halin mutum nagari.
15. Zawarawa ma da ‘yan talla,
Kuma tasun ma a kwai illa,
Sai dai mu karanta lahaua,
Matasala ta faru kui nazari.
- 16 Mace talla fa in ta aure ta,
Sam ba ta gane girmanta,
Balle ta tsare mutuncinta,
A cikin yara take garari,
- 17 Kayan xaki abin kunya,
Ga xiya in babu tarbiyya,
Sai ma ta sayar ta sai suya,
Zagin ta a ringa yi a gari.
18. Yarinya wadda ba ilimi,
Sai talla tan cikin ququmi,
Duk wanda ya so ta zai yi gumi,
Ku gaya masa gaskiyar lamari,

19. Wannan abu ne na al'ajabi,
Ka ga yarinya tana sababi,
Da maza tsantsar rashin ladabi
Aure nata sai marar nazari.
20. Ku mamaki ta ya ya ne,
Ya zamanto talla mata ne,
Suka cancance ta kaidi ne,
Daga shaixani ku yo nazari,
21. Zawara ma da 'yan talla,
Kuma tasun ma akwai illa,
Sai dai mu karanta lahauila,
Matsala ta faru kui nazari.
22. Mace fa talla in ta aure ta,
Sam ba ta gane girmanta,
Balle ta tsare mutuncinta,
A cikin yara take garari.
23. Duk wanda ya zo ya aure ta,
Sagar samu da ta zo ta,
Komai nacinta zai sau ta,
Ko za a haxa da masu gari.
24. Ta yarda ta haifi 'ya'yanta,
Warwatse saboda wautarta,
Allahu ka gyara halinta,
Ko za ta zamo uwa tagari.
25. Mai talla idan ba ai dace,
Ba ibada ma takan kubce,
Mata koma ta sangarce,
Allah kare dukkan haxari.
26. Mai talla gare ta ba zave,

- Matsayin kayanta ba zavavve,
Ko mai zuciya kwave,
Wanda ba ya gudun haxari.
- 27 Kowa ya kira ta sai ta tsaya,
Domin nema take a saya,
To don haka dole ne ta tsaya,
Mace amma marar qadari.
28. Wani in ya kira ta sai ya saya,
Ya cire kurxi kawai ya biya,
Ya cane mata je ki yarinya,
Yau tai sa'ar mutum nagari.
- 29 Wani ko kayanta za ya saya
Ya riqe kurxintxa ba shi biya,
Manufarsa a fara jayayya,
Daga nan halinta zai nazari.
30. Daga inda ya gane yarinya,
Yanayi nata babu tarbiyya,
Nan zai bujuro da soyayya,
Da ta sava halin mutun nagari.
- 31 Wannan abu na masalta shi,
Tamkar tafiyar ruwa ne shi,
Da sakaina in ya same shi,
'Ya'yanmu suna cikin haxari.
- 32 In talla da fa'ida qunshe,
Da 'ya'yan Annabin qarshe,
Sun yo ta ba za kwa sui kwashe,
Ba xiya nai Sayyadil Bashari.
33. To tun da ba sui ba kun ga ashe,
Wata qila akwai sharri qunshe,

Wai mu mabiyansa sai yausha,
Za mui koyi da mai qadari

34. Jama'a ku tsaya ku tantance,
Shin 'ya mace gun mu jari ce,
Ko ko xaukan adashe ce,
Ku faxa mana gaskiyar lamari.

35. Wasu matayenmu ne kan ce,
Mai 'ya mace ya sakankance,
Ba talla da zuciya a mace,
Wannan magana ku yo nazari.

36 Wai su manufarsu aurenta
Zai zo su qawata xakinta,
Manufarsu su nuna girmanta
Daraja tata tai yawa a gari

37 Mata ku tsaya ku saurara,
Ku ji kayan Faxima Zara,
Da akai mata don ku sa lura,
Yaranku su daina yin garari.

38 Girman darajarta na duba,
Mata duka ban yi togo ba,
Tamkarta ba za a samu ba,
'Yar Annabi Sayyadul Bashari.

39 A faxar Malam da yad duba,
Xaki nata bai ga jere ba,
Sam bai wuce shimfixa xai ba,
Da filo nata babu alfahari.

40 Wata ko burinta kui nazari,

Wai in dangi suna bidiri,
Ta xauki biki ta zuru gari,
Ita ce shugabar lamari.

41 Ita 'ya mace in ta lalace,
Ta zamanto mai baxala ce,
Aurenta idan ka tantance,
Ba ta samun mutum nagari.

42 Jama'a mai 'ya 'ya hanzarta,
Ya tsare wa xiya mutuncinta,
Ilimi shi ne darajarta,
Za ta zamo tushen gida nagari.

43 Jama'a samun xiya tagari,
Tushen samun uwa tagari,
Daga nan samun uwa tagari,
Shi ke haifar da xa nagari.

44. A yi barci kuma a wayi gari,
Hanya ita za ta kai mu gari,
Kun san samun xiya nagari,
Ke samun shugaba nagari,

45. Kuma samun shugaba nagari,
Sai sa mabiya su zam nagari,
In al'umma ta zam tagari,
Sai albarka ta sauka gari.

46 Jama'a ku tsaya mu tantance,
Bishiya kowacce nau'i ce,
Tushenta idan ya lalace,
Rassanta suna cikin haxari.

- 47 Kuma talla cikinta ko da rabo,
Kun sani qarshenta babu yabo,
Mai sa yaro baqin sabo,
Da kuxi ya zamo cikin haxari
- 48 Wata in ka biyo ta canji ma,
Ba ta xauka wajibi ma,
Ta iyo canji ta kawo ma,
Ina halin mutum nagari.
49. Duka yarinyad da tas saba,
Da kuxi in ba ai sa'a ba,
Aurenta ba zai yi qarko ba,
Ta saba riqon kwabo da xari,
50. 'Yar talla idan ta qasaita ,
Wata ko da ma mahaifinta,
Sai dai su biye wa tsarinta
Don ba ilimi bare nazari.
- 51 Kuma in ba a sami sa'a ba,
Daga talla ake sanin zamba,
Domin ba ta san amana ba,
Balle ta zamo mutum nagari.
- 52 Kuma talla fa kishiya ce ma,
Ta karatu wanda ke nema,
Nasa don samun yawa ni'ima,
Mai korewa duhu kabari
- 53 Daga jahilci fa sai wauta,
Ke sa a sakar wa 'yan mata
Har ma wasu ke shiga mota,
Su yi talla zuwa gari da gari.

- 54 Yarinya ko da kamewa,
Wata rana ba ta jurewa,
Wani sai ya sa ta tai kuwwa,
Jama'a ku taya mu yin nazari.
55. Wasu matayenmu halinsu,
A fitowa talla 'ya'yansu,
Sai sun kakkama kunnensu,
Su kafa musu sharruxan garari,
- 56 Kin ce mata xauki 'yar baba,
Amma ban ba ki dama ba,
Ta ki dawo min da saura ba,
Ki sayar ko za ki wayi gari.
- 57 Kuma in ba ta samu sa'a ba,
Ta je ba tsa saida kaya ba,
Mafita ba sai ta zava ba,
Kin jefa xiya cikin haxari.
- 58 Amma da ta zo ta ce ga shi,
Kurxi ne na sayar ga shi,
Kika ce mata wance mai goshi,
Daxa ba ki bincikar lamari.
- 59 Im ba wauta ba dama in,
Ta xau kayan sule saba'in,
Ta zo kuxi sule casa'in,
Wannan ku yo nazari.
- 60 Da guraren talla na san su,
Amma zan voye sunansu

Duk wanda ya je ya dube su,
Zai gane gaskiyar lamari.

61 Kuma talla zubar mutunci ce,
Mai toshewar basira ce,
Ta karatu sai ya lalace,
Ta sava wa halin mutum nagari.

62 Kuma talla takan rage kunya,
Sabo da maza ga yarinya ,
Wannan matsanannnciyar jinya,
Mai yin ta tana cikin haxari.

63 Wasa da maza abin qi ne,
‘Yan mata don ku gaggane,
Hanya ta zubar mutunci ce,
Ya kyautu ku qara yin nazari.

64 Wata tallar ba uwa ce ba,
Ta matsa wa xiya ko baba,
‘Ya ba ta so ta zauna ba,
Da qawa a gari suke waxari.

65. Mu sani yaranmu kiwo ne,
Aka ba mu idan mu kai zaune,
Suka bar hanya jidali ne,
Ranar taro akwai garari.

66. Kuma talla zubar mutunci ce,
A wajen mace tauye haqqi ce
Ai ‘ya mace ma amana ce,
Da uwa da uba abin fahari.

67 Kuma talla takan zamo sanadi,
Yaranmu so koyi var da kuxi,

Da yawansu ya qetare haddi,
Na tunani masu yin nazari.

68. Hausawa arashi suka yi,
Da suke cewa jiki magayi
Ya kyautu a ce mu sa kwaxayi ,
Ke jefa mutum cikin haxari.

69 In dai zavi ake nagari,
A batun zaqi na alfahari,
Wa zai qi zuma ya xau sukari?
Jama'a ku taya mu yin nazari.

70 Mai son ya zamo uba nagari,
Maza sai ya kula da al'amari,
Dukanin 'ya'yansa yai quduri,
Ya gwada musu rayuwa tagari.

71. Jama'a ku tashi mui aiki,
Kowa ya fitar wa xa haqqi,
Duk wanda ya mai da xa jaki,
Shi kansa yana cikin haxari.

71. Jama'a ku mu qara dagewa,
Ya tabbata yanzu sai wawa,
Zai bar xa ya zam bawa,
Ya hana masa rayuwa tagari,

72. Jama'a zan dakata kun ji,
Kada in dame ku har ku gaji,
Saqo ne tun da dai kun ji,
Ku sanar wa wanda ba shi gari

- 73 Hausawa sun faxa na ji,
 Suka ce kunne idan ya ji,
 Shi ne sai ji ya guji,
 Wahala in dai akwai nazari.
74. Allah ya gafarta wa numfashi,
 Na Mu'azu Haxeja mai kishi,
 Allah dafa wa iyalanshi.
 Ya ba da gudunmawa tagari.